

BİLGE STRATEJİ

Cilt 1, Sayı 1, Güz 2009

BİLGE ADAMLAR
STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ

BİLGE STRATEJİ

Jeopolitik, Ekonomi-Politik ve Sosyo-Kültürel Araştırmalar Dergisi
Cilt 1, Sayı 1, Güz 2009

ISSN: 1309-212X

İmtiyaz Sahibi: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi

Editör: Dr. Atilla SANDIKLI

Editör Yardımcıları: Yrd. Doç. Dr. Fatih ÖZBAY, Mustafa GÜN

Yayına Hazırlayan: Eren OKUR

Bilge Strateji Dergisi ulusal hakemli bir dergidir. Bilge Strateji Dergisi yılda iki sayı olmak üzere Bahar ve Güz dönemlerinde yayınlanır.

Bilge Strateji Dergisi'nin tüm hakları saklıdır. İzinsiz yayınlanamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi

Mecidiyeköy Yolu Caddesi, Celil Ağa İş Merkezi, No:10, Kat:9, Daire:36-38,
Mecidiyeköy-İSTANBUL

www.bilgesam.org, www.bilgestrateji.com, bilgesam@bilgesam.org

Tel: 0 212 217 65 91-Faks: 0 212 217 65 93

Baskı: Ecem Basın Yayın Reklamcılık

Hadımköy Yolu Mahallesi, San. 1 Bulvarı, 169. Sokak, No: 3, Büyükçekmece-İSTANBUL

Tel: 0 212 886 20 10-0 212 886 20 05

BİLGE STRATEJİ

Danışma Kurulu Salim DERVIŞOĞLU *E. Oramiral*
İlter TÜRKMEN *E. Bakan/Büyükelçi*
Kutlu AKTAŞ *E. Bakan/Vali*
Oktar ATAMAN *E. Orgeneral*
Sabahattin ERGİN *E. Koramiral*
Sönmez KÖKSAL *E. Büyükelçi*
Güner ÖZTEK *E. Büyükelçi*
Özdem SANBERK *E. Büyükelçi*
Prof. Dr. Sami SELÇUK *Bilkent Üniversitesi*
Prof. Dr. Ali KARAOSMANOĞLU *Bilkent Üniversitesi*
Prof. Dr. Ersin ONULDURAN *Ankara Üniversitesi*
Prof. Dr. İlter TURAN *Istanbul Bilgi Üniversitesi*
Prof. Dr. Nur VERGİN
Prof. Dr. Orhan GÜVENEN *Bilkent Üniversitesi*
Prof. Dr. Çelik KURTOĞLU

Hakem Kurulu Prof. Dr. M. Oktay ALNIAK *Bahçeşehir Üniversitesi*
Prof. Dr. Mustafa AYDIN *Kadir Has Üniversitesi*
Prof. Dr. Salih AYNURAL *Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü*
Prof. Dr. Erhan BÜYÜKAKINCI *Galatasaray Üniversitesi*
Prof. Dr. Hasret ÇOMAK *Kocaeli Üniversitesi*
Prof. Dr. Beril DEDEOĞLU *Galatasaray Üniversitesi*
Prof. Dr. Fuat KEYMAN *Koç Üniversitesi*
Prof. Dr. Alexander KORNILOV *Nizhniy Novgorod State University-Rusya*
Prof. Dr. Robert OLSON *Kentucky University-ABD*
Prof. Dr. Oktay UYGUN *Istanbul Üniversitesi*
Prof. Dr. Hakan YILMAZ *Boğaziçi Üniversitesi*
Prof. Dr. Bülent GÖKAY *Keele University-İngiltere*
Doç. Dr. Geun LEE *Seoul National University-Güney Kore*
Yrd. Doç. Dr. Bekir GÜNAY *Kocaeli Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Cenap ÇAKMAK *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Abbas KARAĞAÇLI *Giresun Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. İhsan ÇOMAK *TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Fatih ÖZBAY *Istanbul Teknik Üniversitesi*
Yrd. Doç. Dr. Reha YILMAZ *Çankırı Karatekin Üniversitesi*
Dr. Atilla SANDIKLI *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi*
Dr. Lutz MEZ *Freie Universität Berlin-Almanya*

Yayın Kurulu Dr. Atilla SANDIKLI *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi*
Yrd. Doç. Dr. Fatih ÖZBAY *Istanbul Teknik Üniversitesi*
Dr. Salih AKYÜREK *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi*
Arzu YORCAN *Freie Universität Berlin-Almanya*
Orhan DEDE *Birkbeck College, London University-İngiltere*
Hasan ÖZTÜRK *Marmara Üniversitesi*
Emine AKÇADAĞ *Université de Strasbourg-Fransa*
Erdem KAYA *Boğaziçi Üniversitesi*
Bilgehan EMEKLİER *Harp Akademileri Stratejik Araştırmalar Enstitüsü*

Editör'den...

Dünya'daki ve yurt içindeki gelişmeleri takip ederek geleceğe yönelik öngörülerde bulunmak; Türkiye'nin ikili ve çok taraflı uluslararası ilişkilerine ve güvenlik stratejilerine, yurt içindeki siyasi, ekonomik, teknolojik, çevresel ve sosyo-kültürel problemlerine yönelik bilimsel araştırmalar yapmak Bilge Ağamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi'nin (BİLGESAM) kuruluş amaçları arasında yer almaktadır. BİLGESAM bu kapsamda güz ve bahar dönemlerinde olmak üzere yılda iki kez yayınlanacak hakemli Bilge Strateji Dergisi'ni yayınlamaya başlamaktadır. Bilge Strateji Dergisi, uluslararası ilişkiler başta olmak üzere jeopolitik, ekonomi-politik, sosyo-kültürel gibi alanlarda gerçekleştirilen akademik araştırmaların ve disiplinler arası nitelikteki çalışmaların yayınlanabileceği bir dergi olma hedefiyle yola çıkmaktadır. Dergi, aynı sayı içinde Türkçe ve İngilizce makalelerin birlikte yayınlanmasına olanak sağlamakta, makalelerin tam metnine internet üzerinden ücretsiz ulaşım imkânı tanıyarak geniş bir akademik okur kitlesine hitap etmeye çalışmaktadır.

Bilge Strateji Dergisi'nin birinci sayısında altı makale yer almaktadır. Yrd. Doç. Dr. Bekir Günay, "Orta Asya'da Arayış, 'Sosyal Gen' ve Yeni Modeller" başlıklı makalesinde 1989 sonrası başlayan ve 11 Eylül ile ivme kazanan Orta Asya'daki değişim-dönüşümü ve toplumsal arayışları "sosyal gen" kavramıyla incelemektedir. Bu kavramsal çerçevede yazar, 20. yüzyılın başındaki değişim-dönüşüme bölgenin nasıl refleksler gösterdiği, değişim ve arayışların toplumları hangi taraflara götürdüğü, bu yüzyılda da bölge toplumlarının benzer yönlere yönelip yönelmeyeceği, söz konusu arayışta ideolojilerin, dinlerin ve sosyal genlerin etkilerinin ne kadar olacağı gibi sorulara cevap aramaktadır.

Arzu Yorkan, "Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası ve Türkiye'ye Etkileri" başlıklı makalesinde Avrupa Birliği'nin (AB) enerji politikasının tarihsel sürecinden bahsetmiş, Birliğin enerji tüketimindeki mevcut üretim, tüketim ve ithalat durumlarını inceleyerek AB'nin enerji politikasının temel prensipleri üzerinde durmuştur. Son olarak yazar, AB enerji politikasının Türk enerji sektörünü nasıl etkilediğini ele almıştır. Dr. Atilla Sandıklı, "Geleceğin Süper Gücü Çin" başlıklı makalesinde Çin'in sahip olduğu tarihi, kültürel ve sosyo-ekonomik potansiyelini Soğuk Savaş sonrasında nasıl harekete geçirdiğini incelemektedir. Çin ekonomisini tarihsel perspektifte ele alan yazar, Soğuk

Savaş sonrası döneme odaklanarak ekonomik ekseninde Çin dış politikasına da değinmektedir.

Yrd. Doç. Dr. Cenan Çakmak, “Rusya’nın Güney Osetya Politikası, Neo-Self Determinasyon ve UCM’nin Rolü” başlıklı makalesinde Rusya’nın Güney Kafkasya politikalarında ve hedeflerinde Uluslararası Ceza Mahkemesi’ni (UCM) nasıl kullanmak istediğini irdelemektedir. Bu bağlamda yazar, self-determinasyon ile ilgili mevcut uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde Güney Osetya’nın Gürcistan’dan ayrılmasının mümkün olmadığını anlatmakta; ancak Kosova örneğinden yola çıkılarak bağımsızlık ya da ilhakın gerçekleştirilebileceğini ortaya koymaktadır. Yasin Atlıoğlu, “Suriye Dış Politikasında Güç ve Güvenlik İlişkisi” başlıklı makalesinde Ortadoğu’nun karmaşık denklemde merkezi rol alan Suriye’nin Soğuk Savaş sonrası politikalarını ele alarak özellikle 2003 sonrası döneme yoğunlaşmaktadır. Soğuk Savaş’ın bitmesiyle Suriye’nin bölgede ekonomik ve politik olarak güç kaybettiğini ifade eden yazar, Suriye Devlet Başkanı Beşer Esad’ın 2003 sonrası süreçte hem karşılaştığı fırsatlar ve tehditler arasında denge kurmaya çalıştığı hem de iktidarını elde tutmak için çaba sarf ettiğini anlatmaktadır.

Elif Kutsal, “İsrail-Filistin İhtilafı Özelinde Politik Bir Araç Olarak Su” başlıklı makalesinde yeni yüzyılın çatışma kaynağı olan ve Ortadoğu’nun politik aracı haline gelen suyun İsrail-Filistin sorununun önemli bir parçası olduğunu anlatmaktadır. Yazar, İsrail’in iç ve dış politikasında izlediği hidro-stratejinin, ülkenin su ihtiyacının yarıdan fazlasını işgal altında tuttuğu Filistin topraklarından karşılamayı gerektirdiği üzerinde durmakta ve bu nedenle İsrail’in Filistin topraklarından çekilmesinin yakın gelecekte zor olduğunu ileri sürmektedir. Yazar söz konusu sorunun siyasal, ekonomik ve insan hakları boyutuyla ele alınması gerektiği üzerinde durmaktadır.

Bilge Strateji Dergisi’nin özelde uluslararası ilişkiler akademisi genel olarak ise tüm sosyal bilimler akademisinin istifade edeceği bir dergi olması temennisiyle.

Dr. Atilla Sandıklı
BİLGESAM Başkanı

İÇİNDEKİLER

Orta Asya’da Arayış, “Sosyal Gen” ve Yeni Modeller

Pursuit in Central Asia, “Social Gene” and New Models

Yrd. Doç. Dr. Bekir GÜNAY.....1

Avrupa Birliği’nin Enerji Politikası ve Türkiye’ye Etkileri

Energy Policy of the European Union and Its Effects on Turkey

Arzu YORKAN.....29

Geleceğin Süper Gücü Çin

China: Future’s Super Power

Dr. Atilla SANDIKLI.....53

Rusya’nın Güney Osetya Politikası, Neo-Self Determinasyon ve UCM’nin Rolü

South Ossetia Policy of Russia, Neo Self-Determination, and the Role of ICC

Yrd. Doç. Dr. Cenap ÇAKMAK.....71

Suriye Dış Politikasında Güç ve Güvenlik İlişkisi

The Relationship between Power and Security in Syrian Foreign Policy

Yasin ATLIOĞLU.....101

İsrail-Filistin İhtilafı Özelinde Politik Bir Araç Olarak Su

Water as a Political Tool in Israeli-Palestinian Dispute

Elif KUTSAL.....127

ORTA ASYA'DA ARAYIŞ, “SOSYAL GEN” VE YENİ MODELLER

Pursuit in Central Asia, “Social Gene” and New Models

Yrd. Doç. Dr. Bekir GÜNAY*

Özet:

Yüzyıl değişimlerinde, eski sistemlerin çöküşlerinde veya var olan yapıların değişimlere ayak uyduramamalarında, toplumlar yeni arayışlara yönelirler. Arayışlar bazen iç, bazen de dış etkenlerle şekillenir. Arayışları şekillendiren temel parametreler sosyal genlerdir. Sosyal genleri oluşturanlar ise tarih, din, dil ve coğrafyadır. Bu makalede, arayışların şekillenmesinde genlerin etkileri incelenecektir. 1989 sonrası Orta Asya'daki değişimle birlikte başlayan ve 11 Eylül'le ivme kazanan arayışların yansımaları tahlil edilecektir. Bu yansımalar, sosyal genler, dış ve iç etkenlerin çarpan etkileri bölgede aranmaya çalışılacaktır. 20. y.y. başında bölgede benzer çöküşler yaşandı. Bu çöküntülere bölge nasıl refleksler gösterdi, değişim ve arayışlar toplumları hangi taraflara götürdü, bu yüzyılda da bölge toplumları benzer yönle mi yönelecekler, bu arayışta ideolojilerin, dinlerin, sosyal genlerin etkileri ne kadar olacak gibi sorulara bu makalede cevap aranacaktır.

Anahtar kelimeler: *Orta Asya'da arayış, değişim, devlet, din, ideoloji, sosyal genler.*

Abstract:

Societies head towards new pursuits when change of centuries, collapse of aged systems, or not keeping up to alteration of existing structures. Pursuits are formed by internal and external factors. The fundamental parameters shaping pursuits are social genes; and social genes are formed by religion, language, and geography. In this article, effects of genes on shaping pursuits will be examined; also, reflections of the pursuits which began with change in Central Asia after 1989 and gained acceleration with September 11th will be analyzed. Those reflections, social genes, and multiplier effects of internal and external factors will attempt to seek in Central Asia. The region witnessed similar collapse at the beginning of the 20th century. This article tries to answer how the region reacted to this collapse, to which side changing and pursuits took societies, whether societies of the region will tend to similar way, and to what extend effects of ideologies, religions, and social genes will be in this century.

Keywords: *Pursuit in Central Asia, changing, state, religion, ideology, social genes.*

* Kocaeli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

GİRİŞ: ARAYIŞI TANIMLAMA

Toplumlar ve insanlar değişim süreçlerinde rol model arayışlarına geçerler. Arayış yeni bir şeyi bulma ve eski yapıdan uzaklaşma süreci olarak yorumlanabilir. Arayış sürecinde rol modeller önemli yer tutar. Rol modelde örnek alınan yakın ülkeler veya toplumun geçmiş dinamikleridir. Bu süreçlerdeki algılamalar da yapıyı şekillendiren unsurlardır.

Geçiş dönemlerinin başlangıç yılları yüzyılların bitiş evrelerine rastlar. Arayıştaki hedef yeni veya daha gelişmiş bir yapının bulunmasıdır. Arayıştaki hep daha iyiye, daha mükemmele özlem vardır. Bulunan modelin geçiş süreci toplumlarda değişik belirtilerle kendini gösterir. Kimi toplumlarda bu süreci dış etkenler hızlandırır. Kimi arayışlarda iç etkenler toplumlarda bazen çatışma bazen kaynaşmaya neden olur. Arayış süreci başladıktan sonra bir önceki yapıya dönüş yoktur.

Toplumlardaki arayış süreçleri insanlardaki gelişim süreçlerine benzemektedir. Arayış döneminde insanları etkileyen unsurlardan biri aile diğeri de çevredir. Toplumlarda ise onları oluşturan temel dinamikler (din, dil, tarih ve mekan) etkili olur. Arayıştaki, çekim alanları sonuçları belirleyen unsurlardır.

1. TARİHSEL MODELLEME İLE SOSYAL GEN TANIMLAMASI VEYA YÖNTEM TARTIŞMASI

Bu makalenin amacı “*tarihsel modelleme*” yöntemini kullanarak Orta Asya bölgesindeki arayış eksenlerini tespit etmektedir. Tarih, milletlerin neleri yaptıklarını veya neleri yapabileceklerini gösteren bir bilimdir. Tarihi strateji ile buluşturduğunuzda “*gelecek tarihçiliği*” denen bir alana ulaşmak mümkün olacaktır. Tarih, stratejide temel bir girdidir. Diğer parametreler ise din, dil ve kültürdür. Bunları ben “*sosyal gen*” olarak tanımlıyorum. Sosyal gen zaman çizelgesinde mekanla etkileşime girdiğinde sonuçları “*tekerrür*” olgusunu doğurur. Aslında “*tarihsel modelleme*” yönteminin esin kaynağı da budur. Milletler sosyal genle, buldukları mekanlara kendi renklerini

verirler. Mekanları renklendiren milletlerdir. Mısır'daki Piramitler, İstanbul'daki Süleymaniye Camii, New York'taki gökdelenler, bunlar millet okumalarında kullanılan temel taşlardır. Sosyal gen insanlardaki fiziki genler gibidir. Nasıl gözünüzün renginden saçınızın rengine kadar özelliklerinizi siz belirleyemezseniz, aynı şey milletler içinde söz konusudur. Tarih yazılmaya başladıktan sonra dünyayı şekillendiren milletler ve onların oluşturduğu medeniyetler, sonraki yüzyıllarda oynayacakları rolleri ve senaryoları da belirler. Mekanları ve ruhları şekillendirenler medeniyetlerdir. Kimi milletler asırlardır olduğu mekanlarda yaşamışlardır. Yaşadıkları mekanla bir bütün olmuşlardır (Çin ve Hint medeniyetleri gibi). Türkler ve İngilizler gibi dominant gen yapılarına sahiptirler. Bu milletler geçtikleri mekanlara tesir ederler, kimi zaman da etkilenirler. Mekanlardaki diğer renkleri kendi kültür genlerinin içine alarak giderek zenginleşirler. Mekandaki değişkenliği belirleyen etkenlerden biri de dinlerdir. Nitekim, Toynbee bile dünyayı tanımlarken "Batı Hıristiyan, Ortodoks Hıristiyan, İslam, Hindu ve Uzak Şark"¹ tiplerini ortaya koyarken dini merkeze yerleştirmiştir. Üç büyük din olarak kabul edilen Hıristiyanlık, Musevilik ve Müslümanlık yayılan dinlerdir. Bu dinler geçtikleri mekanlarda ve ruhlarda derin izler bırakmışlardır.

Tarihsel modelleme ve sosyal gen olgusunun en belirgin olduğu dönemler yüzyılların değişim evreleridir. Yüzyıllarda değişim tarihleri 80'li yıllardır. Bir başka ifade ile yüzyılın üçüncü çeyreklerini değişim yılları olarak ele alabiliriz. Değişim önce fikirlerde, ruhlarda ve beyinlerde, sonra da eylemlerde kendini gösterir. Değişim evresinin bitişi sonraki yüzyılların ilk '14 veya '20'li yıllarında olur. Örneğin, XX. yüzyılın giriş tarihi fiziki olarak 1900 tarihi kabul edilse de yeni yüzyılın siyasi girişi 1914'tür. Keza, XIX. yüzyılda da benzer durum söz konusudur. 1815 Viyana Kongresi Avrupa'da yeni yüzyılın giriş olayıdır. Bu evrelerde milletleri arayışa iten dış ve iç etkenler olur. Kimi zaman savaşlar kimi zaman sosyal olaylar veya entelektüellerin düşünceleri değişimi tetikler. Unutulmamalı ki hadiseler önce beyinde başlar, sonra ağza dökülür, en sonunda karşımıza olay olarak

¹Stephen B. Jones, "Siyasi Dünya Görüşleri," çev. Behiç Hazer *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* Cilt 10 Sayı 4: 175.

çıkarlar. Gelecek arayışlarının belirtilerini öncelikle kafalarda aramak lazımdır. XIX. yüzyılın son demlerindeki Marx'ın söylemleri veya Darwin'in yazıları bir sonraki yüzyılda insanların hayatını belirleyen ideolojiler olarak karşımıza çıkmıştır.

Dünyayı etkileyen alanların başında ana kültür havzaları gelir. Kafkasya ve Balkanlar gibi ara bölgeler ise dış oluşumlardan etkilenen alanlardır. Orta Asya'yı ana havza olarak değerlendirmek lazımdır.

2. ORTA ASYA BÖLGESİNİN ÇARPANLARINI TARİHSEL OLUŞUM SÜREÇLERİNDE TANIMLAMAK

Orta Asya'nın ana aktörlerinin oluşum süreçlerini anlayabilmek için bölge üzerindeki etkilerini doğru koymak lazımdır. Orta Asya'da milletleri aktörler, yardımcı oyuncular ve figüranlar olarak ayırmak gerekir. Ana aktörler Ruslar, Türkler ve Çinlilerdir. Zaman zaman bölgede tutunmaya çalışan İngiltere ve ABD ana aktör rolünü oynamışlarsa da, bölgeye tesirleri güçleriyle doğru orantılı olmuştur. Aktörler dışında yardımcı oyunculara baktığımızda Hintliler, İranlılar ve Araplar gelir. Figüran rolünü dolduran Koreliler ve Güney Asya'daki bazı küçük milletler göze çarpar. Bölgenin kaderini ana aktörlerin oynadığı roller belirler. Ana aktörleri, dominantlıkları veya etkileşimin güçlerine göre ayırmak gerekir. Bu açıdan Türkler ve Ruslar ana aktör, belki İranlılar ise belli kısımlarda aktördür. Aslında aktörlerin rolü sahneye konulan medeniyete göre şekillenir.

2.1. Bölgedeki Din Renkleri

Orta Asya üç büyük dinin oluşum alanı değil, etkileşim bölgesidir. Dünyada din oluşum alanları olarak Çin- Hint havzasıyla Ortadoğu görülmektedir. Çin-Hint havzası *Budizm*'in oluşumuna zemin hazırlamıştır. Bu yerel inanç bölgede yan çarpan olarak belirgin rol oynamaktadır. Budizm, Konfüçyüsizm ve benzeri inanç grupları bölgede kendi alanlarının dışında etkili olamamışlardır. Bu dinler Orta Asya'da ana renk olarak değil, bir tali renk olarak değerlendirmek gerekir.

Orta Asya'da baskın olan din *İslam*'dır. İslam, bölgedeki tek ana renk olarak görülse de Orta Asya derinliklerine girdiğimizde İslami mezheplerin etkilediği alanlar dikkat çeker. İslamiyet'in bölgedeki etkinliğini anlamak için dinin geliş kanallarını incelemek gerekir. İslamiyet'i Orta Asya'ya Araplar getirmiştir. Din, gelirken İran kültür havzasının üzerinden geçmiştir. Yani bölgenin tarihi arka zeminde bir Şii geleneği görülmektedir. İran'ın bölgedeki yayılış alanı da Pers-Sasani çizgisindedir. Bu alanlar Afganistan'ın bir kısmı, Tacikistan ve Azerbaycan'dır. Bölge halkından Müslüman olup bu dinin bayraktarlığını eden topluluk Türklerdir.

Türklerin tarihi gelişim çizgilerine bakıldığında asker millet oldukları görülür. Bu vasıflarına İslamiyet'le tanıştıktan sonra yeni bir özellik daha eklenir. Türk artık İslam âlimidir. Türkistan da İslamiyet'in yayılıp kök saldığını bölgedir. Asker milletin bu dini sahiplenmesi yanında kendi bünyesinde de içselleştirmesi ve yaymasında önemli roller oynamıştır. Türkistan'daki Buhara, Semerkant, Merv şehirleri İslam medeniyetinin bölgedeki temel taşlarıdır. Hoca Ahmet Yesevi, İbn-i Sina, İmamı Azam ve benzeri din âlimlerindeki Türk rengi yanında Sünni İslam'ın alt yapısı Orta Asya'nın temellerindeki önemli malzemedir.

Türklerin hareketli millet olmalarından dolayı Sünnilik Orta Asya'da yaygındır. Bölgenin din oluşumunda Türk-Sünni yapı merkez güç pozisyonundadır. Sünni İslam rengi İran'da Şii İslam'a dönüşse de Ortadoğu'ya ulaşan İpek ve Baharat yollarıyla ekonomik akışkanlık sayesinde gücünü yitirmiştir. Orta Asya'daki dini yapı ekonomik ve siyasi etkenlerle birleşerek kalıcı ve güçlü bir çimento halini almıştır. Bölgedeki Türk-İslam binası sağlam kurulmuştur.

Orta Asya'da İslamiyet'le birlikte *Hıristiyanlık* da mercek altına alınmalıdır. Hıristiyanlık ağırlıklı olarak XX. yüzyılda bölgeye misyonerler eliyle yerleştirilmeye çalışılmıştır. Misyonerlerin Orta Asya'daki faaliyetleri öncelikle Asya'nın kıyı kesimlerinde başlamıştır. Misyonerler Hint-Çin bölgesinde çalışmışlardır. Bununla birlikte Hint ve Çin kültürü misyonerlerle batılı seyyahları etkileyen kültür olmuştur. Bir bakıma reaksiyon tersine dönmüştür. Budizm ve İslamiyet, misyonerler kaşifler ve tüccarlar eliyle

batıya yayılmıştır. Hıristiyanlık Orta Asya'nın tabanına inemedi. Buradaki güçlü İslam mayasının etkisini bozamamıştır. Hıristiyanlıkta Rusların katkısı bölgede çok olmuştur. Ruslar eliyle Orta Asya'ya gelen *Ortodoksluk*² Kazakistan'a kadar inmiştir. Ortodoksluk Orta Asya'ya Ruslar eliyle girmişti. Ortodoksluğun bölgedeki yayılımı Bolşevik Devrimine kadar devam etti. Çarlık rejimi sırasında Rusya'nın kızıl elması Üçüncü Roma teorisi idi. Bu teorinin temeli Ortodoksluk inancına dayanır.

Üçüncü Roma'nın oluşum sürecinde Ortodoksluk olmazsa olmazdı. Rus Ortodoksları için Moskova'nın kutsal yer olması büyük sorun oldu. Bu sorun Üçüncü Roma'nın doğuşunu geciktirdi. Moskova Patrikliği'nin kutsanması için bir bakıma Fener Patrikliği Moskova'da zorunlu misafir edildi. Akabinde Moskova kutsandı. Çar Petro'nun Patrikliği zayıflatması Rusya'nın sekülerleşmesinin yolunu açtı. Petro sonrası tekrar siyasi arenaya dönen Kilisenin gücü giderek Moskova'da da azaldı. 1917 Bolşevik Devrimi ile yeni bir yapıya giren Ortodoksluk devletin bilinçaltından çıkarıldı.³ 1945-1955 yılları SSCB'nin dünyada tek güç olduğu senelerdi. Fakat gücün kalıcılığı sağlanamadı. Bunun da nedeni Stalin'deki Üçüncü Roma düşüncesinin eksikliği idi.

Rusya'nın 1917 yılına kadar Orta Asya'ya taşıdığı dinin rengi Ortodoksluk iken 1917 yılından sonra buraya getirilen inanç ise "*Ateizm*"di. SSCB birlikte Orta Asya'ya gelen ateizm her iki dini de (İslamiyet ve Hıristiyanlığı) etkilemişse de en çok zararı Hıristiyanlık gördü. Dinler bu süreçte bir bakıma illegalleşerek yaşamlarını devam ettirdiler. Ateizmi SSCB zamanında bir din olarak tanımlamak mümkündü. Ateizmin Orta Asya'da mekandan, ibadethanelerden, ruhlardan izleri sildi. Bu durum şehir hayatında görülmesine taşrada din geleneksel olsa varlığını korudu.

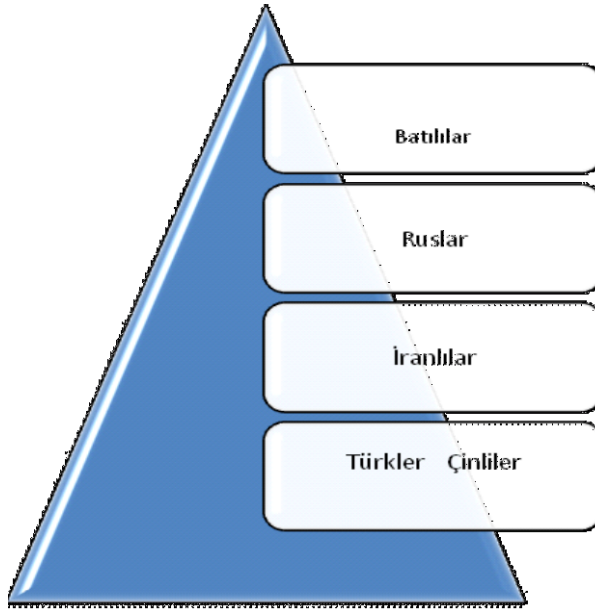
² Ortodoks kilisesi hakkında bakınız, Sevinç Aslanova, *Kutsal Sinodtan Rus Ortodoks Kilisesine* (İstanbul: 2006).

³Bernard Pares, "Religion in Russia," *Foreign Affairs* Vol 21 Issue 4 (1943): 637.

2.2. Bölgedeki Millet Renkleri

Orta Asya tarihi katmanlarının oluşumundaki baskın renkleri doğru tespit etmek gelecek senaryolarının düzgün temellerinin oturmasını sağlayacaktır. Bölgede etkin olan nüfus ile tarihin yayılım alanlarına baktığımızda karşımıza çıkan topluluk Türklerdir.

Orta Asya millet katmanlarına indiğimizde *Türklerden* sonra Çinliler, Ruslar ve İranlılar, bölge kıyısında da Hintliler gözükmektedir. Bunlar dışında etkinlik açısından Batılı milletler yok denecek kadar azdır.

Orta Asya'da Millet Oluşum Katmanları

Orta Asya'nın ilk tarihi katman oluşumlarında Çinliler ve Türkleri birlikte görmekteyiz. Her iki kavim bölgede bıraktığı izler açısından farklılıklar gösterir. Hareketli ve yayılmacı özelliği olan Türkler, Orta Asya'da daha etkili oldular. Nitekim, XIX. yüzyılda gerek oryantalistler gerekse orada yaşayan Türkler bölgeye Türkistan demektedir. Orta Asya adı XX. yüzyılda ortaya çıkarılan bir tanımdı. Türkistan mekan olarak Tanrı

dağlarından Hazar denizine kadar uzanan geniş bir coğrafyayı içine alır. Türklerin “at”a hâkim olmaları yanında asker millet kimlikleri bölgede kalıcı izler bırakmalarını sağladı. Tarihi ipek ve baharat yollarının kontrol altında tutmaları da ekonomik bir nüfuz alanı oluşturdu. Türklerin bölgede giremedikleri yer Çin havzası idi. Çinlilerle Türklerin kesiştiği alan bugünkü Doğu Türkistan’dır. Burası aynı zamanda din ve kültür etkileşim alanı idi. Çinlilerin yanında Güneydeki sınır Hint havzasıydı. Bu kültür havzasıyla da benzer etkileşimler gözükür. Pakistan ve Afganistan’daki Mezar-ı Şerif bölgesi kesişim alanıydı. Aynı durum doğuda Türkmenistan-İran sınır çizgisinde de görüldü. Burada da İran ve Türk kültür havzaları iç içe girdi. Keza kuzeyde Rus kültür havzasıyla temas bugün kendini Kazakistan’da göstermektedir. Sonuçta, Orta Asya’daki ana renk Türk’tür.

Türklerden sonra, sayısal çoğunluk olan ama etkileşim alanı dar olan Çinliler gelir. Çinliler Asya’da etkin bölgesel güçtürler. Bölgesel güç olmalarının temel nedenlerinden biri sahip oldukları inanç sistemidir. Gobi Çölü ve Himaliya Dağları Çin’in Orta Asya ile ilişkisinde fiziki, Doğu Türkistan da siyasi engeldir. Çinlileri Orta Asya gücü olarak tanımlamamak gerekir. Çin, Asyalı’dır ama Orta Asyalı değildir.

Çinlilerle birlikte Ruslar da Orta Asya’da önemli bir kuvvettir. Rusların bölgeye girişi ve hakim oluşları XIX. yüzyılın sonu ile XX. yüzyılın başlarına rastladı. Rusya, Asyalı bir güç değildir. Ruslar Avrupalıdır. Avrupa’dan gelen Rusların SSCB elbisesiyle bölgenin derin katmanlarına değil yüzeyine nüfuz edebildiği görülür. Alt katmanlardan yukarıya doğru çıkarken Ruslardan önce bir başka bölgesel güç de İranlılardır. İran sadece ırki değil dini nüfuz alanlarıyla da Orta Asya’da kendini göstermektedir. İran köklü devlet geleneğine sahip bir millettir. Bölgenin ana katman oluşumunda Türklerden sonra gelmektedir. Orta Asya’da Türklerle İranlıları rakip göstermek doğru bir davranış değildir. Bölgenin dini yapısı İranlılarla Türkleri ortak noktada buluşturur. XIX. ve XX. yüzyıl güç denkleminde Rus ve İngiliz gerilim hattında olan İranlılar ile Türkler bölgede birbirleri için amansız rakip olarak lanse edilmiştir ki, bunu yapanlar İngilizlerdir.

XX. yüzyılda da bölgede varlığını sürdürmeye çalışan batılı güç *İngilizlerdir*. İngilizler ada devletidir. İşgal ettikleri sömürgelerdeki yerleşim stratejileri dikkat çekicidir. Daima arkalarını denize verirler, bir gün bölgeyi bırakıp gitmeyi düşünürler. Daha iç bölgelere giderken kıyı ile olan irtibatlarını kesmemek için ara koridorları daima koruma altına alırlar. Kıyıdan uzaklaştıkça başarı şansları azalır. Bu genel kural İngilizlerin Orta Asya politikalarının ana hattını oluşturur. İngilizlerin bölgeye olan ilgisi coğrafi keşifler sonrasında başlamıştır. Orta Asya'daki varlıkları Hindistan ve Hindi Çin bölgesini kapsar. İngiltere'nin bu çizgiye paralel İran hattı üzerinden yataylamasına gelişti. Orta Asya'nın dikey derinliklerinde İngilizlerin etkileri yoktur. 1877-1878 Osmanlı Rus harbinden sonra İngiltere, Orta Asya'da Rusya ile herhangi bir büyük çaplı çarpışmaya girmemiştir. Ayrıca Rusya'nın kendi hâkimiyet alanına saldırmaması için de "*yeşil kuşak teorisini*" XIX. yüzyılda başarıyla uygulamıştır. Bu teori 1945'ten sonra ABD tarafından devir alınmıştır.

3. ARAYIŞ SÜRECİNDE BÖLGENİN DAVRANIŞI

XIX. yüzyıl son çeyreği dünyada genel arayış evresi olarak değerlendirilebilir. XX. yüzyılın hazırlık evresinin ipuçları, 1880lerden itibaren görülmeye başlandı. İnsanlığın bilimi yeniden keşfetmesinden (teknolojik buluşlar), "ben nereden geldim" soruları (Darvin söylemleri), sanayinin sorunları yanı sıra "dünya nereye gidiyor" tartışmaları entelektüellerin kafalarını meşgul etti. Bu meşgulliyetlerin sonucu dünyanın gelecek rotası belirlendi. Marks'dan başlayarak gelişen fikri söylemler bir sonraki yüzyılın ideolojik eylemlerine dönüştü. Komünizmden başlayarak faşizme, oradan kapitalizme kadar XX. yüzyılın etkin ideolojileri bu yüzyılda şekillendi. XIX. yüzyılın baskın düşüncesi olan sömürgecilik akımı da uluslararası güç dağılımını Orta Asya'da yeniden düzenledi.

Yüzyılın sonuna yaklaşıldığında dünyada hâkim güçler İngiltere, Osmanlı, Rusya belli ölçüde Fransa ve Almanya idi. XX. yüzyılda iki devlet (İngiltere-Almanya) göreceli üstünlükleri devam ettireceklerinin sinyallerini verirken Osmanlı devleti rolünü tamamladı. Bu süreçte de Rusya'nın elbise değiştirerek ilerleyeceği anlaşıldı. Benzer durum kısa bir süre sonra

Türklerde de görüldü. Onlarda yola Türkiye Cumhuriyeti olarak devam ettiler. Dünyanın küresel aktörlerindeki değişim Orta Asya'nın da kendi iç dinamiklerinde sürmekte olan arayış sancılarını artırdı. Bölgede değişim sinyallerinin tarihi 1917 idi. Bu tarih Orta Asya için bir kırılma noktasıydı.

4. ORTA ASYA'DAKİ DEĞİŞİM RENKLERİNİ OKUMA

Orta Asya'daki değişim Kafkasya'dan başlayarak Asya içlerine ulaştı. Türklerdeki değişimi tetikleyen hadise Osmanlı Devleti'ndeki gelişmeleri. Orta Asya'daki değişim alanlarının temelinde “gelecek kaygısı” belirgin rol oynadı. Benzer bir tartışmayı II. Meşrutiyetle Osmanlı entelektüeli de yaşadı. Sonuçta Türkçülük, Batıcılık ve İslamcılık fikirleri çare olarak bulundu. Benzer görüşler Kafkasya'dan Orta Asya'ya da yayıldı.

Milliyetçilik, İslamcılık, Batıcılık fikirleri bölgenin ana yöneliş kulvarları oldu. Bunlara sonradan komünizmde eklendi. Milliyetçilik söylemi bölgede Anadolu'da başlayan Kurtuluş Savaşı ile baskın rol aldı. Rusların 1938 yılına kadar bastırmakta zorlandığı Basmacılar hareketi Türkistan'ın bağımsızlık mücadelesinde önemli rol oynadı. 1920 yıllarından itibaren “Türkistanlılar ne yapacaklarını düşünmeye başlamışlardı. Sovyet Rusya'nın ve onların yerli sömürgelerinin Türkistanlıların kendi geleceklerini tayin için kararlı olduklarını kavrayıncaya kadar savaşmak kalan tek çözüm yolu komünist rejimine karşı kendilerini korumak hürriyet mücadelesinin gayesiydi.”⁴ Ama Türkiye'dekine benzer sonuçları çıkaramadılar. Bununla beraber milli kimlik oluşumunun önemli evrelerinden geçirmiş oldu. İsmail Gaspıralı'nın benimsediği “dilde, fikirde, işte birlik” fikri uzun vadeli değişimleri de tetikledi. Dil konusu “...İsmail Gaspıralı'nın Pan-Türkizm diye adlandırılan Türk halklarının birliği fikriyle desteklendi. Balkanlardan Çin'e kadar bütün Türklerin anladığı ortak bir dil, bu amaca ulaşmanın ilk

⁴ Baymirza Hayit, *Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi Türkistan Türklüğünün Milli Mücadelesi* (İstanbul: 2006), 238.

şartıydı.”⁵ Özellikle Gaspıralı'nın değişimin “insan yetiştirmekte” olduğu düşüncesi kendini Gaspıralı'nın eğitim ve okul modelinde gösterdi. Bu model bölgede derin izler bıraktı. Merdan Topçubaşı'dan⁶ Rezulzade'ye bölgenin önemli siyasi entelektüellerinin söylemlerinde milli kimliğin izleri görüldü. Bununla birlikte Enver Paşa ile birlikte bölgede silahlı milliyetçi söylem göreceli olarak başarılı olsa da sonuçta etkisiz kaldı.

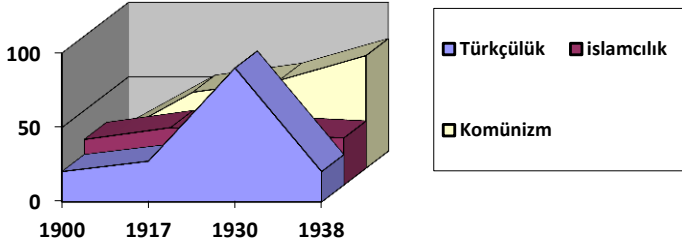
Baskın olan milliyetçilik söylemi bölgedeki Türk kimliğinin oturmasında etkili oldu. Milli kimlikle bağımsız devlet olma modeli Azerbaycan'la hayat buldu. “28 Mayıs 1918'de Azerbaycan Milli Konseyini oluşturarak yeni bir ulusun doğduğunu ilan ettiler.”⁷ Enver Paşa ile başlayan silahlı mücadeledeki “Turhan devleti”ni kurma fikri Orta Asya'da ciddi taraftar toplandı. 1938'e kadar sürecek olan “Basmacılar” hareketinin de esin kaynağı oldu. Bununla birlikte Sultan Galiyev faktörü dikkat çekicidir. Sultan Galiyev kendini “ateist” olarak tanımlar. Galiyev bölgedeki Müslüman cemaati tanımlamış fakat din unsurunu bir kenara bırakmıştır. Bir bakıma “Komünizmin” meşrulaştırdığı gibi ateist söylemlerin baskın olmasına zemin hazırladı.⁸

⁵ Tadeusz Swietochowski, “1920 öncesinde Rus Azerbaycanında Milli Kimliğin Yükselişi ve Edebi Dil Politikası,” *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Cografya Fakültesi Dergisi* Cilt 22 Sayı 34: 178.

⁶ Bakınız, Vügar İmanov, *Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934)* (İstanbul: 2003).

⁷ Tadeusz Swietochowski, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, çev. Nuray Mert (İstanbul: 1988), 177.

⁸ Erel Tellal, “Mirsaid Sultan Galiyev,” *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Cografya Fakültesi Dergisi* Cilt 56 Sayı 1: 111; ayrıca bakınız, Alexandre A. Benningson, S.Enders Wimbush, *Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliğinde Milli Komünizm* (İstanbul: 1995).

Orta Asya'da XX. yüzyılın ilk yarısında etkin görüşler grafiği

Arayışta milliyetçiliğin hâkim olmasının nedeni dünyada esen milliyetçilik rüzgarlarıydı. 1917 bölgedeki arayışların sonucunu belirledi. Rusya'nın kendi gelecek tartışmaları Bolşevik iktidarıyla sonuçlandı. Bolşeviklerle beraber XX. yüzyılda Rusya, Orta Asya'ya girdi. Rus halkının kendi arayışında komünizmi tercihi bölgenin kaderini de belirledi. Komünizme geçiş sürecinde “Rus milli kimliğindeki Ortodoksluğun reddi” sonuçta Rusya'nın dinle olan kavgası olarak Orta Asya'da da devam etti. Başka ifade ile din legallikten illegalliğe geçerken onun yerini ideoloji ve ateizm aldı. Ama bölgenin temel dinamiği olarak din, kendini halk içindeki canlılığını koruyarak devam ettirdi. 1930'da bölgeye bakıldığında Türkçülük ile komünizm arasında kalmış bir “Türkistan” fotoğrafı vardı. Rusya'nın 1917-1924 yılları arası, kendi kimliğini oturtma veya iktidar hesaplaşması olarak geçti. Lenin'in ölümü sonrasında Stalin'in SSCB'nin kaderini belirleyen güç olmasının etkileri bölgede de hissedildi. Stalin zamanında Ortodoks kilisesinin önemi hatırlandı. Kilise bunu fırsat olarak gördü. Kendine meşrutiyet alanı açarken aynı zamanda ateist yapının meşrutiyetini bir bakıma onayladı.⁹ 1930lu yıllarda Rusya Kafkasya ve Orta Asya'ya geri döndü. Kafkasya'da Azerbaycan'ın bağımsızlığını kaybetmesi Rusya'nın SSCB kimliğiyle Orta Asya'ya acımasız bir şekilde döneceğini belli etti. Komünizm bir ideolojiden ziyade Rus sömürgeciliğinin Orta Asya'daki yeni yüzüydü. SSCB bölgede silahla hâkimiyetleri kurmaya çalıştı. Basmacılara

⁹Philip Walters, “The Russian Orthodox Church and the Soviet State,” *Annals of the American Academy of Political and Social Science, Religion and the State: The Struggle for Legitimacy and Power* 483(1986): 140.

karşı yapılan mücadelede karşılarındaki en büyük engel Türk milliyetçiliği idi.

1938, bölgede kırılma tarihi olarak anılmaktaydı. Türkçülük fikri de kalıcı sonuçlar almaya başladığı sırada, bu düşüncüyü savunan nesiller yok edildi. 1937-1938 tarihlerinde Azerbaycan'dan Kırgızistan'a kadar Orta Asya'daki Türk entelektüeller sistematik olarak katledildi. "1937 yılında GULAG sistemi (çalışma kampları) yeni bir döneme ayakbastı, iktidar acımasız bir şekilde kitlesel terörü başlattı. Sadece idam edilenlerin sayısındaki artış bile insanı şaşırıyordu. 1936 yılında 1.118 idam cezası infaz edilirken, bu rakam 1937 yılında 353.074 olarak yükseliş kaydetti. 1 Temmuz 1937 ve 1 Nisan 1938 tarihleri arasında 800.000 civarında yeni mahkûm GULAG'ın çalışma kamplarına getirildi ve bu kamplardaki mahkûm sayısı 2.000.000'u aştı."¹⁰ Artık belirgin güç olan Rusya, Orta Asya'da oyun kurucu idi. Arayış, bölgede dış çarpan Rusya'nın etkisiyle sonuçlandı. II. Dünya Savaşı'na girerken Rusya ve komünizm bölgedeki ana renkti. Kötü renkler Türk milliyetçiliği ve İslam'dı. Stalin, Kırgız yazar Aytmatov'un babasının da dâhil olduğu düşünen insanları ortadan kaldırdıktan sonra "*Sovyet adam modeline*" uygun nesiller üretme projesini hayata geçirdi.

Stalin, komünizm renginin bölgede kalıcı olabilmesi için eski yapıya ait renkleri yok etmeden yeni bir sistemi kuramayacağını farkında idi. Köylü diye lanse edilen Asya toplulukları şehirleştirme sürecine sokuldu. Yeni şehirler kuruldu. Şehirleşme, kültür doku değişikliğine paralel olarak ekonomik ve stratejik hamleler ekseninde Orta Asya'da değişim enstrümanı olarak kullanıldı. Sibiryaya demiryolu hattıyla bölgenin iç derinliklerine uzanıldı. Yeni kurulan şehirler ve nüfus dağılımları ona göre şekillendirildi. Bir bakıma demiryolu Rusya'nın Orta Asya'daki gücünü belirleyen unsur oldu.¹¹ Kırgızistan'ın başkenti Bişkek buna tipik örnektir. Eski güç merkezi

¹⁰ Nurbek Khairmukhanmedov, "Stalin Dönemindeki Siyasi Muhalifleri Tasfiye Uygulamaları ve Çalıştırma Kampları," *Bilig* 41(Bahar 2007): 163.

¹¹David J.M. Hooson, "A new Soviet Heartland?" *The Geographical Journal* Vol 128 No 1 (1962): 25.

olan Merv, Buhara, Semerkant, Taşkent gibi kentler etkisizleştirildi. 1939-1945 savaşı Orta Asya halklarının savaşı değildi. Bu olgu tersine döndürüldü. Saldırı SSCB milletine yapılmış gibi algılandırıldı. Bu ülkenin vatandaşlarına “*Germenler hepimize saldırdı öyle ise hep birlikte memleketimizi korumalıyız*” fikri verildi. Garip olan, Almanlar Moskova’dan öteye saldırmamışlardı. Savaş Rus milli kimliğinin Orta Asya’da benimsetilmesi için kullanıldı. Savaş ortak kader kavramını oluşturdu. Germenler ortak düşman fikrinin içini doldurdu. Ruslar ve Türkler, Sovyet idealleri için birlikte savaştılar(!). Bu da 1945 sonrası hayata geçirilen “*Sovyet adamı*” fikrinin alt yapısını şekillendirdi. “Sovyet adamı” Türkler arasında yeni bir model olarak lanse edildi. Rus dili Sovyetlerin kültür diline dönüştürüldü. Kiril alfabesi entelektüelin alfabesi oldu.¹² Rusça konuşan “*Komünist Türk*” tiplemesinin de Türklük ve İslamcılık rengi yok edilerek onun yerine ateist Türk modeli oluşturuldu. Orta Asya halklarına İslam yerine ateist kültür din olarak lanse edildi. Rusya bölgede artık tartışılmaz bir güçtü. Bununla birlikte, Sovyet millet kompozisyonu ve parti yapılanmasında “Orta Asyalılar ve Avrupa’daki diğer milletler çok az sayıda temsil edilmekteydi.”¹³ Bu süreçte SSCB kendi renklerini ana renklerle değiştirmeye muvaffak oldular. Ateist komünist Sovyet adam modeli göreceli üstünlük sağlasa da bölgenin temel renkleri olan İslam ve Türklük varlıklarını hep devam ettirdi. “*Türklük*” üst kimliğinin alt kimlik haline dönüştürüldüğü yapıda Kırgız, Özbek, Kazak, Türkmen ve Azeri renkleri üst kimliğe çıkarıldı. Kafalardaki dost ve düşman kavramları yeniden yorumlandı. “*Dost*” Ruslar, medeniyet getiren elit kavimdi. “*Düşmanlar*” ise Türkler, İslam ve Batılılar idi. Harmanlama tekniğiyle ekonomik olarak Türk toplulukları birbirine bağımlı hale getirildiler. Ekonomide para yerine “*takas sistemi*” kullanıldı. Ticaretle bağımlılık ve bağımlılık sağlandı.

SSCB modelini ilk sarsanlar, kiliseleri için mücadele eden Polonyalılar oldu. Doğu Avrupa’daki Polonya’nın rolünü Asya’da “*Afganlar*” oynadı.

¹²Teresa Rakowska, Harmstone, “Ethnicity in the Soviet Union,” *Annals of the American Academy of Political and Social Science, Religion and the State: The Struggle for Legitimacy and Power* 433 (1977): 80.

¹³ Oral Sander, “Sovyet Birliği Komünist Partisinin Sosyal Kompozisyonu,” *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Dergisi* Cilt 21 Sayı 1: 205.

Polonya'nın dini için mücadelesi Varşova Paketi'nin tabana ulaşmasını engelleyen faktördü. SSCB'yi parçalayan olayların 1980'li yıllarda Polonya'da başlamasına paralel olarak da Orta Asya'da Afganistan'daki SSCB karşıtı mücadelenin birbirini tamamlaması tesadüf değildi.

Sonuçta, Mikhail Gorbachev XXI. yüzyılda Rusların bir devlet olarak var olamayacağını gördü. Yaptığı şey parçalanmış SSCB elbisesinden kurtulmaktı. "Yeniden yapılanma ve açıklık politikaları" bir bakıma Rus milletinin kurtuluş reçeteleri belki de son şansı idi¹⁴.

5. XXI. YÜZYILDA ARAYIŞ VE MUHTEMEL SONUÇLARI

XXI. yüzyılın geliş sinyalleri, gerek bölge gerekse dünya açısından Gorbachev'un SSCB Genel Sekreterliği'ne gelmesiyle başladı. Bir başka ifadeyle Gorbachev'un iktidarı Soğuk Savaş'ın sonuna doğru gidiş hamlesi idi.

Gorbachev, Rus tarihini doğru okuyan biriydi. "Açıklık politikası" bir bakıma Lenin'le beraber başlayan XX. yüzyıl SSCB görüntüsü "Sovyet adam" modelinin iflasının dünyaya ilan edilmesiydi. Rusların klasik tarihi gelişim çizgisinde olan Üçüncü Roma eksenli ilerleme süreci SSCB dönemi ile bir bakıma "ara döneme" girdi. 1945 sonrası dünyanın etkin gücü olsa da, ki 1945-1955 arası, ABD ile girilen silahlanma ve uzay yarışında havlu atan taraf Ruslar oldu. Stalin'in kötü bir kopyası olan Brejnev döneminde rejimi canlandırma hamleleri ve birbiri ardına yapılan yanlış hareketler, SSCB için beklenen sonu getirdi.

SSCB modelinin temelindeki hata Üçüncü Roma'nın eksikliğiydi. Bir adım daha ileri gidersek dinin reddedilmesiydi. Ruslar 1945 sonrası Almanya'nın oluşturduğu boşluğu Doğu Avrupa'ya girerek dolduruldular. Fakat Varşova Paketi'nde ideolojik birliktelik fikrini sağlayamadılar. Varşova'da başlayan Katolik mücadelesi, Macarların milliyetçilik ayaklanması, SSCB tanklarıyla etkisizleştirildi. Ama güç her şey değildi.

¹⁴ Yaşar Onay, *Batıya Direnen Devlet Rusya* (İstanbul: 2007), 234.

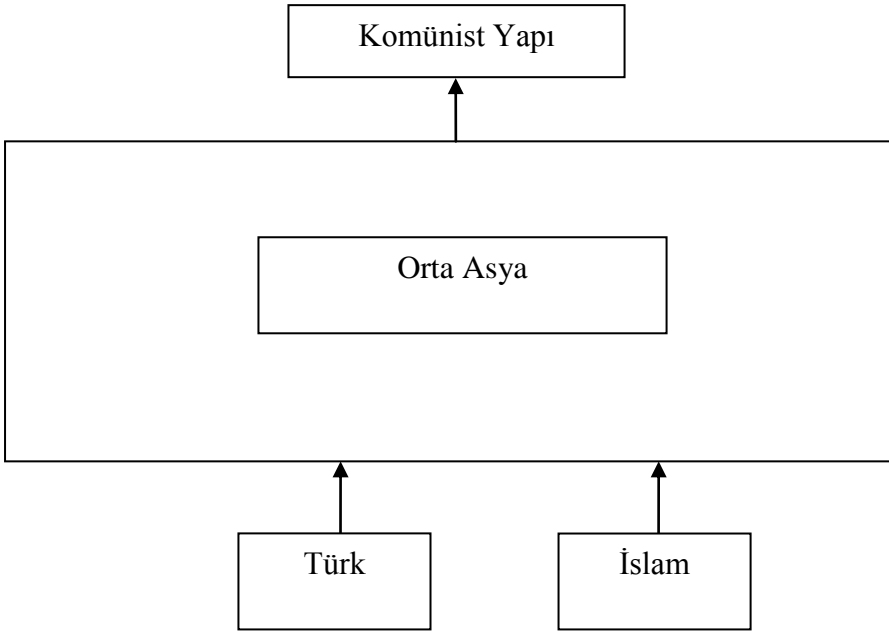
Orta Asya’da Afganistan hamlesini yanlış okumaları ağır sonuçlar doğurdu. Afganistan stratejik nokta olarak klasik “*sıcak denizlere*” inmede doğru hamle olarak görüldü ise de, ülkenin coğrafi ve siyasi yapısı itibariyle dış güçler için tam bir kâbus olduğu sonradan anlaşıldı. Afganistan’la birlikte İran’da başlayan İslami çıkışlı siyasi dalgalanma Orta Asya’nın güçlü rengi “*İslam’ın*” canlanmasını tetikledi. Yalnız İran’daki hareket zamanla “*Şii milliyetçiliğine*” dönüştü. Bölgede Şii tabanın azlığı bir müddet sonra ibrenin Sünni İslam yapısına da sahip Afgan hareketini dönmesine zemin hazırladı. 1979 tarihindeki bu olaylara paralel olarak Pakistan’daki Ziya-ül Hakk’ın Sünni İslam söylemleri dinin bölgedeki etkinliğini kalıcı hale getirdi.

Afganistan’ın işgali için bölgeye gönderilen Rus askerlerin içindeki Özbek, Kırgız gibi Türk ve Müslüman unsurlar Ruslar için ileride ciddi tehdit olacaktı. Mücahitler tarafından savaşta esir alınan Türk orijinli askerler Sünni İslam’ın Orta Asya’ya tekrar girişine zemin hazırladılar. Bu süreç ileriki yıllarda Fergana Vadisi olaylarının da temelini atacaktı. SSCB modelinden bir an önce kurtulma fikri hayata geçirildi. Mikhail Gorbachev “*pandoranın kutusunu*” açtı. Olaylar zamanla kontrolden çıkarak beklenmeyen sonuçları doğurdu. Gorbachev sonrası Yeltsin, akabinde de Putin’in birinci dönemine kadar SSCB önce Bağımsız Devletler Topluluğuna sonra Rusya Federasyonuna dönerek ciddi bir sarsıntı yaşadı. Bu süreçte kontrolden çıkan araba görüntüsünde olan Rusya, Putin’le kontrolü tekrar eline aldı. Şimdi yeni rota ne olacak sorusu sadece Rusya’nın değil Orta Asya’daki tüm toplumların da ana gündemini oluşturdu.

6. ARAYIŞ SÜRECİNDE DEVLET OLGUSU

1989 sonrasında Doğu Blok’unun yıkılmasıyla birlikte sadece Orta Asya’da değil tüm dünyada bir arayış süreci başladı. Bu süreci “*tarihsel modelleme ve sosyal gen*” formülüyle okuyup muhtemel sonuçları üzerine bazı öngörülerde bulunalım. Günümüzdekine benzer bir tablo 1890-1917 yılları arasında da yaşandı. O zamanki arayış üç ana kulvar ekseninde seyretti. Bunlar din, milliyetçilik (İslam, Türk) ve Batıcılık idi. Hesapta olmayan

komünizmdi. XX. yüzyılın başlarında arayış alanları bu üç kulvar arasında geçerken komünizm sonucu belirledi. Hareket özellikle Stalin ile beraber “zorba güç” veya baskın aktör rolünü oynamışsa da Rusya tarihi arka planına uygun olmadığı için bu yüzyılda kalıcı olamadı. 1989 sonrasında, Orta Asya tekrar 2000li yılların başına döndü. Bölge aramalar sürecine girerken yine üç öğenin etrafında gezinmeye başladı. İslamiyet İran–Afganistan hattında “siyasal İslam” olarak tanımlanırken, Milliyetçilikte kimilerine göre “*etnik milliyetçilik*” olarak görüldü. Eskinin batılılaşması şu anda küreselleşme oldu. Ama bölgedeki yansıması “*Amerikan Emperyalizmi*” olarak karşımıza çıktı.

XXI. yüzyıldaki Orta Asya Aktör Hareketliliği

Bu kulvarların bölge üzerindeki etkilerine gelince; komünizmin bölgede uygulanışına baktığımız zaman Rus sömürgeciliğini görürüz. Yapının bölge üzerindeki etkileri hala sürüyor. Geçiş döneminde de bunun olması normaldir. “*SSCB adamı modeli*” 1945 sonrası ortaya çıkan modeldi. O zaman doğanlar bugünkü Türk Cumhuriyetlerin başında olan bürokratik

elitlerdir. Türk kimliği parçalanıp Kırgız, Özbek diye alt kimlikler ortaya çıkarılmıştı. Alt kimliklerin birbirleriyle ekonomik geçişkenliği artırılmış olmasına rağmen siyasi olarak birbirilerine benzer ama birbirilerinden ayrı topluluklar, ayrı devletler oluşturuldu. Kazakistan, Özbekistan, Kırgızistan, Türkmenistan ayrı ülkeler olarak değerlendirildi. Ekonomide uygulanan “*takas sistemi*”nde karlı çıkan Ruslar oldu. Ekonomik düzene uygun siyasi yapı kurulurken devlet-toplum-parti sisteminde devlet veya topluma yapılan hizmet değil partiye yapılan hizmet ve sadakat esas alındı. Nitekim bunu Cengiz Aytmatov “Cengiz Han’a Küsen Bulut” adlı eserindeki mahkumla onu mahkemeye götüren yargıcın hikayesini anlatırken yargıcın suçluyu suçlamasının adaleti yerine getirmek için değil, kendi terfisi ve sistemin kutsallaştırılması olduğunu anlattığı eserinde “..güçlü bir iktidarı kötölemek bireylerin çıkarlarını devlet çıkarlarından üstün tutmak, kokuşmuş burjuva bireyciliğine sempati duymak ve genel kolektifçiliği eleştirmektir...bu ise sosyalizme karşı olmak demektir. Oysa sosyalist ilkelere sosyalist çıkarlara karşı gelenlerin en ağır cezalara çarptıldıklarını herkes bilirdi.”¹⁵

Komünist sistem devlet ve adalete bağlı toplum değil rejime, Stalin’e bağlı nesiller üretti. Halkın hayat kalitesini artıran yönetici tipi değil, rejime sadık idarici tipi ortaya çıktı. “Sovyet İnsanı sonunda aldatılana (deceptive man) dönüşmüştür. Bunun sonucu topluma yaygın bir yolsuzluk olarak tezahür etmiştir. Sistem bütünüyle bir aldatılan köleler ve aldatan efendilerden ibaret haline gelmiştir.”¹⁶ Halka değil rejime bağlı bürokrat tiplmesi karşımıza çıktı. Bürokrat temelde egemenliği, hükümranlılığı eline aldı. “..Sovyet uygulaması kurumsal hakları ezdi... sivil toplumun ortadan kaldırılması (başka bir ifadeyle bürokrasinin parçası yapılması) ve demokratik hakların ezilmesi sadece bürokrasiyi özgür bırakmadı, aynı zamanda tiranlığın da ortaya çıkmasına kolaylık sağladı”.¹⁷ Bu yapı, 1989

¹⁵ Cengiz Aytmatov, *Cengiz Han’a Küsen Bulut*, çev. Refik Özdek (İstanbul: 2007), 88.

¹⁶ İsmail Özsoy, “Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihi ve Evrensel Dersler,” *Bilgi* 39 (Güz 2006): 173.

¹⁷ S.Harun Yılmaz, *Rusya’da Devlet Merkezli Sistem ve Bürokrasi* (İstanbul: 2006), 349.

sonrasında da devam etti. Rejim yıkıldıktan sonra bölgedeki iktidar sahipleri bu hazır alt yapıyı kullandılar.

Yeni yapı kalıcı mıdır? sorusunun cevabı açıktır; Hayır. XXI. yüzyıl yönetim algılamaları açısından bunun doğru bir sonuç olmadığını Türkistan'daki herkes bilmektedir. Genelde eski Komünist parti sekreterleri şimdinin tek adam tiplmelerine döndü. Ömür boyu cumhurbaşkanı seçilmek (Özbekistan, Kerimov örneği) veya öldükten sonra oğlunu iktidara taşıma yolu (Azerbaycan'da Aliyev hanedanı) gibi uygulamalar geçici yöntemlerdir. Bunlar tamamen geçiş dönemi uygulamaları olup kalıcı modeller olamazlar. Bu tarihi realiteye de aykırıdır. Onun farkında olan şu anki rejimler giderek demokrasiden uzaklaşıp diktatörce davranışlar içine girmektedir. Süreç, 2020'lere kadar devam edecektir. Şu anki davranış kalıbı Soğuk Savaş modelidir. Biliyoruz ki her yüzyıl kendine özgü modeller üretir. Bu yüzyılda dünyada devletlerin yerine sivil inisiyatifler alacaktır. Orta Asya'da da bunu söylemek için vakit henüz erkendir. Tek adam yönetimlerinden çoğulcu yapıya yani demokratik topluma doğru gidişatın ilerleyen senelerde hızlanacağı görülmektedir. Brzezinski, 1989'da Komünist rejim sonrası Rusya'yı anlatırken "...çoğulcu toplumların inkişaf etmesidir..."¹⁸ diyerek gelişim çizgisini vurgulamıştı. Yalnız yapının oluşum sürecini beklemek gerekir. Demokrasi getirmek adına yapılan dış müdahale ise halkın demokrasi algılamalarını bozmaktadır. (Soros devrimleri). Bu da mevcut yönetimler tarafından demokrasinin değil şu anki yapının doğru olduğu fikrinin halka iletilmesine zemin hazırladı. Sovyet adamı modelinin bürokratik algılamaları rejime uygun bürokrat tipi üretti. Rejimlerin yıkılmasından sonra bürokrat sınıf kendi geleceğini düşünmeye başladı. Bürokrat aldığı maaşla geçinemeyince günümüzde tüm coğrafyanın en büyük sorunu olan yolsuzluk ve rüşveti meşrulaştı. Bölgede az gelire karşılık çok gideri olan bürokrat tiplmesi çoğalmaya başladı. Sokakların ilkel görüntüsüne karşılık trafikteki son model arabalar ülkelerdeki çarpıklığın en iyi göstergesiydi. Yolsuzluk yoksulluğu tetikledi. Unutulmamalı ki, yoksulluk toplumdaki değişimleri başlatan ana unsurlardan biridir.

¹⁸ Zbigniew Brzezinski, *Büyük Çöküş*, çev. Gül Keskil, Gülsev Pakkan (Ankara: 1994), 281.

Komünizm renginin bu yüzyılda Orta Asya gündeminde olmayacağı gerçeğini görmek gerekir. Bölge şu anda artık komünizmin yan tesirlerini yaşamaktadır.

7. DİN VE MİLLİ KİMLİK ALGILAMALARI

Orta Asya’da etkin din olarak İslamiyet çıkar. İslamiyet dışında Kazaklarda Ortodoksluğu, 1989 sonrasında da yoğun olarak Katolik ve Protestan misyonerlerle Hıristiyanlığı Orta Asya’da görmekteyiz. Din, ateizm sürecinde Orta Asya’daki toplumların ruh dünyalarından çıkarmak için çok uğraşmış ise de başarılı olunamamıştır. Sokakta-resmi dairelerde dinin izleri silinse de din bölge halklarının iç dünyasında varlığını sürdürdü.

Günümüzdeki bölgenin din resmine baktığımızda karşımıza çıkan görüntü “İslam’ın, Orta Asya’nın ulusal kimliğinin ana kaynaklarından biri ve diğer İslam ülkeleriyle ilişkilerini kolaylaştıran bir unsur olduğudur.”¹⁹ XIX. yüzyılın fotoğrafından farklıdır. Bugünkü resimde İslamiyet ana çarpandır. İslamiyet’i bölgede iki boyutla incelemek gerekir. İlk olarak inanç ekseninde, ikincisi de siyasal yapı çerçevesinde bakılmalıdır. İnanç ekseninde bölgenin dini arka planına baktığımızda karşımıza çıkan etkin alan Özbekistan’dır. Buhara, Semerkant, Taşkent ve Merv bölgeleri İslam tarihi açısından da tartışılmaz yerlerdir. Türk-İslam rengi şekillendiren Hoca Ahmet Yeseviler, Mevlanalar, Nakşibendiler gibi önemli İslami şahsiyetlerin doğum yerleri buralardır. Bir başka ifade ile *Turkuvazla Yeşilin*²⁰ yoğunluğu bu belde SSCB döneminde de İslamiyet açısından önemli bir yerdi. Özbekistan, Orta Asya’nın dini omurgası hükümdedir. 1979 yılı, yukarıda söylendiği gibi İslamiyet’in bölgeye dönüş yılıdır. İran’da Humeyni’nin liderliğindeki İran İslam devrimi, Afganistan’daki Rus işgali, ona karşı başlatılan Sünni İslam Mücahit hareketi, Rus askeri kimliğinin altında bölgeye giden Türk askerlerine Müslümanlığı yeniden tanımaları fırsatını verdi. Bir bakıma İslamiyet evlere geri döndü. İslamiyet halkın ateizm sonrası inanç boşluğunu da dolduran unsurdur. Öyle ki 1989 sonrası açılan camiler, Kuran öğrenen

¹⁹ Kemal H.Karpat, *Türkiye ve Orta Asya*, çev. Hakan Gür (Ankara: 2003), 276.

²⁰ Bekir Günay, *Avrupa’dan Asya’ya Sorunlu Türk Bölgeleri* (İstanbul: 2005), 29.

insanlardaki artış İslamiyet'in bölge hayatına geri döndüğünü göstermektedir. İslamiyet özellikle taşrada hayatın içinde durmaktaydı. Şehirlerde ise varlığını yeni yeni göstermeye başladı. İslamiyet günümüzde tekrar bölgeye İranlılar, Türkler ve Suudi Arabistanlılar eliyle girdi. İranlılar ağırlıklı olarak Azerbaycan, Türkmenistan bir kısmı da Tacikistan üzerinden Mollalar vasıtasıyla hamlelerini yaptılar. Suudi Arabistanlılar ise Vahhabi yaklaşımı tarzıyla çalışmalarını gezici misyonerler vasıtasıyla yaptılar. (Günümüzde Kırgızistan gibi ülkelerde genç gruplar taşradaki yerleşim yerlerine giderek insanları namaza gelmeleri ve kuran okumaları konusunda kapı kapı dolaşip yeni Müslüman olanlara törenler yapmaktadırlar.) Bunlar yanında, Türkler bölgede daha ılımlı bir model kullanıyor. İslamiyet'i tebliğ yöntemiyle değil temsil yöntemiyle yaptıkları faaliyetlerde bulunuyorlar. Türkiye merkezli çalışmalar bölgede eğitim ve ticari yapılarda kendini gösteriyor.

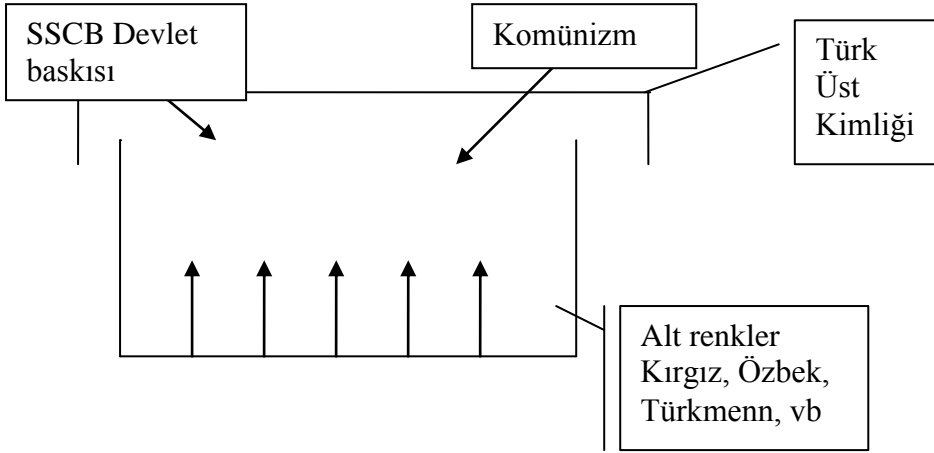
Bunların yanında, İslamiyet dışındaki dinlerden Hıristiyanlığın yoğun çalışmaları göze çarpıyor. ABD orijinli misyoner grupları STK olarak bölgede bulunmaktadır. Sadece günümüzde Kırgızistan'da 2500 kurum çalışıyor. İngilizce lisan kursları, ABD üniversiteleri ve okulları bölgede bu amaca yönelik hamleler yapmaktadırlar. Amerikalıların faaliyetleri taşrada yoğunlaşıyor. Buna karşılık, Kırgızistan gibi ülkeler de misyonerlerin çalışmalarını yasaklama yoluna gidiyorlar. Belli bölgelerde, İslamiyet'in savunulmasına destek veriliyor. Dinin, gelecek senaryolarında bölgede orta ve uzun vadede belirgin bir aktör olacağı ortadadır. İslam Kerimov sonrası Özbekistan bölgenin dinsel gelişimine geçmişte olduğu gibi merkezi olacaktır. ABD Bush hükümetleri zamanında devlet politikası yapılan "İslami terör" (!) söylemleriyle Afganistan'a yüklenilmesi bölgedeki İslami gelişmeleri askeri yöntemlerle kontrol altına alma hamleleri olarak değerlendirilmektedir. İslamiyet'in bölgedeki etkinliği ABD değil Putin eksenli Rusya'ya da tesir etmektedir. Özbekistan'daki Kerimov yönetimine İslamiyet'i kontrol görevini veren Rusya'dır. A. Dugin'in "Avrasyacılık" tezindeki Ortodoksluğun Kazakistan hattıyla bölgeye sokulması da ileriye yönelik bir hamle olarak görülmektedir. Din çerçevesinden geleceğe baktığımızda Türkistan'daki din, İslamiyet, Orta Asya'nın geçmişinde olduğu gibi geleceğinde de olacaktır.

Türkçülük ve Turancılık fikirlerinin bölgenin geleceğine etkisi nedir sorusu, önümüzdeki yıllarda sık sorulacak bir sorudur. Bu söylemler, XX. yüzyılın başlarında da bölgede en çok taraftar toplayan düşünceydi. İsmail Gaspıralı'dan Enver Paşa'ya, Basmacılar hareketinin öncülerine kadar, Türkçülük bölgenin ana renklerinden biri olduğunu bize gösterdi.

SSCB'yi en çok zorlayan Türkçülük hareketi idi. 1938 yılındaki Basmacılar hareketini sonuçlandırılan ve Türkistan adının Orta Asya'ya dönüştürme mücadelesinde göreceli olarak kazanan Ruslardı. Fakat 1989 sonrası coğrafyada Türk rengi tekrar çıkmaya başladı. Nitekim, Dugin "Rus jeopolitiği" kitabından Turan ve Türklüğü bölgede güçlenen düşman olarak tanımlar.²¹ Yüzyıl geçişlerinde sosyal genlerin etkinliği gerek dini gerekse milli kimlikte bir kez daha görülmektedir.

Geçiş dönemlerinde milli kimliğe dönmek etnik milliyetçilik değildir. Bu doğal bir süreçtir. Bölgedeki Türk kimliği gitmediği için geri dönmesi söz konusu değildir. Buradaki temel sorun Türk üstün kimliğinin dönüşüdür. Stalin zamanında uygulanan politikalar sonucunda Türk üst kimliği yırtılmıştır. Kırgız, Özbek, Kazak, Türkmen alt kimlikleri üst kimlik olarak ortaya çıkarıldı.

²¹ Aleksandr Dugin, *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*, ter. Vügar İmanov (İstanbul: 2003), 184.

Orta Asya Türk Kimliğindeki Oynamalar Grafiği

Ruslar, Türk üst kimliğini özellikle dil ve eğitim programlarıyla okullarda yıktılar. Önce entelektüel kesime öğretilen Rusça sonra tabana yaygınlaştırıldı. Bu işlem yapılırken Türkçe'nin entelektüel dili olmadığı, dağlı, bayağı bir dil olduğu fikri kitlelere verildi. XX. yüzyıl başlarında Arap alfabesini kullanan Türkler bu sayede dinle ve İslam dünyasıyla birlikte olurken bu tarihlerden itibaren Kiril alfabesine geçilerek dil birlikteliği yok edildi. Günümüzde bile Rusça kültür dili olarak bölgede kabul görmektedir. Avrupa'nın köylü toplumu olan Ruslar Asya'da şehirli kültürlü millet olarak lanse edildi. Nihayetinde 1989 sonrasında da "*Türkçe konuşan devlet adamları toplantısında*" Rusça konuşan siyasetçiler görmek anormal olmasa gerektir. Günümüzde dil, din ve millet olma süreci Türk topluluklarında başladı. Sefer Murat Türkmenbaşı kaleme aldığı "*Ruhname*"de şöyle der; "Atamız Oğuz han Türkmen Halkının nesilbaşı Türkmen halkının atası.."dir.²²

²² Saparmyrat Türkmenbaşı, *Ruhnama* (Aşgabat: 2001), 43.

Bölgenin Türklüğe geçişini kısa vadede beklemek zordur. Bunun yanında Rusça'nın varlığının resmi ve gayr-i resmi devam ettiği gerçeğinden hareketle, küreselleşme çerçevesinde İngilizce de bölgede var olmaya çabalamaktadır. Tüm bunlara rağmen geçiş döneminde Türkçe'nin, Rusça ve İngilizce ile paralel olarak uzun vadede etkinliğinin artıracığı gözlenmektedir. Ayrıca Türk kimliğinin tekrar baskın kimlik olacağı ortadadır.

Küreselleşme gelecek Orta Asya toplumlarının tercih edeceği bir olgu olur mu sorusunun cevabını XIX. yüzyılın batılılaşmasında görmek mümkündür. Batılılaşma bölgede zorla tutunmuştur. Bu noktadan hareketle küreselleşmeyi hafife almamak lazımdır. XIX. yüzyılda İngilizlerin eliyle oryantalizm bağlamında geliştirilen tezler İngiliz sömürgeciliğini yaydı. Günümüzde de benzer tartışma devam etmektedir. Orta Asya'da küreselleşme Amerikan emperyalizmini yayan unsur olarak algılanmaktadır. ABD'nin bölgeye 1989 sonrası yavaş yavaş girme hamleleri, 11 Eylül 2001 tarihinde itibaren ise de Afganistan'ın işgaliyle belirgin olarak kendini göstermesi bu görüşü desteklemektedir. ABD'nin, Bush hükümetleri zamanında Asya'da varolacağını Afganistan işgalleriyle eş zamanlı olan Soros devrimleriyle belirginleştirmiştir. Ayrıca, Kırgızistan'da ve Özbekistan'da elde edilen üslerle ABD, bölgede askeri hamleler yoluna devam edeceği sinyalini verdi. Daha sonra ABD üniversiteleri, misyonerler, medya ile küreselleşme çizgisi bölge tabanına inmeye çalıştı. Rusya'da Yeltsin ve Putin'in birinci iktidar dönemlerinde oluşan boşluk ABD tarafından doldurulmaya çalışıldı. Ama Putinli Rusya'nın bölgeyi kolay kolay bırakmayacağı da ortadadır.²³ Nitekim bunun somut göstergesi Özbekistan'da oluşan ABD karşıtlığı ve en son olarak da Kırgızistan'daki ABD askeri üssünün meclis tarafından kapatılması, Orta Asya'ya Rusya'nın tekrar geri dönüşü olarak yorumlanabilir. Diğer taraftan, Obama yönetiminin Irak'tan asker çekişini takvime bağlamasına rağmen Afganistan'da tam tersine asker sayısının arttırması, Kırgızistan'da kaybettiği üssün yerine bölgede yeni arayışları Orta Asya'daki yarışta orta

²³ Elnur Hasan Mikail, *KGB Albaylığından Devlet Başkanlığına Putin Dönemi Rusya* (İstanbul: 2008), 234.

vadede ABD'nin sahneyi terk etmeyeceğini gösteriyor. Şu unutulmamalıdır: Küreselleşme ABD emperyalizmi şeklinde gelişirse, orta vadede etkinliğini yitirecektir. Kısa vadede küreselleşmenin etkisinin güçlü olacağı ortadadır. Uzun vadede ise XX. Yüzyılın da komünizmin yaptığı sürprizi yapması ihtimal dâhilindedir.

SONUÇ

Mekan dünyada değişmeyen unsurdur. Değişen, mekanların üstündeki renklerdir. Bazı renkler mekanların ana rengidir. Ana renkler mekanların taşlarında, ruhlarında vardır. Mekanlardaki ana renkleri anlamak tarihin görevidir. Tarihi stratejiyle buluşturduğunuzda mekana gelecek renkleri tahmin etmek kolaylaşacaktır. Orta Asya mekanına baktığımızda din olarak İslam, millet olarak da Türk rengi göze çarpar. Bu renkler bize bölgenin sosyal gen rengini işaret eder. Şunu bilmekteyiz ki nasıl gözümüzün rengi, saç rengimizi biz değil fiziki genlerimiz belirliorsa sosyal genimiz de sosyal geleceğimizi belirler. Yüzyılların geçiş dönemlerindeki arayışlarda sonucu hep temel renkler belirlemiştir. Bunların yanında XX. yüzyılda SSCB örneğinde olduğu gibi dış unsur baskın olarak ortaya çıkabilir. Ama bu durumda kalıcı olabilir mi sorusunu sordüğümüzde yine SSCB örneğiyle cevap verdiğimizde hayırdır. Günümüzde, Rusya'nın bölgede varolma mücadelesinin altında yatan neden budur. Bunu tarihsel modelleme yöntemiyle sorguladığımızda, içselleştirilmeyen düşünceler bölgelerde uzun süre kalıcı olamaz. Silah ve para gücü geçici güçlerdir. Medeniyetler ve onları oluşturan din ve milletler güçlü aktörlerdir. Sonucu onlar belirler. Kısaca, geçmiş geleceği belirlediği için önemlidir.

KAYNAKÇA

Aslanova, Sevinç. *Kutsal Sinodtan Rus Ortodoks Kilisesine*. İstanbul: 2006.

Aytmatov, Cengiz. *Cengizhan'a Küsen Bulut*. Çeviren Refik Özdek. İstanbul: 2007.

Benningson, Alexandre A. ve S.Enders Wimbush. *Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliğinde Milli Komünizm*. İstanbul: 1995.

Brzezinski, Zbigniew. *Büyük Çöküş*. Çeviren Gül Keskil, Gülsev Pakkan. Ankara: 1994.

Dugin, Aleksandr. *Rus Jeopolitiği Avrasyacı Yaklaşım*. Tercüme eden Vügar İmanov. İstanbul: 2003.

Günay, Bekir. *Avrupa'dan Asya'ya Sorunlu Türk Bölgeleri*. İstanbul: 2005.

Harmstone, Teresa Rakowska. "Ethnicity in the Soviet Union." *Annals of the American Academy of Political and Social Science, Ethnic Conflict in the World Today* 433 (1977): 73-87.

Hayit, Baymirza. *Ruslara Karşı Basmacılar Hareketi Türkistan Türklüğünün Milli Mücadelesi*. İstanbul: 2006.

Hooson, David J.M. "A new Soviet Heartland?" *The Geographical Journal* Vol 128 No 1 (1962): 19-29.

İmanov, Vügar. *Ali Merdan Topçubaşı (1865-1934)*. İstanbul: 2003.

Jones, Stephen B. "Siyasi Dünya Görüşleri." Çeviren Behiç Hazer. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* Cily 10 Sayı 4: 168-177.

Karpat, Kemal H. *Türkiye ve Orta Asya*. Çeviren Hakan Gür. Ankara: 2003.

Khairmukhanmedov, Nurbek. "Stalin Dönemindeki Siyasi Muhalifleri Tasfiye Uygulamaları ve Çalıştırma Kampları." *Bilig* 41(Bahar 2007): 155-174.

Mikail, Elnur Hasan. *KGB Albaylığından Devlet Başkanlığına Putin Dönemi Rusya*. İstanbul: 2008.

Onay, Yaşar. *Batiya Direnen Devlet Rusya*. İstanbul: 2007.

Özsoy, İsmail. "Sovyet Sisteminin Çöküşünden Tarihi ve Evrensel Dersler." *Bilig* 39 (Güz 2006): 163-194.

Pares, Bernard. "Religion in Russia." *Foreign Affairs* Vol 21 Issue 4 (1943): 635-643.

Sander, Oral. "Sovyet Birliği Komünist Partisinin Sosyal Kompozisyonu." *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* Cilt 21 Sayı 1: 193-207.

Türkmenbaşy, Saparmyrat. *Ruhnama*. Aşgabat: 2001.

Swietochowski, Tadeusz. "1920 öncesinde Rus Azerbaycanında Milli Kimliğin Yükselişi ve Edebi Dil Politikası." *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Cografya Fakültesi Dergisi* Cilt 22 Sayı 34: 175-182.

Swietochowski, Tadeusz. *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*. Çeviren Nuray Mert. İstanbul: 1988.

Tellal, Erel. "Mirsaid Sultan Galiyev." *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* Cilt 56 Sayı 1: 105-133.

Walters, Philip. "The Russian Orthodox Church and the Soviet State." *Annals of the American Academy of Political and Social Science, Religion and the State: The Struggle for Legitimacy and Power* 433(1986): 135-145.

Yılmaz, S. Harun. *Rusya'da Devlet Merkezli Sistem ve Bürokrasi*. İstanbul: 2006.

AVRUPA BİRLİĞİ'NİN ENERJİ POLİTİKASI VE TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

Energy Policy of the European Union and Its Effects on Turkey

Arzu YORKAN*

Özet:

Yazar bu çalışmasında ilk olarak Avrupa Birliği'nin geçmişten günümüze enerji politikasının tarihsel sürecinden bahsetmiş ve sonrasında ise Birliğin birincil enerji tüketiminde kullandığı kaynakları tek tek ele alarak mevcut üretim, tüketim ve ithalat durumlarını incelemiştir. Üçüncü bölümde Birliğin enerji politikasının temel prensiplerinin neler olduğuna derinlemesine değinen yazar makalesinin son bölümünde de bu hedeflerin reform süreci içinde olan Türk enerji sektörünü nasıl etkilediğini ele almıştır.

Anahtar kelimeler: Avrupa Birliği, enerji, AB enerji politikaları, Türkiye enerji politikaları.

Abstract:

In this article, first of all, the historical background of energy policy of European Union is mentioned. Secondly, the current situation about the productions, consumptions and imports of the Union's energy sources – oil, natural gas, coal, nuclear energy, renewables –are analyzed. Later, the author states the main goals of European Union energy policy, which constitute completion of the internal energy market, guaranteeing supply security of energy sources, and protecting the environment. Finally, she examines the impacts of energy policy of the Union on Turkish energy sector whose reform process is currently continuing.

Keywords: European Union, energy, energy politics of EU, energy politics of Turkey

* Berlin Hür Üniversitesi (Freie Universität Berlin), Otto Suhr Siyaset Bilimleri Enstitüsü'nde Enerji Güvenliği üzerine Doktorasına devam etmektedir. Aynı zamanda TASAM (Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi) ve BİLGESAM'ın (Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi) Enerji Masası'nda çalışmalarını sürdürmekte ve Data Mühendislik Proje ve Taahhüt Ltd. Şti'ne danışmanlık yapmaktadır.

GİRİŞ

Dünya enerji piyasasında önemli bir payı olan Avrupa Birliği (AB) ithalatıyla birinci tüketimiyle de ikinci sırada yer almaktadır. Mevcut durumda birincil enerji tüketiminin sadece %50'sini karşılayan AB kalan yarısını da yabancı kaynaklardan temin etmektedir. Enerji arz güvenliği için bir tehdit unsuru olan bu durum AB'yi ortak bir enerji politikası geliştirmeye zorlamıştır. Kuruluşundan bu yana Birliğin enerji politikası ekonomik gelişimine paralel olarak gelişmiştir. Gerek içerde yaşananlar – genişlemenin etkisiyle artan nüfus ve büyüyen ekonomisi dolayısıyla enerjiye olan talebin artması, tek pazarın henüz tamamlanamaması, yerli üretimin yeterli olmaması gibi etkenler – ve gerekse de dışarıda yaşanan gelişmeler – gelişmekte olan ekonomilerin global talep üzerindeki etkileri, üretim bölgelerinin istikrar ve güvenden yoksun oluşları, küresel ısınma – Birliğin enerji politikasını etkileyen unsurlar olmuştur.

Bu faktörler AB'nin enerji politikasını kaynaklarının arz güvenliğini güçlendirmek, elektrik ve doğalgaz sektörlerinde şeffaf, etkin işleyen ve tamamı entegre bir iç enerji piyasası kurmak, ve çevreyi korumak gibi temel kriterler üzerine oturtmasına sebep olmuştur. Üyelik müzakereleri devam eden Türkiye'nin ise AB'nin bu hedeflerini gerçekleştirmek için hazırladığı enerji müktesebatına uyum süreci başlamıştır. Bunun için bu çalışmamızda öncelikle AB'nin enerji politikasının tarihsel gelişimine değineceğiz, ardından kaynakların mevcut üretim, tüketim ve ithalat durumlarını inceleyeceğiz, sonrasında ise Birliğin enerji politikası oluşturan temel prensiplerden bahsedeceğiz. Son olarak da AB'nin enerji politikasının Türkiye üzerindeki olumlu ve olumsuz etkilerinden bahsedeceğiz.

1. AB'NİN ENERJİ POLİTİKASININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Avrupa Birliği'nin enerji politikası Birliğin de temelini oluşturan 1951 yılında Paris Antlaşmasıyla kurulan Avrupa Kömür Çelik Topluluğu (AKÇT) ile başlamıştır. Bu tarihte kömür toplam enerji talebinin üçte ikisini

karşılıken petrolün payı ise sadece %10'du.¹ Daha sonra 1957 yılında imzalanan Roma Antlaşmasıyla da Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (AAET) kuruldu. AAET'nin amacı nükleer gücün geliştirilmesi konusunda işbirliklerinin artırılmasına ve bu alanda yüksek araştırmalar yapılmasına olanak sağlamaktı. Her iki Antlaşma da temelde bu sektörlerde serbest ve tam entegre edilmiş piyasalar yaratmayı hedeflemişlerdir. Petrol, doğalgaz ve elektrik ise yine aynı yıl kurulan Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun (AET) sorumluluğuna verilmişti. O zamandan beri, enerji politikası ekonomik bütünleşmeye paralel bir biçimde gelişme göstermektedir.

1960'lı yıllarda enerji alanında eksiklikler olduğu fark edilmiş ve bu yönde bazı çabalar sarf edilmiştir. Bunun için Komisyon bu dönemde ortak bir enerji politikası oluşturma girişimlerinde bulunmuş ve üye devletlerin buna uyması için bir takım direktifler yayınlamış ve kendilerine bazı protokoller imzalatılmıştır.

1970'li yıllarda Birliğin enerji politikası petrol krizleriyle dış şoklara maruz kalmıştır. 1973'te yaşanan birinci petrol krizi sonrası Avrupa Konseyi Eylül 1974'te kabul ettiği "Yeni Enerji Politikası Stratejisi" programı ile tüketimin makul seviyeye çekilmesini, arz güvenliğinin artırılmasını ve enerji üretim ve tüketiminde çevrenin korunması öngören bir politika benimsemiştir. Böylelikle bu kriz Topluluğun enerji politikasında ilk kez bir strateji belirlemesine sebep olmuştur. 1979 ikinci petrol kriziyle Konsey daha ileri düzeyde bir şeyler yapma gereksinimi duyarak Haziran 1980'de 1990 yılında ulaşılması gereken hedefleri belirlemiştir. Bu hedefler üye ülkelerin petrol tüketimini ve ithalatını kısımları, enerji tasarrufuna gitmeleri ve Topluluğun enerji politikası amaçlarına uyum göstermeleri gerektiği şeklindeydi. Bu tarihler itibariyle üye devletler ithalatı kısımaya gitmiş ve yerli üretimi arttıracak çabalarda bulunmuşlardır. Bu çabalar sonucunda 1980-90 tarihleri arasında dışa bağımlılık oranında %10 kadar bir azalma olmuş ve üretim ithalatın üzerine çıkmıştır. Bu artış 1995 yılına kadar bu

¹ A. Yavuz Ege, "Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası ve Türkiye'nin Uyumunu," içinde *AB'nin Enerji Politikası ve Türkiye*, ed. Yavuz Ege ve diğerleri (Ankara: UPAV Yayınları, May 2004), 7.

şekilde devam etmiştir. Fakat 2000'lere gelindiğinde ithalatın yeniden üretimi geçtiğini görüyoruz. (Tablo 1)

Tablo 1:AB'de Yıllar İtibariyle Birincil Enerjinin Üretim ve İthalat Değerleri (Mtep)*²

Yıllar	Üretim	İthalat
1960	360.3	206.2
1970	408.1	650.2
1980	584.3	687.6
1990	708.9	642.1
1995	740.1	651.1
2001	761.2	765.9

*Milyon ton petrol eşdeğeri.

1980'lerde Komisyon enerji sektöründe “Tek Pazar” kurma ve serbestleştirme konularına odaklanmıştır kendisini. Bu bağlamda, ülkeler arasında parçalanmış mevcut piyasaların bütünleştirilmesinin gerektiği anlaşılmış ve enerji iç pazarı, artan rekabetin odağı haline gelmiştir. Bu tarihlerde çevre konusu da önemli olmaya başlamıştır. Enerji üretiminden tüketimine kadar mevcut enerji sisteminin çevreye zarar verdiği anlaşılmış ve çevreyi koruyabilecek şekilde sistemin nasıl iyileştirilebileceği söz konusu olmuştur.

1990'ların başında Sovyet İmparatorluğu'nun dağılması üzerine AB kendi enerji güvenliğini garanti altına almak için bir takım insiyatifler geliştirmeye başlamıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemde Enerji Şartı Antlaşması'nı gündeme getirerek arz güvenliğini arttırmak, enerjinin üretim-taşıma-dağıtım ve kullanımının verimliliği yükseltmek ve çevreyi koruyacak tedbirler almak gibi hedefler belirlemiştir. 1998'te yürürlüğe giren bu

² Ege, “Avrupa Birliği'nin,” 8.

Antlaşma'ya AB ile birlikte 38 ülke taraf olmuştur. Yine bu dönemde TACIS-1991 (Bağımsız Devletler Topluluğu'na Teknik Yardım), TRACECA-1993 (Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru); INOGATE-1995 ve sonrasında SEEERF(Güneydoğu Avrupa Enerji Düzenleyici Forumu) adında çok sayıda program kurarak enerji kaynaklarının kendi pazarına daha güvenilir bir şekilde taşınmasını amaçlamıştır. Ayrıca Birlik enerji politikasını desteklemek amaçlı son yıllarda ALTENER II, SAVE, COOPENER, SYNERGY ve MEDA gibi bir takım programlar da kurmuştur.

AB enerji politikasında gerçek bir adımı 1995 yılında yayınlamış olduğu "Avrupa Birliği için Bir Enerji Politikası COM (682)1995" adlı Beyaz Kitapla atmıştır. Bu kitapta Birlik şu üç önceliği tespit etmiştir: enerji güvenliğinin sağlanması, rekabetçi bir enerji piyasasının oluşturulması ve çevrenin korunması. Bu üç öncelik daha sonraki yıllarda yayınlanan çok sayıdaki yeşil kitaplarda da vurgulanmıştır.

Son olarak 2006'da yaşanan Ukrayna-Rusya doğalgaz krizi Birliğin yeniden bir politika belirlemesine sebep olmuştur. Avrupa Komisyonu bu kriz sonrası dönemde yayınladığı raporlarda enerji politikasını yeniden tanımlamaya çalışmıştır. Özellikle de Birliğin enerji arz güvenliğinin ciddi bir şekilde risk altında olduğu anlaşılmış ve bunun için çözüm önerileri geliştirilmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte üye devletlerin sahip olduğu parçalı enerji politikalarında yavaş yavaş Birlikle hareket edebilme yönünde bir ilerleme gözlenmektedir. Kısacası bu kriz ortak bir enerji politikasının gelişmesinde zemin özelliği taşıyan bir adım niteliğinde olmuştur.

2. ENERJİDE SON DURUM

Toplam tüketiminin yarısını dış kaynaklardan temin eden AB dünya enerji tüketiminde Birleşik Devletler'den sonra ikinci sırada yer almaktadır. Petrol tüketiminin %81'ini, doğalgaz tüketiminin %54'ünü ve katı yakıtların %38'ini yabancı kaynaklardan tedarik eden Birlik global enerji piyasasında

ithalatta ise birinci konumdadır.³ Avrupa Komisyonu tüketimin önümüzdeki yirmi yıl içinde iki katına çıkacağını⁴ ve buna paralel olarak da ithal bağımlılığın 2030 yılında %70'lere varacağını tahmin etmektedir.⁵ Son trendlere bakıldığında toplam enerji talebi yılda %1-2 artar iken elektrik enerjisi %2 -ki bu oran yeni üye devletlerde %3'tür- ve doğalgaz talebi bunların da üstünde daha hızlı bir şekilde artış göstermektedir.⁶ Aşağıdaki tablolarda sırasıyla kaynakların toplam tüketim içindeki paylarını, yine elektrik enerjisi üretimindeki kullanım oranlarını, enerji tüketiminin sektörel dağılımını ve son olarak da yıllara göre petrol ve doğalgazın ithalat oranlarını göreceksiniz.

Tablo 2: AB-27 için Toplam Enerji Tüketimi Verileri (2004)⁷

Petrol	%36,8
Doğalgaz	%24,0
Katı Yakıtlar	%18,2
Nükleer	%14,4
Yenilenebilir	%6,4
Diğer	%1,0

³European Commission, Annex to the Green Paper: *A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy - What is at stake – Background document {COM(2006) 105 final} SEC(2006) 317/2* (Brussels: 2006)

⁴European Commission, *Energy Corridors: European Union and Neighbouring Countries*, Project Report, (Directorate-General for Research Directorate Energy, 2007).

⁵ European Commission, *Annex 1 Technical Background Document – Security of Energy Supply* (Summary) *Green Paper COM (2000) (769)*.

⁶ Cemalettin Pala, (“Avrupa Birliği’nin Enerji Politikası ve Türkiye’ye Yansımaları 4” konferansında sunulan konuşma metni, Avrupa Bilgi Köprüleri Programı-UPAV, Ankara: Ekim 2003).

⁷ Paul Belkin, *The European Union’s Energy Security Challenges*, (CRS Report, 2007), 9.

Tablo 3: Elektrik Üretiminde Kaynakların Payı (2005)⁸

Nükleer	%31
Kömür	%30
Doğalgaz	%19
Yenilenebilir	%15
Petrol	%5

Tablo 4: Enerji Tüketiminin Sektörel Dağılımı (2004)⁹

Ulaşım:	% 30
Endüstri:	%28
Meskenler:	%27
Hizmet:	%11
Tarım:	% 4

Tablo 5: AB-27 için Petrol ve Doğalgaz İthalat Oranları¹⁰

	2005	2020	2030
Petrol	%82	%90	%93
Doğalgaz	%57	%70	%84

2.1. Petrol

Yaklaşık %37'lik bir payla Birliğin enerji tüketiminde ilk sırada yer alan petrolün %56'sı ulaşım sektöründe, %15'i petrokimya sektöründe, %23'ü endüstri, hizmetler ve meskenler gibi tüketim sektörlerinde ve %6'sı ise elektrik üretimi ve ısıtmada kullanılmaktadır.¹¹ AB petrolünün ancak beşte

⁸ Belkin, *The European Union's*, 23.

⁹ European Commission, Annex to the Green Paper, 10

¹⁰ European Commission, "Green Paper" on *An Energy Policy for Europe*, {COM(2007) 1 final}, Brussels: 10.1.2007.

¹¹ European Commission, Annex to the Green Paper, 8-9.

birini üretibilirken kalanını dış kaynaklardan karşılamaktadır. Sırasıyla, ithal ettiği ülkeler ise şöyle: Rusya %27, Orta Doğu %19, Norveç %16, Kuzey Afrika %12 ve diğer bölgeler % 5.¹² AB'nin son dönemdeki politikasına bakıldığında Orta Doğu'daki petrolerin kendisi için hayli önemli olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü Rusya ve Norveç'e olan bağımlılığını azaltmak için bu bölgeye yönelmiş durumda. Fakat bölgede devam eden siyasi istikrarsızlık nedeniyle burada uyguladığı/uygulayacağı enerji dış politikası yavaş yavaş şekillenecektir. AB, Orta Doğu'da geliştireceği enerji işbirlikleri sayesinde petrol sunum güvenliğini de garanti etmiş olacaktır.

2.2. Doğalgaz

Yıllık tüketimi 515 milyar metre küp olan doğalgaz Birliğin toplam enerji tüketiminin yaklaşık dörtte birine takabül etmektedir. Mevcut projeksiyonlar bu tüketimin daha da artarak 2030'lu yıllarda 635 milyar metreküpe varacağını göstermektedir.¹³ Birliğin doğalgaz üretiminin %46'sı yerli üretime dayanırken kalan yarısından fazlası dışardan tedarik ediliyor. İthalatın yapıldığı ülkelerin paylarına bakıldığında ise %25'le Rusya ilk sırada, %15'le Norveç ikinci sırada ve %14'le de Kuzey Afrika, Nijerya ve Orta Doğu üçüncü sırada yer almaktadır.¹⁴ Toplam enerji tüketiminde % 24'lük payla ikinci sırada yer alan doğalgazın %29'u elektrik üretiminde, yine %29'u meskenlerde, %25'i sanayide ve kalan %13'de çok az bir kısmı ulaşım olmak üzere diğer alanlarda kullanılmaktadır.¹⁵ Kömür ve petrole nazaran daha az karbondioksit içermesi ve ekonomik faydaları nedeniyle doğalgaza olan talep her geçen gün hızla artmaktadır. Özellikle de elektrik üretimindeki payı hızlı bir artış göstermektedir. Örneğin, 2001'de elektrik üretimindeki payı %17 iken 2025 için bu oran %38 olarak tahmin edilmektedir.¹⁶

¹²European Commission, Annex to the Green Paper.

¹³European Commission, Annex to the Green Paper, 25.

¹⁴European Commission, Annex to the Green Paper, 25.

¹⁵European Commission, Annex to the Green Paper, 9.

¹⁶ Hakan Ercan ve Gamze Öz, "AB'nin Enerji Politikası ve Türkiye," içinde *AB'nin Enerji Politikası ve Türkiye*, ed. Yavuz Ege ve diğerleri (Ankara: UPAV Yayınları, May 2004), 173.

2.3. Kömür

Toplam birincil enerji tüketiminde %18'lik bir paya sahip olan kömürün büyük çoğunluğu – %74 – elektrik üretiminde ve kalan kısmı da çelik endüstrisi gibi ağır sanayi kollarında kullanılmaktadır.¹⁷ Petrol ve doğalgazda yüksek oranda dışa bağımlı olan AB yeterli düzeyde kömür rezervlerine sahiptir. Özellikle de yeni üyelerin katılımıyla bu rezervlerin sayısında önemli bir artış olmuştur. Fakat son yıllarda kömür üretiminde azalma görülmektedir. Komisyon buna kendi kömürlerinin üretim maliyetinin dünya ortalamasından 3-4 kat daha fazla oluşu, üye devletlerin yerli üretimi sübvans etmek istemeyişleri, jeolojik koşulların zorluğu, işçi haklarını düzenleyen kanun ve yönetmeliklerden doğan bir takım sıkıntılar gibi kriterlerin sebep olduğunu ifade etmektedir.¹⁸ Bir diğer önemli sebep ise AB'nin Kyoto Protokolü'ne uyum çerçevesinde kendisi için belirlemiş olduğu taahhütlerdir. Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi tarafından 1997'de hazırlanan Kyoto Protokolü taahhütleri çerçevesinde Birlik sera gazı emisyonlarını azaltabilecek tedbirler üzerinde durmaktadır. Bu nedenle CO2 emisyonu yüksek olan kömürün üretimini düşürmek – ki Birliğin CO2 emisyonlarının dörtte biri kömür tüketiminden kaynaklanıyor¹⁹ – ve daha temiz bir kaynak olan doğalgaz ve sera gazı emisyonu içermeyen yenilenebilir gibi enerji kaynaklarının toplam tüketim içindeki paylarını yükseltme yoluna gitmiştir. Ayrıca kömürden temiz enerji üretebilecek ileri teknolojilere yatırım yapılmakla beraber henüz çok büyük bir ilerleme kaydedilmediğinden kömüre olan talep her geçen gün azalmaktadır.

Birincil enerji tüketiminin %18'ini oluşturan kömür Birliğin elektrik üretiminin neredeyse üçte birini karşılamaktadır. Özellikle de yeni üye olan Doğu Avrupa ülkelerinde elektrik üretiminde kömür önemli bir pay sahibidir. Örneğin, Polonya elektriğinin %92'sini kömür üretiminden

¹⁷European Commission, Annex to the Green Paper, 9.

¹⁸European Commission, *Green Paper*.

¹⁹Belkin, *The European Union's*, 22.

karşılacaktır. Yine Yunanistan elektriğinin %62'sini ve Almanya ise %50'den fazlasını kömürden üretmektedir.²⁰

2.4. Nükleer Enerji

Nükleer enerjinin AB elektrik üretimi içindeki payı oldukça yüksektir. 175 nükleer reaktöre sahip olan Birlik toplam elektrik üretiminin %30-35'ini buradan karşılıyor. Ülkeler bazında baktığımızda ise Fransa elektriğinin %78'ini, Belçika yaklaşık %60'ını, İsveç %50'sinden fazlasını, Almanya yaklaşık %30'unu, Finlandiya %27'sini, İspanya %25,7'sini ve son olarak da İngiltere %23'ünü nükleer enerjiden karşılacaktır. Öte taraftan Danimarka, Yunanistan, İrlanda, İtalya, Lüksemburg ve Portekiz gibi ülkeler henüz nükleer enerjiden yararlanmıyor.²¹ Bazı üye ülkeler mevcut nükleer santrallerini çeşitli nedenlerden ötürü kapatmaya çalışırken bazıları da bu alanda yatırım yapmaya devam ediyor. Bunun için Birlik düzeyinde ortak bir nükleer enerji politikasından bahsetmek oldukça güç. Fakat nükleer enerjinin çevreye sera gazı emisyonu yaymadığı için daha fazla rağbet göreceği kaçınılmaz görünüyor. Bunun için Komisyon nükleer enerji konusunu sık sık gündemine almaktadır.

2.5. Yenilenebilir Enerji Kaynakları

Yenilenebilir enerji kaynaklarına – biyokütle, hidroenerji, rüzgar, güneş, jeotermal – bakıldığında ise her ne kadar AB toplam birincil enerji tüketimi içindeki paylarını arttırmak istese de üretim henüz yeterli seviyeye ulaşamamıştır. Burada da kömürdeki sebeplere benzer bir takım sıkıntılar mevcut. Birçok yenilenebilir enerji kaynaklarının üretim maliyetleri petrol, doğalgaz ve kömür gibi geleneksel yakıtlara nazaran oldukça yüksek. Yine bu kaynakların ticari olarak işletilmesi üye devletlerin sübvansetme isteklerine bağlı. Son olarak da ileri teknoloji ihtiyacı acil bir durum olarak

²⁰Belkin, *The European Union's*, 22.

²¹ Levent Eler, "Dünyada Nükleer Enerjinin Yeri ve Tahminler," (Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası ve Türkiye'ye Yansımaları 3 konferansında sunulan konuşma metni, Europa Bilgi Köprüleri Programı-UPAV, Ankara: Eylül 2003).

karşımıza çıkmaktadır. Tüm bu kriterler nedeniyle kısa vadede istenilen hedefe ulaşmak oldukça güç görünmektedir.²²Hali hazırda %6'lık bir payı elinde bulunduran yenilenebilirlerin elektrik üretimine katkısı ise %15'lindedir.

AB 2020 tarihine kadar yenilenebilirlerin payını %20'ye yine yenilenebilir bir enerji kaynağı olan biyoyakıtın ulaşım sektöründeki payını da %10'a çıkarmayı taahhüt etmiştir.²³ Tabii AB'nin bu taahhütleri yerine getirmesi için bu alanda ciddi yatırımlar yapması gerekmektedir. Aksi takdirde bu hedefleri yakalaması söz konusu değildir. Uzmanlara göre yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı, enerji verimliliği ve CO2 emisyonlarının düşürülmesinde hedeflenen rakamlara ulaşmak için Birliğin önümüzdeki bir 15 yıl içerisinde yaklaşık 1.5 trilyon ABD Doları kadar bir teknoloji yatırımı yapması gerekmektedir.²⁴

3. AB'NİN ENERJİ POLİTİKASININ TEMEL PRENSİPLERİ

AB enerji politikasını (a) elektrik ve doğal gaz sektörlerinde rekabete açık, şeffaf ve tamamı entegre olmuş bir iç pazarın kurulması; (b) çevrenin korunması ve küresel iklim değişikliğiyle mücadele ve son olarak da (c) enerji arz güvenliğinin sağlanması olarak üç temel prensibe dayandırmaktadır. Bunlara ek olarak enerjide tasarrufun ve verimliliğin artırılması, temiz enerji teknolojilerine yatırımların yapılması ve ortak bir enerji dış politikası geliştirilmesini sayabiliriz.

3.1. Enerji İç Pazarının Tamamlanması (Elektrik ve Doğalgaz Sektörlerinde Tek Pazarın Kurulması)

İlk enerji iç pazarı AKÇT antlaşması tarafından kurulan kömür pazarı ile başlamıştır. O tarihten itibaren üye devletler arasında kömür ticaretinde

²²Bu durum Komisyon'un 2000 yılında yayınladığı Yeşil Kitap'ında şöyle dile getirilmiştir: "the target of 20% substitute fuels by 2020 will probably remain a dead letter".

²³Belkin, *The European Union's*, 23.

²⁴Belkin, *The European Union's*, 24.

herhangi bir kısıtlama olmamıştır. Bu aynı zamanda enerji piyasasında rekabetçi bir yaklaşımın da ilk örneğidir. Birlik düzeyinde enerji iç pazarının tam anlamıyla kurulmasında gerek kömür ve gerekse de petrol sektörlerinde bir sorun görünmemektedir. Asıl sorun elektrik ve doğalgaz sektörlerinde yaşanmaktadır. AB 1980'lerden itibaren bu her iki sektörde de bir iç enerji pazarı kurmayı hedeflemiştir. Bu sektörlerde tamamı entegre edilmiş, şeffaf, etkin ve rekabetçi bir ortak pazarın kurulması için her iki sektörde de liberalizasyonun sağlanması, mevcut arz enterkonnektelerin güçlendirilmesi ve yenilerinin ilave edilmesi ve etkili bir talep ve kriz yönetiminin geliştirilmesine önem verilmiştir.

Elektrik ve doğalgaz sektörlerinde serbestleşme ilk olarak 1990'lı yıllarda Komisyon tarafından yürürlüğe giren 1996 Elektrik ve 1998 Doğalgaz Direktifleriyle başlamıştır. Bu Direktifler dikey entegre edilmiş tekeli piyasalardaki üretim, taşıma ve dağıtım gibi faaliyetlerin ayrıştırılması, şebekelere ulaşım ve piyasaların rekabete açılması kriterleri üzerinde duruyorlardı. 2000 yılı sonrasında ikinci kez yayımlanan Direktiflerle bu amaçlar yenilenmiş ve eksik konular üzerinde durularak rekabetin tam olarak işlem görmesi üzerinde durulmuştur. Bu Direktiflerle 2007 yılına kadar tüm üyelerin elektrik ve gaz sektörlerinin rekabete tam olarak açılması istenmiştir. Her iki sektörün de neredeyse tamamı rekabete açılmasına rağmen yine de sorunlar devam etmektedir. Özellikle elektrik sektöründe mevcut üretim şirketlerinin hâkim piyasa payları, ücret tarifelerinin belirlenmesinde uyum sağlanamaması ve düzenlemeyle ilgili kriterlerin tüm üye devletlerde tam olarak yerine getirilemediği gibi problemleri sayabiliriz. Serbestleşme ile tüketiciler elektriklerini kimden alacaklarına kendileri karar verebilmekte, daha iyi hizmet görmekte ve düşük fiyatlara elektrik satın alabilmektedirler. Aynı şekilde bu doğalgaz için de geçerlidir.

Doğalgaz ve elektrik şebekelerinin enterkonneksiyonu elektrik ve doğalgaz sektörlerinde tamamı entegre edilmiş bir enerji tek pazarı kurulmasında ve etkin işleminde son derece önem taşımaktadır. Bunun için AB başından itibaren enerji piyasalarını bütünleştirmeye çalışmıştır. Fakat üye devletlerin enerji sektörlerinin yapısı farklı olduğundan bu henüz

tam anlamıyla başarılı olmuş değildir. Bu amaca hizmet etmesi için AB TEN-E (Trans European Energy Networks – Trans Avrupa Enerji Şebekeleri) adında bir proje geliştirmiştir. TEN-E çerçevesinde sadece üye devletlerin elektrik ve doğalgaz sektörlerini birleştirmek değil aynı zamanda Birliğe komşu Güney Doğu Avrupa ülkelerinin, Kuzey Afrika ülkelerinin ve Rusya'nın elektrik sektörleri ile yine aynı devletlerinde içinde bulunduğu Hazar Bölgesi, Orta Asya ve Orta Doğu ülkelerinin doğalgaz sektörlerini kendi sektörüne entegre etmeye çalışarak entegrasyonda daha geniş hedeflere ulaşmak istemektedir.

AB TEN-E projesi kapsamında kendi içinde bir takım başarılar elde etmişse de henüz istenilen hedefe ulaşamamıştır. Bunun için yatırımlar devam etmekte ve çalışmalar hızla sürdürülmektedir. Birliğin son zamanlarda öncelik tanıdığı bölge ise Güney Doğu Avrupa bölgesidir. Birlik burada bütünleştirilmiş bir bölgesel elektrik ve gaz pazarı kurmak ve bu pazarları kendi enerji iç pazarına entegre etmek amacıyla bir Enerji Topluluğu Antlaşması kurmuştur. AB bu Antlaşma ile sadece Güney Doğu Avrupa ülkelerinin kendi enerji tek pazarıyla entegrasyonunu değil aynı zamanda Orta Doğu ve Hazar Bölgesinin de kendi iç pazarıyla entegre olmasına zemin hazırlamaktadır.

AB bu hedefini yerine getirmek için ayrıca bir takım inisiyatifler geliştirmiştir. Bunlardan önemli olan birkaç tanesi şöyle: (i) INOGATE (Avrupa'ya Devletlerarası Petrol ve Doğal Gaz Taşımacılığı) – amacı: Hazar bölgesinden Avrupa pazarlarına petrol ve doğalgaz naklinin sağlanması, mevcut altyapıların iyileştirilmesi ve modernizasyonu için gerekli teknik yardımın yapılması ve bölgesel entegrasyonunun geliştirilmesi; (ii) – EURO-MED (Avrupa-Akdeniz) Enerji Ortaklığı – amacı: Akdeniz ülkelerindeki enerji sektörlerinin yeniden yapılandırması ve serbestleşmesi; SEEERF (Güneydoğu Avrupa Enerji Düzenleyici Forumu) – amacı: yukarıda da bahsettiğim gibi Güneydoğu Avrupa'da tam entegre bir bölgesel elektrik ve gaz pazarının kurulması ve AB enerji iç pazarına entegrasyonun sağlanması. Bu programlar aynı zamanda TEN-E projesini hızlandırma amacına hizmet etmektedirler.

Etkili bir kriz ve talep yönetimi enerji piyasasının etkin işleyişi için hayati önem taşımaktadır. Kriz yönetiminde gerekli olan şey olası bir enerji kesintisine karşı acil durumlar için stok tutma sistemlerine sahip olmaktır. AB'nin geliştirdiği petrol ve doğalgaz stok tutma sistemleri Birliği yaşanacak bir arz problemine karşı korumaktadır. Komisyon'un 2002'de aldığı bir kararla üye ülkelerin petrol stoku tutma süresi 120 günlük tüketime eşdeğer olarak belirlenmiştir. Ayrıca her üye ülkede bir stok tutma kurumunun kurulması mecburiyeti getirilmiştir. Hali hazırda AB'nin ortalama petrol stoku tutma süresi 114 gündür.²⁵ Doğalgazda ise üye devletlerin 60 günlük tüketime eşdeğer stok tutma zorunluluğu var ve şu anda ortalama depolama süresi 50 günlüktür.²⁶ Hem petrol hem de gazın ortalama depolarda barınma süreleri Komisyon'un belirlediği hedef rakamlara oldukça yakın görünmektedir. Bu nedenle olası bir kriz anında piyasanın çok fazla bir risk altına girmesi söz konusu değildir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekiyor ki bu stok tutma süresi her üye devlet için farklılıklar taşımaktadır, kimi ülkelerde rakamlar ortalamanın üstünde iken bazılarında altına düşebiliyor. Fakat Komisyon üye devletlerin birbirlerinin depolarını kullanabileceği yönünde bir kolaylık sağlamıştır. Dolayısıyla, olası acil bir durumda isteyen ülke bir başka üye devletin deposunu kullanabilecektir. Bu da kriz yönetiminde bir ortak politikanın geliştiğini göstermektedir. Talep yönetimine bakıldığında ise AB enerji verimliliğinin ve tasarrufunun artırılması yönünde ciddi yatırımlar yapmaktadır. Enerji verimliliği ve tasarrufu talebi kısacağından dış kaynaklara olan bağımlılık azalacaktır. Bu da hem enerji piyasasının daha etkin işlemesine hem de arz güvenliğinin kontrol altına alınmış olmasına yardımcı olacaktır.

Tüm bu çabalara rağmen elektrik ve doğalgaz sektörlerinde Birlik düzeyinde bir takım sorunlar devam etmektedir. Üye devletlerin mevcut kurumlarının işlevlerinde ve enerji piyasalarına müdahale edişlerindeki farklılıklar, birçok üye ülkede elektrik piyasasında hala tekeli şirketlerin var

²⁵Arzu Yorkan, "Energy Security of the European Union," içinde *The Future of European Energy Security* (Poland: Tischner European University Publications, 2006), 65-87.

²⁶Yorkan, "Energy Security," 65-87.

olması, Birlik içindeki mevcut şebeke sistemlerinin kapasite olarak yetersiz olması ve komşularıyla olan bağlantılarında alt yapı yetersizliği gibi nedenler etkin işleyen bir enerji i pazarının oluşumu önünde hala birer engel olarak durmaktadırlar.

3.2. Enerji Arz Güvenliği

Mevcut durumda toplam enerji talebinin yarısını dışarıdan karşılayan AB 2030'da %70 civarında dışa bağımlı hale gelecektir. Enerji tüketiminin her geçen gün artması ve yerli üretimnin bu tüketime cevap veremez durumda olması hiç kuşku yokki AB'nin enerji arz güvenliğini tehdit etmektedir. Dış kaynaklara olan talebin hızla artışa geçmesi ve bu kaynakların kesintisiz bir şekilde kendi enerji pazarına ulaştırılması Birliği arz güvenliği için tedbir almaya zorlamaktadır.

Topluluk düzeyinde enerjide arz güvenliği sorunu ilk kez 1970'li yıllardaki petrol krizleriyle gündeme gelmiştir. Ardından 1990'ların başında Sovyet İmparatorluğu'nun parçalanması, Körfez Savaşları ve 11 Eylül olayları global enerji güvenliğini etkilediği gibi Birliğin arz güvenliğini de etkileyen ciddi unsurlar olmuştur. Fakat bunların da ötesinde 2006 Rusya-Ukrayna Krizi Birliğin enerji arz güvenliği sorununun ne kadar ciddi olduğunu göstermiştir. Hatırlanacağı üzere kriz sadece Ukrayna'yı değil birçok Avrupa ülkesini de etkilemişti. Kısa süreliğine de olsa birçok üye devletin doğalgazında %30 gibi kesintiler meydana gelmişti. Bu krizle AB Rusya'ya yüksek oranda bağımlı olmasının kendisi için son derece risk taşıdığını kavramış ve alternatif tedarikçi ve transit ülke arayışına girmiştir. Yine 2009'un başındaki ikinci Ukrayna-Rusya krizi AB'yi arz güvenliği konusunda acil çözümler üretmeye sevkettirmiştir.

Ayrıca Birliğin genişleme politikası da arz güvenliğini etkileyen önemli bir faktör olmuştur. Birliğin son genişlemesi dışa bağımlılığı özellikle de tek kaynağa yani Rusya'ya olan bağımlılığını yükseltmiştir. Üye sayısının 27'ye çıkmasından sonra doğalgazda Rusya'ya olan bağımlılık %7 daha da artmıştır – AB-15 Rusya'ya %19 bağımlı iken, AB-27 %26 bağımlı hale

gelmiştir.²⁷ Bu rakam 2010 yılında AB-15 için %34'te kalırken AB-27 için %46 olacağı tahmin edilmektedir.²⁸ Dışa bağımlılığı arttıran diğer bir faktör de hiç kuşkusuz doğalgaza olan talebin artmasıdır. Diğer fosil yakıtlara göre daha az CO2 emisyonu içermesi, elektrik üretiminde daha fazla tercih edilmesi ve kolay kullanımı gibi nedenler talebin bu şekilde artmasında etkili olmuştur.

Bunlar dışında artan enerji fiyatları, Birliğin parçalı bir iç enerji pazarına sahip oluşu, üye ülkelerin ulusal enerji politikalarına bağlılık ve ortak bir enerji dış politikası geliştirememesi gibi iç faktörlerle Çin, Hindistan, Latin Amerika ülkeleri gibi gelişmekte olan ekonomilerin global talep üzerindeki artan baskıları, özellikle de Orta Doğu gibi üretici bölgelerde devam eden siyasi istikrarsızlık, Kafkas coğrafyasındaki son gelişmeler, pazar payı yüksek olan Rusya'nın enerji politikası, alt yapılara karşı düzenlenen terörist saldırılar, küresel ısınma gibi dış faktörler de Birliğin arz güvenliğini tehdit eder hale gelmiştir.

Tabii tüm bu tehditlere karşı AB çözüm önerileri üretmeye çalışmaktadır. İkili ve çoklu programlar kurarak üretici ve transit ülkelerle diyalogları güçlendirmek, çoklu boru hatları inşa ederek güzergah çeşitliliği yaratmak, üretici ve boru hatlarının geçtiği coğrafyaların istikrara kavuşması için bir takım insiyatifler geliştirmek, gerek üye devletlerin enerji alt yapılarının gerekse de üretici ülkelerin alt yapılarının modernizasyonu ve rehabilitasyonu için yatırımlar yapmak, doğalgaz ve elektrik sektörleri için hedeflediği alanlarda şebeke enterkonnektelerini bir an önce devreye sokmak, enerji kaynaklarında verimliliği ve tasarrufu arttırmak, ileri teknoloji üretimi için gerekli AR-GE çalışmalarına yatırımlar yapmak öncelikler tespit ederek arz güvenliğini garanti etmeye çalışmaktadır.

²⁷ Arzu Yorkan, "Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası ve Türkiye: Fırsatlar ve İşbirliği Alanları," içinde *III. Uluslararası Türk-Asya Kongresi: Çin-Hindistan-Rusya: Stratejik ve Güvenlik İşbirlikleri* (İstanbul: Tasam Yayınları), 2008 sonunda yayınlanacak.

²⁸ European Commission, *Green Paper, COM (2000) (769)*.

3.3. Çevrenin Korunması

Çevrenin korunması AB enerji politikasında önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü Birlik içindeki karbondioksit emisyonlarının %95'i fosil yakıtlardan kaynaklanmaktadır. AB bu emisyonları azaltarak sadece çevreyi korumak değil aynı zamanda iklim değişikliğiyle de mücadele etmektedir. Birlik bu çerçevede enerji verimliliğini arttırmak, yenilenebilir enerji kaynakların birincil tüketimdeki payını yükseltmek, temiz enerji teknolojileri geliştirmek, daha az CO2 emisyonu salan yakıtlar tercih etmek gibi hedefler tespit etmiştir.

Tüm bu çabalar aynı zamanda Birliğin Kyoto Protokolü'nde üstlendiği kriterlerin de yerine getirilmesi için gereklidir. Kyoto Protokolü'ne göre Birlik 2008-2012 yılları arasındaki sera gazı emisyonlarının 1990 yılı seviyesi altına çekilerek %8 oranında düşürülmesi amaçlanmıştır. Yine Kyoto sonrası dönemde ise (2020 için): enerji verimliliğini %20 arttırmak, yenilenebilirlerin toplam birincil enerji tüketimi içindeki payını %20'ye çıkarmak ve son olarak da CO2 emisyon oranını %20 düşürmek gibi bir sorumluluklar yüklenmiştir. AB daha kısa vadede ise – 2010 yılı için – yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanım oranını % 12'ye ve elektrik üretimindeki paylarını da ise %22,1'e çıkarmak istemiştir.²⁹

Yeterli düzeyde kömür rezervlerine sahip olan AB karbondioksit emisyonlarını düşürmek için daha az emisyon üreten doğalgazı tercih etmekte ve her geçen gün bu kaynağa olan talebi artmaktadır. Bu da hali hazırda yarısından fazlasını ithal eden AB'nin doğalgazda daha fazla dışa bağımlı olacağı anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, çevreyi koruma hedefi Birliğin enerji politikasını bu yönleriyle de etkilemektedir.

Enerji tasarrufu konusunda ise Birlik kojenerasyon teknolojisine oldukça önem vermektedir. Bu teknoloji sayesinde AB elektrik talebinin yaklaşık %15'ine cevap verirken önümüzdeki yıllarda bu oranda daha da artacaktır.³⁰

²⁹ Yurkan, "Energy Security," 65-87.

³⁰ Yurkan, "Energy Security," 65-87.

Ayrıca temiz bir enerji kaynağı olan nükleer enerjinin de bazı politik nedenlerle mevcut halini korusa da dışa bağımlılığı azaltacağından ileride çok daha artarak elektrik enerjisinin bu kaynaktan sağlanacağı tahmin edilmektedir. Çevreyi korumada diğer bir önlem ise denizlerde tanker trafiğini azaltmaktır. Birlik bunun için petrolün boru hatlarıyla taşınması gerektiği üzerinde durmakta ve bazı projelerin fizibilite çalışmalarını başlatmış bulunmaktadır.

Fakat Birliğin tüm bu taahhütleri yerine getirmesi oldukça güç görünüyor. Çünkü istenilen hedeflere ulaşılması yüksek maliyetli olduğundan üye devletler çok yanaşmıyor. Bu bağlamda, Birliğin mevcut enerji politikasının sürdürülebilir olduğunu söylemek oldukça güç görünüyor.

4. TÜRKİYE'YE ETKİLERİ

Türkiye'nin AB enerji müktesebatına uyum süreci 1999 Helsinki Zirvesi'nden hemen sonra başladı. AB enerji iç pazarı müktesebatına uyum çerçevesinde enerji sektörümüzün yeniden yapılandırılması için 2001 yılında başlatılan reform süreci hala devam etmektedir. Bu doğrultuda yasal çalışmalarda oldukça yol alan ülkemiz uygulama aşamasında henüz istenen noktaya gelememiştir.

İç pazara uyum: Rekabetçi bir piyasanın tesis edilmesi amacıyla yasal düzenlemeler devam etmektedir. 2001 yılında Elektrik ve Doğalgaz Piyasası Kanunları yürürlüğe girmiş ve aynı yıl elektrik, doğalgaz, petrol ve LPG sektörlerini denetlemek için bağımsız bir kurum olan EPDK (Enerji Piyasası Denetleme Kurumu) kurulmuştur. 2005 tarihinde Petrol ve LPG Piyasası Kanunları kabul edilmiştir. Bu noktada kağıt üzerinde bir şeyler yapılmış olsa da ne gaz ne de elektrik sektörlerimizde liberalizasyon henüz sağlanabilmiş değildir.

Entegrasyon: AB TEN-E projesi çerçevesinde tüm Avrupa ülkelerini içine alacak şekilde ortak enerji pazarını genişletmek ve bu pazara çevresindeki

komşu ülkeleri de katmak istiyor. Burada Türkiye, toprakları üzerinden AB pazarına ulaşan mevcut boru hatlarıyla Birliğin enerji iç pazarının entegrasyonuna katkı sağlamak ve önümüzdeki yıllarda tamamlanması gereken boru hatları projeleriyle de bu katkının giderek artması beklenmektedir. Burada Türkiye'den beklenen 2006 Enerji Topluluğu Antlaşmasına taraf olmasıdır. Bilindiği gibi Birlik Güney Doğu Avrupa bölgesinde kurmak istediği bölgesel elektrik ve doğalgaz pazarlarını kendi iç pazarıyla entegre etmek için bu Antlaşmayı oluşturmuştur. 2006 yılı Enerji Bakanlığı raporuna göre Antlaşmanın bazı maddeleri ülkemizi tam olarak tatmin etmediği ve ortak çıkarlarımızla uyuşmadığı gerekçesiyle henüz taraf olmamıştır.³¹ Tüm Balkan devletlerinin imzaladığı bu antlaşmaya ülkemiz gözlemci statüde katılmıştır. Fakat öte taraftan AB Antlaşmaya taraf olmamız için yoğun bir çaba sarfetmektedir. Dolayısıyla, bu konuda karşılıklı görüş alış-verişleri devam etmektedir. Ayrıca entegrasyon çerçevesinde Türkiye'nin Avrupa elektrik sistemi olan UCTE'ye (Avrupa Elektrik İletimi Koordinasyon Birliği) bağlanması söz konusudur. Bunun için çalışmalar devam etmektedir. Bakanlıktan yapılan açıklamalara göre önümüzdeki kısa bir zaman diliminde Türkiye UCTE'nin içinde yer alacaktır. UCTE'ye üye olmamız halinde elektrikte sınır ötesi ticaret gerçekleştirilecek ve böylece ülkemiz hem doğusu hem de batısıyla elektrik alış-verişinde bulunacaktır. Hali hazırda küçük çapta alışverişimiz devam etse de yeterli seviyede değildir. Özetle, AB'nin entegrasyon hedefi çerçevesinde doğalgaz boru hatlarının ve elektrik iletim hatlarının modernizasyonu ve yenilerinin inşa edilmesi Türkiye'nin hem kendi enerji alt yapısının güçlendirilmesine hem de bölgede bir enerji üssü olabilmesine olanak tanıyarak Türkiye'nin avantajlı duruma geçmesini sağlamıştır.

Yenilenebilir enerji kaynaklarının payının artırılması: Türkiye 2005 yılında Yenilenebilir Enerji Kaynakları Kanunu çıkartmış ve bu noktada yatırımların önünü açmak için oldukça yol almıştır. Özellikle son yıllarda rüzgar tribünlerine özel sektör yatırımı artmıştır. Yine jeotermal ve biotarımda çalışmalar devam etmektedir. AB ile kıyasladığımızda toplam enerji tüketimimiz içinde %13'lük bir payla oldukça öndeyiz. Fakat dışa

³¹*Enerji Bakanlığı 2006 Yılı Faaliyet Raporu*

bağımlılığı AB'nin çok daha üstünde olan ve yenilenebilir kaynak açısından hayli zengin olan ülkemizin bu konuda çok daha yatırımlarını arttırması gerekmektedir.

Kyoto Protokolü Taahhütleri: Türkiye çevre konusunda yolun henüz çok başındadır. Kyotoya yeni üye olan ülkemiz AB'nin taahhüt ettiği kriterlere ulaşması güç görünmektedir. Türkiye'nin bu taahhütleri yerine getirebilmesi için birincisi mevcut kömür santrallerinin rehabilitasyonunu gerçekleştirerek daha az emisyonu sebep olması ikincisi de hidroenerji, jeotermal, rüzgâr ve güneş zengini olan ülkemizin bu alanlardan daha fazla yararlanabilecek şekilde politikasını geliştirmesi gerekmektedir. Ayrıca temiz kömür teknolojilerine yatırım yaparak hem kömüründen daha fazla faydalanabilecek hem de çevresini korumuş olacaktır.

Enerji verimliliği ve tasarrufu: Türkiye Mayıs 2007'de – Enerji Verimliliği Kanunu kabul etmiştir. Bu kanunla enerji kaynaklarının üretiminden tüketimine kadar verimli kullanılmasını amaçlamıştır. Ne yazık ki bu uygulamaya çok yansımamıştır. Hala elektrik santrallerimizin çoğu minimum verimle çalıştırılmaktadır. Enerji tasarrufuna bakıldığında ise aydınlanma konusunda tasarruflu ampüllerin tercih edilmesi yönünde kamuoyu bilgilendirilmektedir. Ayrıca beyaz eşya üreticileri şirketler de enerji tasarruflu A sınıfı ürünlerini reklamlarında tanıtmaya başlamışlardır. Bunun da yavaş yavaş halk tarafından tercih edilir hale geldiğini görebiliyoruz. Türkiye'nin her geçen gün elektrik enerjisine olan talebi artmakta ve yakın gelecekte de mevcut arzın talebi karşılamayacağı aşikâr. Bu açıdan bakıldığında yapılan bu reklamların önemli birer katkı olduğunu düşünmek gerekiyor.

Dışa bağımlılık: Kaynaklarının yarısını dışarıdan temin eden AB ithalattan kaynaklı risklerini minimize etmek amacıyla alternatif üreticilere ve taşıyıcılara ihtiyaç duyması elbetteki Türkiye'nin de arz güvenliği politikasını yakından etkilemektedir. Ülkemizin coğrafi olarak zengin enerji kaynaklarına sahip ülkelerle AB pazarı arasında konumlanmış olması hiç kuşku yokki büyük bir avantaj sağlamıştır kendisine. Birlik Rusya'ya olan

bağımlılığını azaltmak için Hazar, Kafkasya, Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkelerinin doğalgaz ve petrolüne ulaşmak istemektedir. Aynı şekilde Rusya'ya doğalgazda %65 bağımlı olan ülkemiz de alternatif tedarikçiler aramaktadır. Dışa bağımlılıkta AB ile aynı kaderi paylaşmamız enerji arz güvenliği politikalarımızı birbirine yakınlaştıran unsurlar olmuştur.

Acil durumlara hazırlık mekanizması: Olası enerji kesintilerinde petrol ve doğalgaz depolama tesislerinin devreye girmesini sağlamak gerekmektedir. Yukarıda bahsettiğim gibi AB petrolde ortalama 114 günlük doğalgazda ise ortalama 50 günlük stok depolama kapasitesine sahiptir. Ülkemizde ise iki yıl önce devreye giren İstanbul Silivri'deki Doğalgaz Deposuyla birlikte mevcut bir iki depolama tesislerimiz yeterli kapasite ile çalıştıklarında her hangi acil bir durumda yeterli olamayacaktır. Petrolde ise rafineri ve boru hatlarındaki depolanma dışında bugün her hangi bir tesise sahip değiliz. Dolayısıyla, AB standartlarının hayli altında olmakla birlikte bir kriz anında ülkemizi zor anlar beklemektedir.

Türkiye'nin AB enerji müktesabıtına uyumunu değerlendiren Avrupa Komisyonu Türkiye 2007 İlerleme Raporu'nun 15 numaralı Enerji Faslında; Türkiye'nin enerji alanında bir miktar ilerleme kaydettiği bunun da daha ziyade mevzuat uyumu şeklinde olduğu ve uygulama yönünden AB standartlarının oldukça gerisinde olduğu vurgulanmıştır. Kaçak-kayıp oranın hala çok yüksek olduğu, enerji verimliliği ve yenilenebilirler kaynaklar için çıkarılan yasaların içerdiği hükümlerin Topluluk müktesabatına kısmen uyum sağlayabildiği ve nükleer enerji konusunda yasal çerçevenin tam olarak yeterli olmadığı gibi noktalar göze çarpmaktadır.³²

SONUÇ

Avrupa Birliği'nin kendi enerji politikası için belirlediği hedefler Türkiye'nin enerji sektörüne hem olumlu hem de olumsuz etkisi olmuştur. Türkiye'nin AB enerji iç pazarına uyum çerçevesinde başlattığı reform

³² Avrupa Komisyonu, *Türkiye 2007 İlerleme Raporu* (COM(2006) 663) SEC (2007) 1436, (Brüksel: 6 Kasım 2007), 49.

süreciyle enerji sektörümüzün daha şeffaf olması ve fiyatların daha rekabetçi bir ortamda belirlenmesi yönünde çabaların artmasına, enerji kurumlarımızın yeniden yapılandırılmasına, bağımsız denetleyici kurum olan EPDK'nın kurulmasına, enerji verimliliğinin ve tasarrufunun arttırılmasına, enerji ile ilgili alt yapıların rehabilitasyonu ve modernizasyonu yönünde yatırımlar yapılmasına, acil durumlar için stok tutma mekanizmasının geliştirilmesine, yenilenebilir enerji kaynakları alanında gelişmeler kaydetmesine ve kayıp-kaçak oranlarının düşürülmesine katkı sağlamaya başlamıştır. Ayrıca Birliğin enerjide ülkemiz gibi yüksek oranda dışa bağımlı olması Türkiye için ayrı bir avantaj olarak görülmelidir. Her iki tarafın enerji arz güvenliği politikalarını yakınlaştıran bu durum aynı zamanda bölgesinde enerji hub'ı olmak isteyen Türkiye'nin bu hedefine ulaşmasına katkı sağlayacaktır. Öte yandan, sanayi gelişimini tamamlamayan Türkiye'nin Kyoto Protokolü'ne üye olması her ne kadar çevreyi korumamız açısından önemli bir adım olarak görülse de sanayimizin bundan olumsuz etkileneceği gerçeğini de göz ardı etmemek gerekir.

KAYNAKÇA

Avrupa Komisyonu. *Türkiye 2007 İlerleme Raporu* (COM(2006) 663) SEC (2007) 1436. Brüksel: 6 Kasım 2007.

Belkin, Paul. *The European Union's Energy Security Challenges*. CRS Report, May 2007.

Ege, A. Yavuz. "Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası ve Türkiye'nin Uyumu." içinde *AB'nin Enerji Politikası ve Türkiye*. Editör Yavuz Ege ve diğerleri. Ankara: UPAV Yayınları, May 2004, 3-43.

Eler, Levent. "Dünyada Nükleer Enerjinin Yeri ve Tahminler." (Avrupa Birliği'nin Enerji Politikası ve Türkiye'ye Yansımaları 3 konferansında sunulan konuşma metni. Europa Bilgi Köprüleri Programı-UPAV, Ankara: Eylül 2003).

Enerji Bakanlığı 2006 Yılı Faaliyet Raporu. www.enerji.gov.tr

Ercan, Hakan ve Gamze Öz. "AB'nin Enerji Politikası ve Türkiye." içinde *AB'nin Enerji Politikası ve Türkiye*. Editör Yavuz Ege ve diğerleri. Ankara: UPAV Yayınları, May 2004, 169-214.

European Commission. *Annex 1 Technical Background Document – Security of Energy Supply* (Summary) *Green Paper COM (2000) (769)*.

European Commission. *Annex to the Green Paper: A European Strategy for Sustainable, Competitive and Secure Energy - What is at stake – Background document, {COM(2006) 105 final} SEC(2006) 317/2*. Brussels: 2006.

European Commission. *Energy Corridors: European Union and Neighbouring Countries*. Project Report. Directorate-General for Research, Directorate Energy, 2007.

European Commission. “Green Paper” on *An Energy Policy for Europe*, {COM(2007) 1 final}. Brussels: 10.1.2007.

Pala, Cemalettin. (“Avrupa Birliği’nin Enerji Politikası ve Türkiye’ye Yansımaları 4” konferansında sunulan konuşma metni. Europa Bilgi Köprüleri Programı-UPAV. Ankara: Ekim 2003).

Yorkan, Arzu. “Avrupa Birliği’nin Enerji Politikası ve Türkiye: Fırsatlar ve İşbirliği Alanları.” içinde *III. Uluslararası Türk-Asya Kongresi: Çin-Hindistan-Rusya: Stratejik ve Güvenlik İşbirlikleri*. İstanbul: Tasam Yayınları, 2008 sonunda yayınlanacak.

Yorkan, Arzu. “Energy Security of the European Union.” içinde *The Future of European Energy Security*. Poland: Tischner European University Publications, 2006, 65-87.

GELECEĞİN SÜPER GÜCÜ ÇİN

China: Future's Super Power

Dr. Atilla SANDIKLI*

Özet:

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra küreselleşme dünya ekonomisinde ve siyasetinde yeni bir vizyonun oluşmasına ve yeni yapıların ortaya çıkmasına neden oldu. Bu değişimi zamanında sezen ve önlemlerini alan Çin; sahip olduğu tarihi, kültürel ve sosyo-ekonomik potansiyelini harekete geçirdi ve yükselişe başladı. Bu makalede, Çin ekonomisi tarihsel perspektifte mercek altına alınacak. Özellikle Soğuk Savaş sonrası dönem detaylı irdelenecek. Ayrıca, ekonomik büyümeye paralel olarak Çin dış politikasındaki yükselen hareketlilik izah edilmeye çalışılacak.

Anahtar kelimeler: Çin, ekonomik gelişme, politik ekonomi, Çin dış politikası.

Abstract:

After the end of Cold War, globalization caused a new vision and new forms emerge in the world economy and politics. China, being aware of this transformation on time and taking precautions, evoked its historical, cultural and socio-economic potentials and began to rise. In this article, Chinese economy will be investigated in historical perspective. Specifically, the era after Cold War will be deeply examined. In addition, Chinese changing foreign policy will be tried to explain in accordance to economic growth.

Keywords: China, economic growth, political economy, Chinese foreign policy.

* Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM) Başkanı.

GİRİŞ

Çin zengin tarihi, özgün uygarlık yapısı, dünyanın en kalabalık nüfusu ve son yıllarda hızla gelişen ekonomisiyle dikkatlerin üzerinde odaklandığı bir ülke olmuştur. 19. Yüzyılın başlarına kadar dünyanın diğer bölgelerine göre oldukça gelişmiş bir ülke olan Çin, batıdaki sanayileşme devrimi sonrasında Avrupalı devletlerin yakaladığı teknolojik gelişim ve deniz aşırı ticaret karşısında duramamış ve değişime ayak uyduramayarak hızlı bir çöküş süreci yaşamıştır. Batılı devletler, Rusya ve Japonya ile yaşanan savaşlar sonucunda bazı topraklarını kaybetmiş, sömürgeci ve emperyalist devletlerin hedefi durumuna gelmiştir. Dünya güç dengesinde İngiltere, Almanya, Japonya, Rusya ve daha sonra ABD gibi güçler ön plana çıkarken Çin geri planda kalmıştır.

Soğuk Savaş'ın sona ermesinden sonra küreselleşme dünya ekonomisinde ve siyasetinde yeni bir vizyonun oluşmasına ve yeni yapıların ortaya çıkmasına neden oldu. Bu değişimi zamanında sezen ve önlemlerini alan Çin sahip olduğu tarihi, kültürel ve sosyo-ekonomik potansiyelini harekete geçirdi ve yükselişe başladı. “Çin bir gün uyanırsa bu gelişme dünyayı sarsabilir” deyişine uygun olarak uluslararası ilişkiler literatüründe “devin uyanışı”, “ejderhanın tırnaklarını bilemesi” ve “yeni bir süper gücün ortaya çıkması” gibi ifadelerin kullanılmasına neden oldu.

Gerçekten dünya ekonomi tarihinde çeyrek yüzyıl içinde hiçbir ülke Çin kadar hızlı büyümedi. Vatandaşlarının yaşam standardını bu kadar hızla yükseltmedi. Çin Soğuk Savaş sonrasında mevcut kapasitesini ve küreselleşmenin sağladığı imkânları gerçekçi ve akılcı bir şekilde değerlendirdi. Tutucu ve kalıplaşmış politikaları bir tarafa bıraktı. Değişen koşullarda sahip olduğu özelliklerden azami faydalanacak şekilde yeni politikalar belirledi ve bunları başarıyla uyguladı. Bu sayede Çin, sadece uluslararası ticaret ve yatırımda değil, küresel jeopolitik rollerin belirlenmesinde, enerji güvenliği ve çevre kirliliği senaryolarında, yeni toplum mühendisliği çabalarında dünyamızın dengelerini temelden etkilemeye başladı. Çin'in başarısının sırrı neydi? Böylesine büyük bir atılımı hangi politikalar ile gerçekleştirdi? Dünya güç merkezlerinin bu

gelişmeyi engellemeye yönelik politikalarını nasıl önledi? Gelecekte Çin'in karşılaşılabileceği senaryolar nelerdir? Çin bunların üstesinden gelebilecek mi? Çin'in bu başarısından örnek alabileceğimiz uygulamalar nelerdir?

1. SANAYİ DEVRİMİ ÖNCESİ VE SONRASI ÇİN

Sanayi devrimi öncesinde Çin o günkü koşullarda gelişmiş üretim yeteneği ve kalitesiyle gerek bölge ülkeleri ve gerekse etkileşimde bulunulan diğer ülkeler arasında seçkin bir yere sahipti. Çin malları kalitesiyle ve yaygınlığı ile bütün pazarlarda aranılan ve tercih edilen mallardı. İpek, porselen, kâğıt, baharat ve değerli taşlar bunlardan bazılarıydı. Bu malların üretim yerlerinden talep edilen yerlere ulaştırılması “İpek Yolu”¹ ve “Baharat Yolu”² gibi önemli tarihi ticaret yollarının oluşturulmasına neden olmuştu. Bu ticaret yolları üzerinden geçtiği ülkelerin ekonomilerine de olumlu yansımış, yollar üzerindeki şehirlerin ve limanların gelişmesine katkı yapmıştı.

Çin 1700 yılında dünya GSYH'nın tek başına %23.1'ini gerçekleştirenken, Avrupa'nın tamamı %23.3'ünü, Rusya %3.2'sini, Japonya %4.5'ini gerçekleştiriyordu. O tarihlerde Çin önemli bir ekonomik güçtü. Deniz ticaretinin geliştiği yıllarda, ticaretin gelişmesine paralel olarak bu oranlarda önemli değişiklikler yaşandı. Örneğin 1820 yılında Çin'in dünya GSYİH içindeki payı %32.4'e yükseldi. Aynı yıl Avrupa'nın payı %26.6, Rusya'nın %4.8, Japonya'nın %3 ve ABD'nin %1.8'di.³

Müteakip yıllarda Çin'in dünya üretimindeki payı hızla düşmeye başladı. Buna karşılık sanayi devrimi sonrasında sanayileşen Avrupa'nın ve ABD'nin payları o oranda atış gösterdi. 1890'da Çin'in dünya GSYİH

¹ “İpek Yolu,” Erişim tarihi 24.03.2008, http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0pek_Yolu.

² “Baharat Yolu,” Erişim tarihi 24.03.2008, http://tr.wikipedia.org/wiki/Baharat_Yolu.

³ Alaattin Kızıltan, “Tek Kutuplu Bir Dünyada Çin Halk Cumhuriyeti'nin Süper Güç Olabilirliği,” *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Cilt 5 Sayı 1: 47, Erişim tarihi 24.03.2008, <http://eskidergi.cumhuriyet.edu.tr/makale/858.pdf>.

içindeki payı %13.2'ye düştü, Avrupa'nın payı %40.3'e, ABD'nin payı %13.8'e yükseldi. Rusya'nın payı %6.3 ve Japonya'nın payı %2.5'ler düzeyindeydi. Bu düşüş sonraki yıllarda da devam etti. Yaşanan savaşlar sonrasında Çin'in payı 1952'de %5.2 ile dibe vurdu. Bu tarihte ABD'nin payı %23.4'e yükselirken Avrupa'nın payı %29.7'ye düştü.⁴

2. MAO DÖNEMİ “PLANLI EKONOMİ”

Komünist Partisi, 1949'da Çin Halk Cumhuriyeti'ni kurduktan sonra tüm sistemi kendi ideolojisine göre şekillendirdi. Çin'de 1949 sonrasında iki farklı ekonomik kalkınma politikası uygulandı. Mao döneminde (1949–1976) uygulanan yüksek düzeyde merkezîyetçiliğe dayanan “Planlı Ekonomi” ve Deng döneminde uygulanmaya başlanan dışa açılma ve reform politikası sonucu geliştirilen “Çin Tarzı Sosyalist Piyasa Ekonomisi”.⁵

1950'lerden itibaren uygulamaya konulan yüksek düzeyde merkezîyetçiliğe dayanan planlı ekonomide ülkenin mali ve maddi kaynakları ile teknolojik gücü önemli projelere tahsis edildi ve kaynakların akılcı dağıtımı sağlandı. Bölgesel ekonomiler arasında yeniden denge kurularak sanayileşme için temel oluşturuldu. 1949'dan 1956'ya kadar olan dönem içinde sosyalist dönüşüm büyük ölçüde gerçekleştirildi.⁶ 1957–1966 arası sosyalist yapılanma tamamlandı. Mayıs 1966'da başlayıp Ekim 1976'da son bulan ve ülke ekonomisinde ciddi başarısızlıklara ve tahrip edici kayıplara yol açan “Kültür Devrimi”⁷ döneminde ise, diğer alanlarda olduğu gibi ekonomi alanında da çok yanlış uygulamalar oldu. Ekonomik kalkınmanın kapsamının sürekli genişlemesi ve ekonomik yapının giderek daha karmaşık bir hale gelmesi ekonomik sistemin kusurlarını ortaya çıkardı.

⁴ Kızıltan, “Tek Kutuplu Bir Dünyada,” 47.

⁵ Deniz Çakıroğlu, *Çin Ülke Profili* (DGEME Yayını, 2006).

⁶ Yılmaz Altuğ, *Çin Sorunu* (İstanbul: Otağ Yayınları, 1977), 195.

⁷ Qin Shi, *Çin* (Pekin:Yeni Yıldız Yayınevi, 1997), 90-92.

3. DENG DÖNEMİ “ÇİN TARZI SOSYALİST PİYASA EKONOMİSİ”

Mao'nun 1976'da ölmesini müteakip Kültür Devrimine son verildi. Çünkü 1978'de Çin'in dünya üretimindeki payı %5'lere düşmüştü. Kısa süren iktidar mücadelesinden sonra Deng Xiaoping yönetime geldi. Deng, tarım komünleri, materyal denge planlaması, sadece iç üretimdeki boşlukları doldurmak için yapılan dış ticaret ve fiyat kontrolü gibi Stalinist temeller üzerine kurulu ekonomi politikalarını reddetti.⁸ Çin'in aşması gereken en önemli probleminin “ekonomik gelişme” olduğu belirtildi.⁹

Reform, ilk önce taşrada başladı. Kırsal kalkınmadaki başarılı uygulamalar,¹⁰ bütün ekonomik sistemin yeniden yapılandırılması kararı için olumlu koşullar yarattı ve deneyim kazandırdı. Ekim 1984'te Çin Komünist Partisi (ÇKP) 12. Merkez Komitesi Toplantısında Ekonomik Sistemin Yeniden Yapılandırılması Kararı alındı¹¹ ve Ekonomik sistemde kentsel merkezli aşamaya geçildi. Mülkiyet yapısında değişiklik yapıldı. Fiyat reformu uygulandı ve piyasa sistemi geliştirildi. Bir dizi reforma başlandı: Planlama, kamu maliyesi ve bankacılık sistemlerinde reformların uygulanması ve makro-ekonomik yönetimin aşamalı olarak en işlevsel hale getirilmesi. Doğrudan planlamaya dayalı yönetimin kapsamının daraltılması, piyasanın belirleyici rolünün buna uygun olarak güçlendirilmesi. Çin'in dış ticaretinin uluslararası uygulamalar ve Çin'in somut durumuna uygun olarak sürdürülmesi. İhracat sübvansiyonları ve ithalat vergilerinin kaldırılması, ticari mallara ilişkin kotalar ve lisans zorunluluklarının önemli ölçüde azaltılmış olması ve zorunlu ithalat ve ihracat planlamasına son verilmesi. Gelir dağıtım sisteminin ıslah edilmesi, “Herkes çalışmasına göre” ilkesinin

⁸ Mehmet Ögütçü, *Yükselen Asya* (İstanbul: İmge Kitabevi Yayıncılık, 1998), 68.

⁹ Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü, “Gelişen Çin Ekonomisi ve Türk Dış Ticaretine Etkileri,” içinde *Geleceğin Süper Gücü Çin*, ed. Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü (İstanbul: TASAM Yayınları, 2005), 294.

¹⁰ *The Development-Oriented Poverty Reduction Program for Rural China* (Beijing: Information Office of the State Council People's Republic of China, 2001).

¹¹ Shi, *Çin*, 93-94.

korunmasıyla birlikte, çok çeşitli gelir dağıtım biçimleri kullanılması. Bu reformlar sosyalist piyasa ekonomisi sisteminin oluşturulmasının önünü açtı.

Mart 1993'te toplanan 8.Ulusal Halk Kongresinin Birinci toplantısında kabul edilen anayasa değişikliği ile “Çin Tarzı Sosyalist Piyasa Ekonomisi”nin uygulanması anayasal güvence altına alındı. Kasım 1993'te ÇKP 14. Merkez Komitesinin 3. toplantısında “Çin'in Çin Tarzı Sosyalist Pazar Ekonomisi, temel sosyalist sistem ile yakından bağlantılıdır”, başka bir deyişle “devlet tarafından makro düzeyde kontrol edilen piyasa, kaynakların tahsisi için temel araç işlevi görecektir” şeklinde karar alındı.¹² Bu yaklaşım Çin'in ekonomik yapısal reformu için genel plan ve eylem programı oldu. Bu kararda beş ana reform alanı belirlendi: devlete ait şirketlerin anonim şirket haline getirilmesi, finansal sistem reformunun tamamlanması, mali reform yapılması, yatırım ve ticaret sisteminin geliştirilmesi.

Faydacı bir yaklaşımın benimsendiği bu dönemde, ekonomi politikaları, somut veriler temel alınarak uygulanmış ve bütün ülke için tek bir program yerine her coğrafi bölge ve ekonomik sektör için kendi koşullarına uygun programlar hazırlanmıştır. Bu dönemin bir diğer özelliği ise yabancı sermaye girişleri ve dış ticaret önem kazanmaya başlamasıdır. Yine bu dönemde bazı mal ve hizmetlerde piyasa kuralları işlemiş ve ikili bir fiyatlandırma sistemi oluşturulmuştur. Tüm dünyada uygulandığı üzere, kısıtlamalar kaldırılmış ve tüm fiyatlar piyasa koşullarına göre serbestçe belirlenmeye başlanmıştır. Bu dönemde gündeme gelen bir diğer gelişme ise, gerek kamu kökenli işletmeleri finanse etmek, gerekse uygulanan serbest piyasa ekonomisinin gereği olarak ortaya çıkan artı değeri vergilendirmek amacıyla bir bankacılık sisteminin kurulması arayışı başlamıştır. 1995 yılına gelindiğinde Çin'in dünya üretimindeki payı ikiye katlanmış ve %10,9'a yükselmişti. Uyuyan dev uyanmış ve tırnaklarını bilemeğe başlamıştı.

¹² Shi, *Çin*, 95.

4. BÜYÜMENİN YAVAŞLAMASI VE DEFLASYON

1997–2002 yılları arasında ise büyümede yavaşlama ve buna bağlı olarak fiyatlarda durgunluk yaşandı. Büyümedeki yavaşlamanın arkasında pek çok karmaşık neden olsa da, asıl neden verimsizlik veya teknolojik başarısızlıktı. Reform ve kalkınma süreci başladığında kamu iktisadi teşekkülleri ile özel teşebbüsler arasındaki verimlilik/teknoloji farkları çok fazla değildi. Buna bağlı olarak bu dönemde yapılan desteklemeler kamu iktisadi teşekküllerinin faaliyetlerini sürdürebilmeleri için yeterli oldu. Ancak geçen zamanla birlikte bu ikisi arasındaki farklar derinleşti ve sonuçta kamu iktisadi teşekkülleri kaybeden taraf oldu. Kamu iktisadi teşekkülleri artık sadece devletin mali destekleri ve düşük faizli banka kredileri ile ayakta kalabilir hale geldi.

Bu dönemde kamu iktisadi teşekküllerinin finansal pozisyonları kötüleşti ve karlılık oranları da azaldı. Kamu iktisadi teşekküllerindeki karlılık oranları 1987’de %8’lerden, 1994’te %2’lere düştü. 1996’nın ilk çeyreğinde ise, kamu iktisadi teşekkülleri ilk defa bir bütün olarak zarar etti.¹³ Bankalar açısından geri dönmeyen krediler büyük bir miktara ulaştı. Yüksek borç oranlarının sebebi, ekonominin büyüme hızının azalmasıyla birlikte, işletmelerin borçlarını ödemede zorlanmalarıydı. Bu nedenle, bankalar geri ödeme dönemlerini uzatmayı veya yeni krediler sağlamayı reddettiğinde işletmeler iflasla karşı karşıya kalıyorlardı.

Çin’in oldukça geri üretim teknolojisine sahip olması yerel yönetimleri bu teknolojik açığı kapatmak için öncelikli strateji olarak, dış yatırımları çekmeye zorladı. Bu nedenle yapılan teşvikler ise ülkede aşırı kapasite fazlasının oluşmasına neden oldu ve sonuçta büyüme hızları düştü. 1996 ve 1997 yıllarında ortaya çıkan bu sorun, hem ülke içi talep hem de krizin yarattığı dış talep eksikliğiyle daha da arttı. Kapasite fazlasının bir başka

¹³ Mehmet Ozan Saray ve Levent Gökdemir, “Çin Ekonomisinin Büyüme Aşamaları, (1978-2005),” *Journal of Yasar University* Cilt 2 Sayı 7 (2007): 5, Erişim tarihi 24.03.2008,

http://joy.yasar.edu.tr/makale/no7_vol2/04_saray_gokdemir.pdf.

nedeni; 1991'den beri ülke içi tasarruf oranının %500 artması ve fiyatlar üzerinde sürekli düşürücü baskı yapmasıydı. Bunun sonucu olarak deflasyon sorununu gündeme geldi. Deflasyonist ortam kârları eriterek yatırımları azalttı ve doğal olarak da büyümeyi yavaşlattı.¹⁴

1997'de benimsenen “büyük olanı tut, küçüğü bırak” politikası çerçevesinde verimsiz olan küçük kamu işletmeleri özelleştirildi, büyük olanlar ise ekonomideki ağırlıklarına bağlı olarak devletin idaresinde kalmaya devam etti. Bu uygulamayla Çin, eski Sovyet Cumhuriyetleri'nin toplu özelleştirme deneyimlerinden kesin biçimde ayrılır ve sonuçlar Çin'in başarısı olarak nitelendirilebilir.¹⁵ Çin'in söz konusu uygulamalarında, dünyada esen küreselleşme rüzgârları, dünya ölçeğindeki ekonomik gelişmeler ve krizlerin de etkisi büyüktür.

5. EKONOMİDE AŞIRI ISINMA VE SOĞUTMA ÇABALARI

2003 yılından sonra ise ekonomide aşırı ısınma eğilimleri görülmeye başlandı. “Ekonomide aşırı ısınma” kavramı, talep fazlasının olduğu ve bu talebin enflasyonist baskı yarattığı durumda kullanılır. Ancak, Çin'de arz-talep eş zamanlı arttığı için sorun fiyat artışları olmaktan çıkmış, bunun yerine yatırımlardaki aşırı artışlar endişe verici boyutlara gelmişti. Bu dönemdeki yatırım artışlarının nedeni ise, devlet denetiminde olan bankaların verimli kredi dağıtamamalarıydı. Çin'de bankacılık sektörü %100 devlete aittir. Kaynak ise vatandaşların tasarruflarıdır ve kredilerin tamamı kamu iktisadi teşekküllerine gitmektedir. Burada batık krediler toplamı yaklaşık olarak %50'sini oluşturmaktaydı. Bu özellikteki bir ortamda şirketler kâr edemedikleri durumlarda bile büyümeye ve işlemlerini ucuz kredilerle finanse etmeye devam ettiler.¹⁶

¹⁴ Saray ve Gökdemir, “Çin Ekonomisinin,” 6.

¹⁵ Katsuji Nakagane, *Soe Reform and Privatization in China A Note on Several Theoretical and Empirical Issues*, (University of Tokyo, Kasım 2000), Erişim tarihi 24.03 2008, <http://www.cirje.e.u-tokyo.ac.jp/research/dp/2000/2000cf95.pdf>.

¹⁶ Deniz Gökçe ve Metin Ercan, “Çin, Türkiye ve Dünya,” *Karizma-Üç Aylık Düşünce Dergisi* 23 (2005): 39-50.

Çin ekonomisinin bu aşamasına egemen olan “ekonomiyi soğutma” çabası, sözü edilen bu batık krediler ve oluşan getiri (rant) ekonomisini önlemek için gündeme geldi. Nitekim 2004 yılında Başbakan Jiabao ekonomiyi soğutmak için güçlü tedbirler alınması gerektiğini vurguladı. Başbakanın uyarısının ardından banka kredilerine sınırlandırmalar ve yatırım projelerine de daha sıkı denetimler getirildi. Buna bağlı olarak, firmalar üretim yapabilmek için daha az borç, daha fazla öz sermaye kullanmak zorunda kaldı. Bu amaçla mali disiplin uygulaması ve değer artırma (revalüasyon) gündeme getirildi.¹⁷

6. YÜKSELEN ÇİN EKONOMİSİ VE YENİ SÜPER GÜCÜN DOĞUŞU

Alınan önlemlerle birlikte Çin, ekonomide aşırı-ısınma eğiliminden çıkmayı başlandı. İzleyen yıllarda ekonomi ortalama %9 büyüme oranlarını yakaladı. Sırasıyla 2003 yılında %9.3, 2004'te 9.2,¹⁸ 2005'de 9.9, 2006'da 10.7, 2007'de ise 11.4'lük¹⁹ büyüme oranlarına ulaştı. Bu dönemde dünya ortalaması yüzde 5'ler civarında büyürken, Çin ekonomisi ortalama yüzde 10'lar civarında büyüdü. GSYİH'sı satın alma gücü paritesine göre 12 trilyon doları geçti ve yarattığı bu değer ile ABD'nin ardından dünyanın ikinci büyük ekonomisi durumuna geldi. Reel kurlara göre ise 3 trilyon dolar civarındaki GSYİH ile Çin, ABD ve Japonya'nın ardından dünyanın üçüncü büyük ekonomik gücü oldu.²⁰

Çin, dış yatırımlar ve ithalat açısından, dışa bağlı bir ülke olmasına karşın dünyada bütçesi fazla veren nadir ülkelerden birisidir. 260 milyar dolara

¹⁷ Ebru Arısoy, Güzin Bayar, Burak Soranlar, “Asya'nın Devi: Çin Halk Cumhuriyeti” *Dış Ticaret Dergisi* 32 (2004): 1-17.

¹⁸ Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü, “Küreselleşme Sürecinde Çin Ekonomisinin Gelişimi ve Türkiye İçin Alınacak Dersler”, içinde *Geleceğin Süper Gücü Çin*, ed. Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü (İstanbul: TASAM Yayınları, 2005), 330.

¹⁹ “ABD’de durgunluk korkusu, Çin ekonomisi ise uçuyor,” <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=245421>.

²⁰ “IMF’nin Raporu Ümit Verdi,” *Radikal*, 20.04.2007. Erişim tarihi 25.03.2008, <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=218930>.

yakın dış ticaret fazlası vardır. Çin, ABD ve Almanya'dan sonra dünyanın üçüncü büyük tüccar ülkesi olmuştur. Dış ticareti 1970'lerin sonunda 20 milyar dolar iken 2000'de 475 milyar, 2006 sonunda da 1,760 milyar ve 2007'de 2.170 milyar dolara²¹ yükselmiştir. Çin'in dış ticaret hacmi, altı yıldır üst üste %20 oranında artış göstermiştir. Sadece ucuz mal ve ürün ihracı değil yüksek teknoloji ürünleri de satmaya başlamıştır. 1978'de neredeyse hiç doğrudan yabancı sermaye yok iken 2005'de yıllık 70 milyar dolarlık doğrudan yabancı sermaye eşiğini aşmıştır.²² Çin Devlet Konseyi Endüstri ve Ticaret İdaresi (SAFIC) tarafında yapılan son açıklamalara göre, Çin son 30 yılda 2.11 trilyon dolar dış yatırım almıştır. Yatırımlar her yıl yüzde 25 oranında artış göstermiştir. Döviz rezervleri ise 1,500 milyar doları aşmıştır.²³

Uluslararası Para Fonu'na ve Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olan Çin'de, halen 450.000'in üzerinde yabancı şirket faaliyet göstermektedir. Bunlar Çin'in toplam ihracatının yarıdan fazlasını gerçekleştirmektedir. Uluslararası yatırımların son üç yılda neredeyse yarıdan fazla azaldığı, dünya ekonomisinin gerilediği dikkate alındığında, Çin'in bu performansı gerçekten de etkileyicidir.

OECD'de yapılan projeksiyonlar, halen satın alma gücü paritesine göre dünyanın ikinci büyük ekonomik gücü olan bu ülkenin 2020'ye kadar «yeni ekonomik süper güç» olabileceğini ortaya koymaktadır. Goldman Sachs'ın bir çalışmasında, çok ciddi bir siyasi-ekonomik bunalım, ya da doğal felaket çıkmaması ve büyümesini sürdürülebilir kılınması durumunda, Çin'in 2050'de \$44 trilyonluk GSMH büyüklüğüne ulaşacağını ve ABD'yi geride bırakacağını öngörmektedir.

²¹«Çin'de dış ticaret Hacmi 2 trilyon doları aştı,” Erişim tarihi 24.03.2008, <http://turkish.cri.cn/281/2008/01/11/1@86499.htm>.

²²Erişim tarihi 24.03.2008, <http://www.chinaability.com/FDI.htm>. 2005 yılı yabancı sermaye girişi 72,4 milyar dolardır.

²³Erişim tarihi 24.03.2008, <http://www.chinaability.com/reserves.htm>. Çin'in döviz rezervi 2007'de 1.528 milyar dolardır.

7. ÇİN'İN DIŞ POLİTİKASI

Çin Yükselen ekonomik gücüne rağmen askeri ve siyasi olarak bir süper güç olmadığını farkındadır. Bu nedenle dış politikada büyük ve iddialı söylemlerde bulunmamaya özen göstermektedir. Yeterli gücü oluşturuncaya kadar revizyonist bir dış politikadan daha çok statükonun korunmasına yönelik “Barış içinde bir arada yaşama” ilkesine dayanan barışçı bir dış politika takip etmektedir. Barış içinde bir arada yaşamak için 5 koşulun gerçekleşmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Diğer ülkelerin egemenlik ve toprak bütünlüklerine saygı, mütekabiliyete dayalı olarak saldırmazlık, başka devletlerin iç işlerine karışmama, eşitlik ve karşılıklı fayda.²⁴ Bu politika sayesinde kendine, gelişme için güvenli bir dış politika ortamı oluşturmayı, gereksiz gerginlik ve çatışmalardan kaçınarak ekonomik olarak büyümeyi ve dünyaya açılmayı hedeflemektedir. İç istikrarın temini, Tibet, doğu Türkistan gibi hassas sorunlarına dışarıdan müdahalelerin engellenmesi maksadıyla, devletlerin iç işlerine karışılmamasını, ülkelerin egemenliklerine ve toprak bütünlüklerine saygı gösterilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Uluslararası sorunların eşitlik ve karşılıklı fayda ilkesi doğrultusunda barışçı bir yöntemle çözümlenmesini öngörmektedir. Barışçı bir dış politika ve aşırı söylemlerden kaçınmak suretiyle diğer güçleri rahatsız etmeden hedefleri doğrultusunda ilerlemeye devam etmektedir.

Çin eşitlik ve karşılıklı fayda ilkesi kapsamında büyük güçlerle ilişkilerini geliştirerek bu güçlerin, Çin'in hızlı gelişmesini engellemeye yönelik girişimlerini önlemeye gayret sarf etmektedir. Küresel düzeyde Rusya, ABD ve AB ile stratejik ilişkiler kurmakta,²⁵ Asya Pasifik bölgesinde Japonya,

²⁴ Qimao Chen, “Çin'in Güvenlik Anlayışı ve Politikası,” içinde *Geleceğin Süper Gücü Çin*, ed. Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü (İstanbul: TASAM Yayınları, 2005), 57.

²⁵ Nuraniye Hidayet Ekrem, *Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası* (Ankara: ASAM Yayınları, 2003), 70.

ASEAN ve APEC²⁶; doğuda Şangay İşbirliği Örgütü²⁷ ile bölgesel barış kuşağı oluşturmaya çalışmaktadır.

Çin'in dış politikada bazı hedeflerini gerçekleştirebilmek için bazı revizyonist politikalar da takip ettiği görülmektedir. Ancak bu politikaları uygularken dahi barışçı yaklaşımları esas almıştır. Özellikle “tek ülke, iki sistem” politikası²⁸ Hong Kong ve dört yüz yıllık Portekiz sömürgesi Macau’yu ülke sınırları içine katmıştır. Özel idare bölgesi ve yapısal özerkliğe sahip bu bölgeler kendi yasalarını uygulamaya devam etmekte, toplumsal ve iktisadi yaşam tarzlarını değiştirmemektedirler. Ayrıca bu bölgeler diğer uluslar, örgütler ve kurumlarla ikili anlaşmalar imzalayabilmektedirler. Bu iki gelişmiş bölgenin Çin’e bağlanmasının büyük sorunlara neden olacağı senaryoları tutmamış, tek ülke iki sistem politikası başarılı sonuçlar vermiştir. Bu gelişme Çin ekonomisine ve vizyonuna çok büyük katkı sağlamıştır. Çin gelecekte Tayvan sorununun²⁹ da benzer sistemle çözümlenmesini arzu etmektedir.

Ekonominin hızla gelişmesine paralel olarak Çin'in enerji ihtiyacı hızla artmaktadır. Çin günlük 7 milyon varil olan petrol tüketiminin yarısını ithal etmek durumundadır. Petrol ithalatının %60'ını Ortadoğu'dan yapmaktadır.³⁰ ABD'nin Ortadoğu'ya yerleşmesi ve petrol ve doğalgaz kaynakları ve bunların ulaşım yollarını kontrol etmesi Çin'i rahatsız

²⁶ Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü, “Küreselleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde Güney Asya ve Pasifik Bölgesi,” içinde *Geleceğin Süper Gücü Çin*, ed. Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü (İstanbul: TASAM Yayınları, 2005), 262-270.

²⁷ Gökhan Teletar, “Şangay İşbirliği Örgütü: 21 Yüzyılın Bölgesel/Global Çekim Merkezi,” içinde *Geleceğin Süper Gücü Çin*, ed. Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü (İstanbul: TASAM Yayınları, 2005), 178.

²⁸ Çağdaş Üngör, “Çin'in Tek Ülke İki Sistem Politikası: Tayvan, Hong Kong ve Macau,” içinde *Geleceğin Süper Gücü Çin*, ed. Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü (İstanbul: TASAM Yayınları, 2005), 30-31; *Stratejik Öngörü 1* (İstanbul: TASAM Yayınları, Mayıs 2004): 122-123.

²⁹ *The One-China Principle and the Taiwan Issue*, (Beijing: The Taiwan Affairs Office&the Information Office of the State Council People's Republic of China, February 2000).

³⁰ *Energy Policy Act 2005, Section 1837: National Security Review of International Energy Regulations* (The U.S. Department of Energy: February 2006), 22.

etmektedir.³¹ Artan enerji ve Ortadoğu bağımlılığını azaltmak için Çin kaynak ülkeleri çeşitlendirmeye çalışmakta, bu kapsamda Orta Asya,³² Afrika³³ ve Latin Amerika'da³⁴ çeşitli ülkelerle anlaşmalar yapmaktadır. Çin'in yurt içinde olduğu gibi yurt dışında da enerji yatırımları artmaktadır. Orta Asya ile petrol boru hatları bağlantıları gerçekleştirerek, bu hatlara İran'ı da dâhil ederek Hürmüz ve Malacca boğazlarından geçmek zorunda olan deniz ulaşım yollarının hassasiyetini asgariye indirmeye çalışmaktadır. Ayrıca deniz aşırı menfaatlerini ve deniz ticaret yollarının emniyetini sağlamak için deniz kuvvetlerini yeniden yapılandırmaktadır.

Tibet ve Doğu Türkistan'ın ayrılıkçı girişimleriyle ilgili parçalanma; Tayvan'ın Çin'e bağlanması ile ilgili savaş; denizdeki petrol ve doğalgaz kaynaklarının paylaşımı konusunda komşu ülkelerle çatışma ve deniz ticaret yollarının kontrolü konusunda ABD ile gerilim senaryolarına rağmen, Çin barış ve istikrar içinde gelişmeye devam etmektedir. Yeterli güce ulaşıncaya kadar da mevcut stratejilerini ve politikalarını uygulamaya devam edecektir.

SONUÇ

Çin'in ekonomik başarısı büyük ölçüde istikrarlı hükümetlere; sabırlı stratejik planlamaya; yüksek tasarruf ve yatırım oranlarına; dinamik (devlet destekli) ticaret, yatırım ve sanayi politikalarına; enflasyonun ve kamu açıklarının kontrolüne ağırlık veren makroekonomik politikalara, aile

³¹ Çağdaş Üngör, "Büyük Orta Doğu ve Çin," *Stratejik Öngörü 2* (İstanbul: TASAM Yayınları, Mayıs 2004): 59.

³² Bülent Uğrasız, "Çin'in Hazar ve Orta Asya Bölgesine Yönelik Politikaları," *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Cilt 4 Sayı 3 (2002), Erişim tarihi 24.03.2008, <http://www.sbe.deu.edu.tr/dergi/cilt4.say%C4%B13/4.3%20ugrasiz.pdf>.

³³ Son yıllarda Çin Afrika'nın 25 ülkesine 36 yüksek seviyeli resmi ziyaret yapmıştır. Çin Cumhurbaşkanı Hu Şintao Nijerya, Fas ve Kenya'yı, Başbakan Wen Jiabao Mısır, Gana, Kongo Cumhuriyeti, Angola, Güney Afrika, Tanzanya ve Uganda'yı kalabalık bir heyetle resmen ziyaret etmiştir. Erişim Tarihi 24.03.2008,

<http://www.bahcesehir.edu.tr/UserFiles/bulten/asyadagundem003.pdf>,

³⁴ Deniz Gökçe, "Çin Latin Amerika'da", *Akşam*, 13.01.2006.

bağlarına dayalı disiplinli iş ve ahlak anlayışına dayanmaktadır. Bu haliyle, Washington Konsensüsü'nün cenderesinden çıkmak isteyen birçok gelişme yolundaki ülkeye alternatif kalkınma modeli ile ilham kaynağı olmaktadır.

Başbakan Wen Jiabao Ulusal Halk Kongresi'nin açılışında yaptığı konuşmada “artık ekonomik büyüme modelimizi değiştirme zamanı geldi” demiştir. Bu açıklamada; büyümenin zengin-yoksul ayrımını derinleştirdiği, toplumda gerilimlere yol açtığı, enerji güvenliği ve ekolojik tahribat nedenleriyle Çin'e ağır maliyetler getirdiği belirtilmekte, “ne pahasına olursa olsun büyüme” anlayışının terk edileceği mesajı verilmektedir. Son aylarda Çinli ekonomistler de “dengeli kalkınma”, “büyümenin kalitesinin iyileştirilmesi” ve “ekonomik toplum” gibi kavramları sık sık kullanmaya başlamışlardır. Çin mucizesinin devamının ancak ve ancak büyümenin kalitesini arttırmakla mümkün olacağı genel kabul görmektedir.

KAYNAKÇA

“ABD’de durgunluk korkusu, Çin ekonomisi ise uçuyor.” *Radikal Gazetesi*.

<http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=245421>.

“Çin’de dış ticaret Hacmi 2 trilyon doları aştı.” Erişim tarihi 24.03.2008.

<http://turkish.cri.cn/281/2008/01/11/1@86499.htm>.

“IMF’nin Raporu Ümit Verdi.” *Radikal Gazetesi*, 20.04.2007. Erişim tarihi 25.03.2008. <http://www.radikal.com.tr/haber.php?haberno=218930>.

Altuğ, Yılmaz. *Çin Sorunu*. İstanbul: Otağ Yayınları, 1977.

Arısoy, Ebru, Güzin Bayar, Burak Soranlar. “Asya’nın Devi: Çin Halk Cumhuriyeti.” *Dış Ticaret Dergisi* 32 (2004): 1-17.

Chen, Qimao. “Çin’in Güvenlik Anlayışı ve Politikası.” içinde *Geleceğin Süper Gücü Çin*. Editörler Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü. İstanbul: TASAM Yayınları, Mayıs 2005.

Çakıroğlu, Deniz. *Çin Ülke Profili*. DGEME Yayını, 2006.

Ekrem, Nuraniye Hidayet. *Çin Halk Cumhuriyeti Dış Politikası*. Ankara: ASAM Yayınları, 2003.

Energy Policy Act 2005, Section 1837: National Security Review of International Energy Regulations. The U.S. Department of Energy, February 2006.

Erişim tarihi 24.03.2008. http://tr.wikipedia.org/wiki/%C4%B0pek_Yolu

Erişim tarihi 24.03.2008. http://tr.wikipedia.org/wiki/Baharat_Yolu.

Erişim tarihi 24.03.2008.

<http://www.bahcesehir.edu.tr/UserFiles/bulten/asyadagundem003.pdf>,

Erişim tarihi 24.03.2008. <http://www.chinaability.com/FDI.htm>.

Erişim tarihi 24.03.2008. <http://www.chinaability.com/reserves.htm>.

Gökçe, Deniz ve Metin Ercan. “Çin, Türkiye ve Dünya.” *Karizma-Üç Aylık Düşünce Dergisi* 23 İstanbul (2005).

Gökçe, Deniz. Çin Latin Amerika’da.” *Akşam*, 13.01.2006.

Kızıltan, Alaattin. “Tek Kutuplu Bir Dünyada Çin Halk Cumhuriyeti’nin Süper Güç Olabilirliği.” *C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* Cilt 5 Sayı 1.

Öğütçü, Mehmet. *Yükselen Asya*. İstanbul: İmge Kitabevi Yayıncılık, 1998.

Sandıklı, Atilla ve İlhan Güllü. “Gelişen Çin Ekonomisi ve Türk Dış Ticaretine Etkileri.” içinde *Geleceğin Süper Gücü Çin*. Editörler Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü. İstanbul: TASAM Yayınları, Mayıs 2005.

Sandıklı, Atilla ve İlhan Güllü. “Küreselleşme Sürecinde Çin Ekonomisinin gelişimi ve Türkiye İçin Alınacak Dersler.” içinde *Geleceğin Süper Gücü Çin*. Editörler Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü. İstanbul: TASAM Yayınları, Mayıs 2005.

Sandıklı, Atilla ve İlhan Güllü. “Küreselleşme ve Bölgeselleşme Sürecinde Güney Asya ve Pasifik Bölgesi.” içinde *Geleceğin Süper Gücü Çin*. Editörler Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü. İstanbul: TASAM Yayınları, Mayıs 2005.

Saray, Mehmet Ozan ve Levent Gökdemir. “Çin Ekonomisinin Büyüme Aşamaları, (1978-2005),” *Journal of Yasar University* Cilt 2 Sayı 7 (2007): 5, Erişim tarihi 24.03.2008.

http://joy.yasar.edu.tr/makale/no7_vol2/04_saray_gokdemir.pdf.

Shi, Qin. *Çin*. Pekin: Yeni Yıldız Yayınevi, 1997.

Katsuji Nakagane, *Soe Reform and Privatization in China A Note on Several Theoretical and Empirical Issues*, (University of Tokyo, Kasım 2000), Erişim tarihi 24.03 2008, <http://www.cirje.e.u-tokyo.ac.jp/research/dp/2000/2000cf95.pdf>.

Teletar, Gökhan. “Şangay İşbirliği Örgütü,: 21 Yüzyılın Bölgesel/Global Çekim Merkezi.” içinde *Geleceğin Süper Gücü Çin*. Editörler Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü. İstanbul: TASAM Yayınları, Mayıs 2005.

The Development-Oriented Poverty Reduction Program for Rural China. Beijing: Information Office of the State Council People’s Republic of China, February 2001.

The One-China Principle and the Taiwan Issue. The Taiwan Affairs Office&the Beijing: Information Office of the State Council People’s Republic of China, February 2000.

Uğrasız, Bülent. “Çin’in Hazar ve Orta Asya Bölgesine yönelik Politikaları.” *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* Cilt 4 Sayı 3 (2002). Erişim Tarihi: 24.03.2008. <http://www.sbe.deu.edu.tr/yayinlar/dergi/2002sayi3PDF/ugrasiz.pdf>.

Üngör, Çağdaş. “Büyük Orta Doğu ve Çin.” *Stratejik Öngörü* 2. İstanbul: TASAM Yayınları, (2004).

Üngör, Çağdaş. “Çin’in Tek Ülke İki Sistem Politikası: Tayvan, Hong Kong ve Macau.” içinde *Geleceğin Süper Gücü Çin*. Editörler Atilla Sandıklı ve İlhan Güllü. İstanbul: TASAM Yayınları, Mayıs 2005; *Stratejik Öngörü* 1. İstanbul: TASAM Yayınları, (Mayıs 2004).

RUSYA'NIN GÜNEY OSETYA POLİTİKASI, NEO-SELF DETERMİNASYON VE UCM'NİN ROLÜ

*South Ossetia Policy of Russia, Neo Self-Determination, and the Role of
ICC*

Yrd. Doç. Dr. Cenap ÇAKMAK*

Özet:

Bu çalışma, Rusya'nın Güney Kafkasya ile ilgili hedeflerini sağlama çerçevesinde bir uluslar arası hukuk kurumu olan UCM (Uluslararası Ceza Mahkemesi)'yi nasıl kullanmak istediğini incelemektedir. Bu çerçevede self-determinasyon ile ilgili mevcut uluslararası hukuk kurallarını temel alarak Güney Osetya'nın Gürcistan'dan ayrılmasının mümkün olmadığı açıklanmakta ve ancak Kosova örneği takip edilerek bağımsızlık ya da ilhakın gerçekleştirilebileceği gösterilmektedir.

Anahtar sözcükler: Güney Osetya, UCM, Rusya, savaş suçları, soykırım

Abstract:

This study examines how Russia has relied on the adjudication of the International Criminal Court (ICC) in an attempt to achieve its goals. To this end, it explains that it is impossible to secure recognition of unilateral independence of South Ossetia by making reference to the principle of self-determination and other mainstream international legal standards; however, the study recalls that independence or annexation of the breakaway region South Ossetia is possible if the pattern set forth in independence of Kosovo is followed in this particular case as well.

Keywords: South Ossetia, ICC, Russia, war crimes, genocide

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Öğretim Üyesi.

GİRİŞ

Ağustos 2008’de patlak veren ve Rusya’nın görünür üstünlüğü ile sona eren Güney Osetya Savaşı’nın dünya politikası açısından önemli sonuçlarının olacağı görünmektedir.¹ Oldukça kısa sürmesine ve dar bir alanda cereyan etmesine rağmen söz konusu savaş, çatışmaya doğrudan ya da dolaylı olarak dahil olan aktörler ve bu aktörlerin stratejik ve askeri çıkar ve hesaplamaları dikkate alındığında küresel ölçekte etkili olabilecek bir niteliğe sahiptir.²

Özellikle savaşın sonrasında yeni bir soğuk savaşın başlama ihtimalinin yüksek olduğu değerlendirilmesi, söz konusu çatışmanın önemi konusunda bir ipucu vermektedir.³ Buna göre 1990’lı yılların ardından başladığı varsayılan yeni dünya düzeni ve bu düzen içindeki Amerikan hegemonyası bu savaşla birlikte sona erme sürecine girmiştir. Çünkü bu çatışmada da görüldüğü gibi Rusya artık ABD ve AB’nin karşısında önemli bir dengeleyici güç olma potansiyeline sahip olduğunu ispatlamıştır.

Gerçekten de kısa süren kriz süresince Rusya stratejik hedeflerinin neredeyse tamamını gerçekleştirmiş, bu arada da Batı dünyasından ciddi hiçbir direniş ya da misilleme ile karşılaşmamıştır. Gürcistan’daki Batı yanlısı rejimi ve hükümeti sürekli destekleyen başta ABD olmak üzere Batılı devletlerin krizin başlaması ile birlikte yapabildiği tek şey Rusya’yı çok da sert olmayan bir dille uyarmak olmuştur.⁴ Bu durum da “Rusya’yı kim durduracak” sorusunu gündeme getirmiştir. Uluslararası ortamın karmaşıklığı ve küresel dengelerin verdiği işaretler dikkate alındığında

¹ Beş günlük savaşın kısa bir değerlendirmesi ve muhtemel sonuçları için bakınız, Charles King, “The five-day war,” *Foreign Affairs* Vol 87 No 6 (2008): 2-11.

² Çatışmaya doğrudan ya da dolaylı olarak müdahil olan aktörlerin çatışma ile ilgili stratejik çıkar ve hesaplamalarının kısa bir değerlendirmesi için bakınız, Cenap Çakmak, “Violence in Georgia: whose war is this?” *Today’s Zaman* 11Ağustos 2008.

³ Bu konuda daha detaylı bir değerlendirme için bakınız, Stephen Sestanovich, “What has Moscow done?” *Foreign Affairs* Vol 87 No 6 (2008): 12-29.

⁴ Örneğin bakınız, “US assails Russian ‘escalation’ of crisis,” *Washington Post*, 10 Ağustos 2008.

henüz Rusya'yı durduracak dışsal bir faktörün olmadığı, gelişmelerin daha çok bu ülkenin inisiyatifinde şekil aldığı değerlendirilmiştir.⁵

Askeri açıdan sağladığı başarıyı uygun diplomatik hamleler ile desteklemeyi de başaran Rusya, önce akıllı zamanlamalar ile ateşkes ilan etmiş, ardından da askerlerini bulundurduğu bölgelerde, meşruiyetini sağlayarak askeri birliklerini konuşlandırmıştır. Kısa bir süre sonra da Rusya Parlamentosu diğer ayrılıkçı bölge olan Abhazya ile birlikte Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanıyan bir karar almıştır.

Bu kararın kısa vadede bir anlamının olmayacağı açıktır. Sırf Rusya tanıdı diye bu iki bölgenin uluslararası sistemin bağımsız üyeleri olmaları söz konusu değildir. Hatta Rusya'yı bazı başka ülkeler takip edip bu iki bölgenin bağımsızlığını tanırsalar bile durumun çok fazla değişmeyeceğini söylemek mümkündür.

Bununla birlikte Rusya'nın bu çabalarının ve uğraşlarının boşuna olmadığı da belirtilmelidir. Uygun hamleler ve diplomatik adımlar ile takviye edildiği takdirde Rusya'nın bu ilk adımları, nihai hedefin gerçekleştirilmesi yolunda önemli kilometre taşları olacaktır. Bu çerçevede Rusya'nın sadece askeri değil, siyasi ve diplomatik çok sayıda parametreyi göz önünde bulundurduğu ve buna uygun politikalar geliştirdiği gözlenmektedir.

Gürcistan ile ilgili olarak Rusya'nın en önemli hedefinin Abhazya ve Güney Osetya'nın Gürcistan'dan ayrılmasını sağlamak olduğu açıktır. Bu bağlamda ilk ara hedef ise bu iki bölgenin bağımsızlığının uluslar arası toplum tarafından tescil edilmesini sağlamaktır. Gürcü birliklerinin Ağustos ayının başında Güney Osetya'ya girmesi, Rusya'ya bu hedefin gerçekleştirilmesi yolunda önemli bir fırsat vermiştir.

⁵ Örneğin bakınız, Güner Özkan, "Who will stop Russia?" *Turkish Daily News*, 13 Ağustos 2008.

Ancak belirtmek gerekir ki özellikle Güney Osetya söz konusu olduğunda gerek Rusya gerekse Güney Osetya'nın mutlaka bağımsızlık istediği düşünülmemelidir. Güney Osetya'nın bağımsızlığı, Rusya Federasyonu içinde bulunan Kuzey Osetya düşünüldüğünde Rusya tarafından o kadar da arzu edilir değildir. Dahası, Güney Osetler de bağımsızlıktan ziyade Kuzey Osetya ile birleşmeyi istemektedirler.⁶

Bu açıdan değerlendirildiğinde Rusya'nın aslında Güney Osetya'nın bağımsızlığından çok Gürcistan'ın Batı tarafından tanınan toprak bütünlüğünün bozulması olduğunu söylemek mümkündür. Bunu sağlamanın en uygun yolu ise Güney Osetya'nın Rusya'ya katılmasının sağlanması, bir diğer deyişle Güney Osetya'nın ilhakıdır.

Bu yapılırken uluslararası toplumun onayının alınması büyük bir önem taşımaktadır. Zira uluslararası sistemin onaylamadığı ve oldu-bittiye (fait accompli) getirilecek bir hamle Rusya tarafından arzu edilebilir nitelikte değildir. Diğer bir ifade ile Güney Osetya'nın tek taraflı olarak bağımsızlığı ya da ilhakı Rusya açısından isabetli ve rasyonel bir tercih değildir. Uluslararası toplumu karşısına alma pahasına Rusya'nın böylesi bir seçeneğe başvurması söz konusu değildir.

Dolayısıyla Rusya açısından Gürcistan ile ilgili nihai hedeflerini rasyonel anlamda gerçekleştirmenin en uygun yolu Güney Osetya'nın bağımsızlığının uluslararası topluma tescil ettirilmesidir. Bu adımdan sonra ise Güney Osetya'nın ilhakının yolu açılacaktır. Ancak ilhak seçeneği gerçekleşmese bile Rusya hedefine en azından kısmen ulaşmış olacaktır zira Gürcistan'ın Batı tarafından tanınan sınırları kendi diplomatik ve askeri manevraları ile değişmiş olacaktır ki bu da Rusya'nın Güney Kafkasya'da yeniden nüfuz tesis ettiği anlamına gelecektir. Bunun ise uzun vadede önemli sonuçlarının olacağı açıktır. Her şeyden öte ABD'nin ve genel anlamda Batı dünyasının 1990 sonrası dönemde Kafkasya'da izledikleri tek yanlı politikaların sonunun geldiği tescil edilmiş olacaktır.

⁶ Bu konu ile ilgili olarak bakınız, Fehim Taştekin, "Kadehler birleşik Osetya ve Rusya için kalkıyor," *Radikal*, 18 Eylül 2008.

Rusya bu anlamda en optimum sonucu elde edebilmek amacı ile gerekli askeri ve diplomatik hamleleri yapmanın yanı sıra uluslararası hukuku da devreye sokarak uluslararası toplumun -en azından zımni- desteğini sağlamaya çalışmaktadır. Uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde meşru sayılan ve uluslararası toplum tarafından da onaylanan hamleler Rusya'nın Gürcistan ile ilgili hedefine ulaşmasına yardımcı olacaktır.

Böylesi bir sonucu elde etmek için Rusya bir yandan askeri birliklerini Gürcistan topraklarına gönderirken diğer taraftan da savaş bölgesinde işlenen savaş suçlarını belgelemek amacı ile ekipler oluşturmuş ve bu ekipleri savaş bölgesine belge ve delil toplama amacı ile göndermiştir.

Burada temel amaç Güney Osetya'da Gürcü birliklerinin işlediği savaş suçlarını belgelemektir. Belgelenen bu suçlar, Güney Osetya'nın bağımsızlığının meşrulaştırılması açısından büyük önem taşımaktadır. Zira yerleşik uluslar arası hukuk kurallarına göre Güney Osetya'nın self-determinasyon çerçevesinde bağımsız olması söz konusu değildir. Ancak Kosova'da olduğu gibi, Kosova halkının Sırp yönetimi altında yaşayamayacağı zira bu halka karşı Sırp yönetimince uluslararası suçlar işlendiği açıklıkla ispat edilebilirse Rusya istediğini elde edebilecektir.

Hâlihazırdaki konjonktürde ise Güney Osetya'da savaş suçları ya da diğer uluslararası suçların işlenmiş olduğunu tartışılmaz bir şekilde ispat edebilmenin yolu ise Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) yargısıdır. Eski Yugoslavya için kurulan uluslar arası ceza mahkemesinin bir benzerinin kurulması ancak BM Güvenlik Konseyi kararı ile mümkün olacağı için bu seçenek Rusya açısından rasyonel değildir. Üstelik UCM geniş bir meşruiyet tabanı üzerine oturmakta ve giderek küresel bir örgüt haline gelmektedir. Bu nedenle Rusya Mahkemenin Gürcistan'ın Güney Osetya'ya saldırması ile başlayan uyuşmazlığa dâhil olmasını istemektedir.

Bu çalışma, Rusya'nın Güney Kafkasya ile ilgili hedeflerini sağlama çerçevesinde bir uluslararası hukuk kurumu olan UCM'yi⁷ nasıl kullanmak istediğini incelemektedir. Bu çerçevede self-determinasyon ile ilgili mevcut uluslar arası hukuk kurallarını temel alarak Güney Osetya'nın Gürcistan'dan ayrılmasının mümkün olmadığı açıklanmakta ve ancak Kosova örneği takip edilerek bağımsızlık ya da ilhakin gerçekleştirilebileceği gösterilmektedir.

Bir süre önce Uluslararası Ceza Mahkemesi (UCM) Savcılık Ofisi bir basın açıklaması yaparak Güney Osetya'daki muhtemel savaş suçları ile ilgili olarak kendilerine iletilen bilgi ve belgelerin incelenmekte olduğunu teyit etmiştir. Bir süredir basın yayın organlarında UCM'nin Güney Osetya'daki savaşa, savaş sırasında işlenen uluslararası suçların yargılanabilmesi açısından dâhil olduğunu iddia eden haberler üzerine savcılık böyle bir açıklama yapma gereğini hissetmiştir.

Açıklamasında UCM Başsavcısı şöyle demiştir: “Gürcistan Roma Statüsü'ne taraftır. Savcılık ofisi, Taraf Devletlerin ülkelerinde veya Taraf Devletlerin vatandaşları tarafından işlenen ve kendi yargı yetkisi ve sahası içinde yer alan bütün iddia edilen suçlar –savaş suçları, insanlığa karşı suçlar ve soykırım—ile ilgili bilgileri, suçları işlediği iddia edilen kişi ya da gruplardan bağımsız olarak, dikkatli bir şekilde ele almaktadır. Bu çerçevede, Ofis, sivillere yönelik olarak işlendiği iddia edilen saldırılar ile ilgili bilgileri analiz etmektedir.”⁸

Savcılık Ofisi, esasen Ağustos ayının başından itibaren Güney Osetya'daki çatışmalar ile ilgili olarak bütün bilgileri ve gelişmeleri izlemekte ve bu çerçevede resmi kaynaklar dahil olmak üzere bütün bilgi kaynaklarından gelen bilgi ve belgeleri dikkat ve değerlendirmeye almaktadır. Belirtmek gerekir ki bölgede meydana gelen çatışmaların her iki tarafı da sivillere yönelik suçlar ile ilgili olarak Mahkeme savcılık ofisine

⁷*Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü (Roma Statüsü)*, 2187, U.N.T.S. 90, 1 Temmuz 2002, Madde 4(1).

⁸“ICC Prosecutor confirms situation in Georgia under analysis,” *ICC-OTP-20080820-PR346 ENG*, (Lahey: 20 Ağustos 2008).

gerekli bilgileri verme konusunda oldukça arzulu ve istekli görünmektedirler. Gürcistan hükümetinden bir yetkili Savcılık Ofisinin Yargı yetkisi, tamamlayıcılık ve İşbirliği Bölümü'nden yetkililer ile bir araya gelerek işbirliği teklifinde bulunurken, Rusya Federasyonu da resmen Ofise bilgi vermiştir.⁹

Gürcistan ise UCM'nin yanı sıra, sadece devletlerarası uyumsuzluk ve ihtilaflar konusunda yargı yetkisine sahip olan Uluslararası Adalet Divanı'na (International Court of Justice) başvurarak Rusya'nın Gürcistan topraklarında etnik temizlik yaptığını ileri sürmüştür.¹⁰ Burada Gürcistan'ın Roma Statüsü'ne taraf olduğunu buna karşılık Rusya'nın ise UCM yargısına dahil olmadığını belirtmekte fayda vardır. Diğer bir deyişle, UCM Savcısı'na Rusya'nın Gürcistan'da işlemiş olduğu savaş suçları, insanlığa karşı suçlar v soykırım suçları ile ilgili bilgi ve belge sağlamanın, Rusya'yı zor duruma düşürme ihtimali açısından bir anlamı yoktur. Zira UCM Savcısının, Gürcistan'da suç işleyen Rus vatandaşları üzerinde yargı yetkisi var ise de pratikte bu kişileri yargılamak mümkün gözükmemektedir.

Gürcistan'ın başvurusunu dikkate alan Uluslar arası Adalet Divanı, *Gürcistan vs. Rusya Federasyonu* davasında Her Türlü Irksal Ayrımcılığı Ortadan Kaldırılması ile ilgili Uluslar arası Sözleşme'yi (International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination) temel alarak yediye karşı sekiz oyla 15 Ekim 2008 tarihinde aşağıdaki karara varmıştır:

- 1) Çatışmaya taraf olan Gürcistan ve Rusya kişi, grup ya da kurumlara karşı ırksal ayrımcılıktan kaçınacak;
- 2) Kişi ya da kurumlarca yapılan ırksal ayrımcılık uygulamalarına destek olmaktan kaçınacak;

⁹ "ICC Prosecutor confirms".

¹⁰ Thijs Bouwnegt, "ICC analyses Georgian situation," *Radio Netherlands Worldwide*, 20 Ağustos 2008.

- 3) Etnik kökeni ve milliyeti ne olursa olsun, kişilerin güvenliğini, hareket ve seyahat özgürlüğünü ve de yerinden edilmiş kişiler ile sığınmacıların mülklerinin korunmasını sağlayacak;
- 4) Ve kendi kontrolleri altındaki kurum ve kişilerin ırksal ayrımcılık yapmalarını için bütün tedbirleri alacaklardır.¹¹

Kararın çatışmanın özüne hiç değinmediği ortadadır; zira çatışmada işlenen ya da işlendiği iddia edilen suçlara hiç değinmemekte ve tarafların ayrımcılık yapmaması gibi görece olarak önemsiz sayılabilecek bir konuya eğilmektedir. Daha da önemlisi, her iki tarafa da eşit mesafede durarak Mahkeme çatışmanın özüne değinmekten kaçınmıştır.

Buna karşılık, Rusya savaş sırasında işlenen suçlar ile ilgili olarak çok daha sistemli çalışmış ve agresif bir tutum ve politika benimsemiştir. Gerek Rus hukuk sistemini gerekse de uluslar arası hukuk mekanizmalarını kullanmak isteyen Rus yönetimi, askeri seçeneklerin yanında hukuki ve siyasi yöntemler kullanarak nihai hedefini gerçekleştirmek için uygun adımlar atmıştır.

Rusya Savcılık Ofisi Soruşturma Komitesi'nin verdiği bilgiye göre, Güney Osetya'da toplu olarak suikasta kurban giden Rus vatandaşları ile ilgili olarak Rusya, Gürcistan aleyhine soykırım suçlamasında bulunmuştur. 10 Ağustos'ta Rusya Devlet Başkanı Dmitri Medvedev, Güney Osetya'da işlendiği iddia edilen suçlar ile ilgili olarak belge ve bilgi toplama emrini vermiş ve Gürcistan'ın fiillerine soykırım muamelesi yapmıştır. Rus Ceza Hukuku'nun ilgili maddesine göre bir ceza soruşturması başlatan Rusya Savcılık Ofisi, mevcut veriler çerçevesinde Gürcistan silahlı kuvvetlerinin Rusya vatandaşlarını tamamen yok etme amacı ile hareket ettiği düşüncesiyle failler aleyhine soykırım suçlamasının yapılabilmesi için

¹¹Gentian Zyberi, "Provisional measures indicated in Georgia v. Russia," *International Law Observer*, 16 Ekim 2008.

harekete geçmiştir. Bu soruşturma çerçevesinde, yaklaşık 100 Rus uzman Şinvali'de saha araştırması yaparak bilgi ve belge toplamaya başlamıştır.¹²

Gerçekten de basın organlarının verdiği bilgilere göre özellikle Gürcü birliklerinin Güney Osetya'nın başkenti Şinvali'de, Rus birliklerinin ise Gürcistan'ın Gori kentindeki saldırılarında ciddi boyutlarda savaş suçları işlenmiştir. Uluslararası Af Örgütü ve İnsan Hakları İzleme Örgütü gibi önde gelen insan hakları örgütleri de bu tür savaş hukuku ihlallerinin varlığını teyit etmiştir. Rus yetkililer daha da ileri giderek Gürcistan liderlerinin Güney Osetya topraklarında soykırım suçu işlediğini ileri sürmüş ve önde gelen Gürcü liderler aleyhine harekete geçeceklerini belirtmişlerdir.¹³

Yine NATO nezdindeki Rus daimi temsilcisi Dmitry Rogozin, Gürcistan Cumhurbaşkanı Mikhail Saakavili'nin Güney Osetya'daki fiillerinin Osetlere karşı işlenmiş savaş suçları ve soykırım olduğunu iddia etmiştir. Yaptığı bir açıklamada Rogozin ayrıca şu ifadeleri kullanmıştır: "Güney Osetya'daki felakette şu ana kadar en az 2,500 kişi ölmüştür. Güney Osetya'nın bütün nüfusunun 73,000 olduğu dikkate alındığında, bunun oransal açıdan İkinci Dünya Savaşı'ndan beri Avrupa tarihinin en büyük soykırım eylemi olduğu görülmektedir." Meydana gelen olayların spontan olmadığını, aksine daha önceden tasarlanmış bir plan çerçevesinde yürütüldüğünü öne süren Rogozin sözlerini şöyle sürdürmüştür: "Taleplerimiz, Gürcü askerlerinin, barış gücü askerlerinin bulunduğu bölgeleri terk etmesi; bir an önce bir ateşkesin ilan edilmesi ve kuvvet kullanımını yasaklayan bir anlaşmaya varılmasıdır."Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy ile ortaklaşa yaptığı bir basın toplantısında ise Dmitri Medvedev Rusya'nın Gürcistan aleyhine soykırım suçlamasında bulunacağını hatırlatarak bu konuda kararlılık göstereceklerini ve bütün ısrarlara rağmen bu kararlarından vazgeçemeyeceklerini belirtmiştir.¹⁴

¹²"Russia brings case on genocide in South Ossetia," *Caucasian Knot News*, 14 Ağustos 2008.

¹³"The ICC prosecutor analyzing alleged crimes in Georgia," *International Herald Tribune*, 20 Ağustos 2008.

¹⁴"Russia opens 'genocide' criminal case on South Ossetia events," *ITAR-TASS*, 14 Ağustos 2008.

Ancak bölgeye yapılan ziyaretlerde Rus iddialarının çok da doğru olmadığı gözlemlenmiştir. Özellikle Rus yetkililerin soykırım suçlamalarının gerçekte ilgisinin olmadığı, bölgede yapılan ilk incelemelerin sonucunda ortaya çıkmıştır. Başkent Şinvali'deki hastane, muharip ve siviller de dahil olmak üzere savaşın ilk günlerinde sadece 40 ölü bilgisi vermiştir.

Buna karşılık Rus yetkililer, kentteki yıkımı İkinci Dünya Savaşı sırasında Stalingrad'da yaşananlara benzetmiş ve sıklıkla soykırım suçuna atıfta bulunmuşlardır. Rusların durumu olduğundan farklı gösterme girişimleri bazılarınca eleştirilmiş ve iki ayrılıkçı bölgenin de facto ilhaki için bir ön adım olarak görülmüştür. Ancak Rusya bu suçlamayı kesin bir dille reddetmektedir.

Rus liderler, askeri müdahalenin Güney Osetya halkının korunması için gerekli olduğunu iddia ederek, bütün bu olanlardan sonra Güney Osetya halkının self-determinasyon hakkına sahip olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Rusya Devlet Duma'sı Bağımsız Devletler Topluluğu Comitesi başkanı Konstantin Zatulin, bu iki bölgenin zaten 15 yıldan beri fiilen bağımsız olduklarını öne sürerek ayrılıkçı bölgelerin bu taleplerinin artık meşru görülmesi gerektiğini vurgulamıştır.¹⁵

Bu çerçevede, Rusya askeri operasyonunu, bilinçli bir şekilde Kosova ile karşılaştırma yapabilmek için barış operasyonu olarak sunmaktadır. Görünen o ki, eylemleri ile Rusya Güney Osetya'nın Kosova'ya benzediğini göstermek istemektedir. Batılı devletlerin Sırbistan-Kosova ilişkileri konusunda ileri sürdükleri argümanların benzerini ileri sürerek Rusya Gürcistan'ın ayrılıkçı bölgeler üzerinde ahlaki olarak yönetme yetki ve otoritesini kaybettiğini vurgulamaktadır. Bir başka ifade ile aynen NATO'nun 1999 yılında yaptığı gibi, Rusya tehdit altındaki bir azınlığı koruma amacı ile egemen bir devlete yaptığı saldırıyı meşrulaştırmaktadır.

¹⁵ Megan K Stack, "Russia's claim of Georgia genocide in South Ossetia hard to verify," *Los Angeles Times*, 18 Ağustos 2008.

Ancak Rusya'nın Güney Osetya'dan 230km uzaklıkta bir kasabaya saldırmasını Oset sivilleri koruma motifi ile açıklamak mümkün değildir. Öyle görünüyor ki Rus saldırısının altında bölgesel stratejik kontrol mücadelesi yer almaktadır. Bu çerçevede Gürcistan'ın NATO'ya katılma ısrarının Rusya tarafından kabul edilemez olarak tanımlandığını ve Bükreş Zirvesi'nde Ukrayna ve Gürcistan'ın ittifaka katılmasının Putin tarafından doğrudan Rus güvenliğine bir tehdit olarak görüldüğünü belirtmekte fayda vardır.

Rus makamlarının savaşta sivil kayıpları ile ilgili verdikleri bilgilerin güvenilir olmadığını gösteren bir başka veri de bağımsız insan hakları örgütlerinin yaralı sayısının sadece yüzler civarında olduğunu belirten raporlarıdır. Buna rağmen Rusya Güney Osetya'da işlenen savaş suçları için bir mahkeme kurulması gerektiğini ya da bir şekilde bu suçların faillerinin yargılanması gerektiğini belirtmektedir.¹⁶

Bunun için de UCM'yi kuran Roma Statüsü'ne taraf olmadığı için Mahkeme savcısına herhangi bir dava ya da olayı resmi olarak sevk etme (referral) yetkisi olmayan Rusya yönetimi gayri resmi yollarla Güney Osetya'da işlendiğini iddia ettiği savaş suçlarını Mahkemenin dikkatine sunmaya çalışmaktadır. Olaylarla ilgili soruşturma açma yetkisi sadece Mahkeme başsavcısına ait; üstelik soruşturma ve kovuşturma başlatabilmesi Mahkemenin ilgili dairesinin ön iznine bağlı. Ancak Gürcistan'da işlendiği iddia edilen savaş suçlarının Mahkeme tarafından tespit edilmesi ve faillerinin mahkemede yargılanması çok önemli sonuçlar doğurabilecek.

Her şeyden evvel şayet Mahkeme Gürcistan'daki savaş ile ilgili olarak soruşturma açarsa kısa tarihinde ilk defa Afrika kıtası dışında bir dava ile ilgilenmeye başlayacaktır.¹⁷ Bu da Mahkemeye yönelik eleştirilerin en azından dozunun azalması bakımından önemlidir. Öte yandan Mahkemeye

¹⁶ Thomas de Waal, "South Ossetia: moral battle lines drawn," *Financial Times*, 13 Ağustos 2008.

¹⁷ Mahkemenin hali hazırda ilgilendiği dava ve durumlarla ilgili geniş bilgi için bakınız, UCM'nin resmi internet sitesi, Erişim tarihi 17 Kasım 2008, <http://www.icc-cpi.int/cases.html>.

taraf olmayan Rusya'nın Güney Osetya'daki sivil ölümleri ile ilgili olarak UCM'den medet umması Mahkemenin kabul edilirlğine ve meşruiyetine önemli katkılar sağlayacaktır. Ama burada üzerinde durulması gereken çok önemli bir nokta vardır: Mahkemeye taraf olmamasına rağmen Rusya neden Güney Osetya'daki savaş suçları konusunda UCM yargısına bel bağlamaktadır?

1. KOSOVA ÖRNEĞİ VE GÜNEY OSETYA'NIN SAVAŞ SUÇLARI İLE İLİŞKİSİ

Gürcistan'ın Güney Osetya'ya saldırması ile başlayan krizde Rusya'nın sürekli olarak bu bölgedeki sivil ölümleri üzerinde durması dikkat çekici olmuştur. Rus basın yayın organları ve Rus resmi makamları Gürcü yönetimin bölgede savaş suçu işlediği üzerinde sıklıkla durmuştur. Batılı bazı kaynaklar ise aslında 2.000 civarında olduğu iddia edilen sivil ölümlerin ancak birkaç yüzler mertebesinde olduğunu iddia etmiştir. Durum ne olursa olsun, Ruslar askeri kayıplardan çok sivil ölümler üzerinde durmayı tercih etmiştir.

Rusya'nın sivil ölümlerine bu denli önem atfetmesinin en önemli nedeni Güney Osetya'yı dünya kamuoyuna yeni bir Kosova olarak sunabilmektir. Yeni bir Kosova olarak algılanacak olan Güney Osetya için de dünya kamuoyunun Kosova örneğinde izlediği tutumun aynısını beklemek Rusya'nın en tabii hakkı olacaktır.

Bilindiği gibi Kosova'nın bağımsızlığı önemli tartışmalara neden olmuştur. Halen bu tartışmalar sürse ve özellikle de Slav dünyası bu bağımsızlığı resmen tanımasa da artık Kosova'nın bağımsızlığı büyük ölçüde tescil edilmiş durumdadır. Ancak asıl tartışma Kosova'nın bağımsızlığının uluslararası hukuka uygunluğu konusunda yaşanmıştır. Sırbistan ve Rusya'nın uluslararası hukuka aykırı olduğu gerekçesi ile şiddetle reddettiği Kosova'nın bağımsızlığı konusunda Batı dünyası yeni bir teamül ortaya koyarak bu bölgeyi Sırbistan'dan koparmayı başarmıştır.

Gerek Osmanlı döneminde gerekse Federal Yugoslavya döneminde Sırbistan'ın bir parçası olan Kosova gerçekten de genel kabul gören uluslararası hukuk kurallarına göre bağımsız olamazdı. Ancak Batılı devletler Kosova örneğinde çok farklı –ve de oldukça haklı- bir gerekçeye dayanmışlardır. Her ne kadar bağımsızlık hakkı olmasa da Kosova'nın Sırp egemenliği altında kalması durumunda Kosova halkının haklarının Sırbistan tarafından sürekli ihlal edileceği göz önünde bulundurulduğunda bu bölge halkına bağımsızlık hakkının tanınması gerektiği sonucuna varılmıştır. Bu yöntemle böylece yeni bir teamül ve örnek (pattern) ortaya konulmuş olmuştur. Sırp egemenliği altında kaldığı süre boyunca sürekli Sırp saldırı ve zulmüne maruz kalan Kosova halkı için bağımsızlığın tek seçenek olduğu mantık ve gerekçesinde hareketle Kosova'nın bağımsızlığına giden yol açılmıştır.

2. SELF-DETERMİNASYON VE PRATİK UYGULAMASI

Self-determinasyon arzusu ile milliyetçilik arasında hiç şüphesiz çok yakın bir ilişki vardır. Bu çerçevede Fransız Devrimi'nin self-determinasyon ile ilgili gelişmeler üzerinde oldukça büyük bir etkisinin olduğunu söylemek mümkündür.¹⁸

Geniş anlamda self-determinasyonun bir halkın kendi geleceğini tayin hakkına sahip olması şeklinde görülebileceği genel olarak kabul edilmektedir. Ancak spesifik örnek-olaylarda hangi grupların meşru bir şekilde bu hakkı kullanma iddiasında bulunabilecekleri çok net değildir. Bu konuda evrensel olarak kabul edilmiş standart ve kurallar mevcut değildir.¹⁹ Şu anda self-determinasyon hakkı olarak ifade edilmekte olan ilke, meşhur Wilson ve diğer self-determinasyon taraftarlarınınca evrensel bir tatbikata

¹⁸ Bu konuda bakınız, Chimene I. Keitner, “National self-determination in historical perspective: the legacy of the French Revolution for today's debate,” *International Studies Review* Vol 2 No 3 (2000): 3-26.

¹⁹ Rene Lemerchand, “The limits of self-determination: the case of the Katanga secession,” *The American Political Science Review* Vol 56 No 2 (1962): 404.

sahip olacak şekilde düşünülmemiştir.²⁰ Daha çok, yenilen devletlerin egemenliğinde bulunan halkların bağımsız ve egemen bir devlete sahip olmalarını sağlamak için düşünülmüş bir çözüm yoludur.²¹

Temel bir uluslar arası hukuk kuralı olan self-determinasyon ilkesinin pratikte uygulanabilmesi için takip edilebilecek genel olarak kabul edilmiş kurallara formüle edilememiştir. Wilson'un meşhur ifadesinde, "iyi tanımlanmış ulusal istekler" in azami bir tatmin ile karşılık görmesi olarak atıfta bulunulan self-determinasyonun birçok muğlak noktası bulunmaktadır. Her şeyden öte, "iyi tanımlanmış istekler" in objektif tanımı mümkün değildir. Self-determinasyon hakkını kullanma iddiası ile yola çıkan bütün halklar elbette "iyi tanımlanmış ulusal istekler" e sahip olduklarını iddia edecektir.²²

Self-determinasyon ile ilgili oldukça karmaşık ve tartışmalı başka noktalar da vardır. Bunların başında, kendi kendini yönetme becerisine sahip olmayacakları açık olan ama bu arada bağımsızlık istekleri güçlü halkların durumunun ne olacağıdır. İkincisi, bir azınlığın hakları karşısında, aynı ülke ve siyasi yönetimi paylaşan çoğunluğun haklarının hangi dereceye kadar zarar görmesine izin verileceğidir. Üçüncüsü, bir halk oylaması yapılacak ise, bu oylamanın kapsam ve yeri her zaman o kadar kolay olmayacaktır. Dördüncüsü, bir etnik azınlığa egemenlik hakkı tanındığında ne olursa olsun, her zaman bir grubun başka bir grup içinde azınlıkta kalma riski vardır.²³ Örneğin bağımsızlığı tanındığı takdirde Güney Osetya'daki Gürcü azınlığın durumu ne olacaktır?

Her ne kadar açık bir şekilde ilk defa ABD Başkanı Woodrow Wilson tarafından 1918 yılında dile getirilmişse de self-determinasyon ilkesine

²⁰ İlyas Doğan, "Siyasal bir ilke olarak halkların kendi geleceğini belirleme ilkesine devletler hukuku açısından bakış," *Kamu Hukuku Arşivi* Cilt 9 No 1 (Mart 2006): 1.

²¹ Walker Connor, "Self-determination: the new phase," *World Politics* Vol 20 No 1 (1967): 31.

²² Philip Marshal Brown, "Self-determination in Central Europe," *American Journal of International Law* Vol 14 No 1 (1920): 235.

²³ Brown, "Self-determination in Central Europe," 236-238.

pozitif uluslararası hukuk kuralı niteliği kazandırma girişimi ilk kez Sovyetler Birliği tarafından 1945 yılında toplanan San Francisco konferansında yapılmıştır. Konferansta kavramın ve halkın tanımı yapılmamış olmakla birlikte Sovyet delegeleri, ulusların eşitliği ve self-determinasyonuna atıfta bulunmuştur.²⁴

Self-determinasyon ile ilgili tartışmalar İkinci Dünya Savaşı sonuna kadar büyük ölçüde teorik düzeyde kalmış ve test edilme imkanı bulmamıştır. 1950'li yıllardan itibaren de özellikle Birleşmiş Milletler çerçevesinde daha sıklıkla tartışılmaya başlamıştır.²⁵ Bu dönemde Libya'nın İtalya'dan hemen bağımsızlığını almasına karar verilirken Somali için on yıllık bir süre belirlenmiştir. Ancak her iki kararda da bu iki ülkenin kendi kendilerini yönetmek için yeterli kaynak ve kabiliyete sahip olup olmadıklarına bakılmamıştır.²⁶

Bununla birlikte şunu da belirtmek gerekir ki özellikle ilk yıllarında BM self-determinasyon ile ilgili net olmayan bir tutum benimsemiştir. BM Statüsü, self-determinasyondan söz etmekle birlikte bu ilkeye oldukça silik bir vurgu yapmaktadır.²⁷ Statü terime sadece ilke bağlamında yaklaşmakta ve ondan hak veya standart şeklinde bahsetmemektedir.²⁸

Self-determinasyon ile ilgili uygulamaya yönelik yapılan ilk tartışmalarda "halk" kavramının nasıl tanımlanacağı, diğer bir ifade ile neyin halk olarak görüleceği önemli bir problem teşkil etmiştir zira kendi kendini halk olarak ilan eden her grubun bu hakkı kullanmaya yetkili ve ehil olmayacağı açıktır. Böyle bir şeye izin verildiği takdirde uluslar arası siyasi düzenin anarşi ile

²⁴ Frederic L. Kirgis, Jr, "The Degrees of self-determination in the United Nations era," *American Journal of International Law* Vol 88 No 2 (1994): 304.

²⁵ Clyde Eagleton, "Self-determination in the United Nations," *American Journal of International Law* Vol 47 No 1 (1953): 88.

²⁶ Eagleton, "Self-determination," 89.

²⁷ Vernon van Dyke, "Self-determination and minority rights," *International Studies Quarterly* Vol 13 No 3 (1969): 223.

²⁸ van Dyke, "Self-determination," 224.

boğuşacağı ve sayısız devletin ortaya çıkmasına izin verilmesi gerekeceği bellidir.²⁹

Bununla birlikte genel kabul gören bir hak ve prensip şeklinde self-determinasyonun büyük kabul gördüğü iki temel dönemden söz etmek mümkündür. Ancak her iki dönemde de ilgili hak sadece belirli ülke ve halklar için uygulanmış; dolayısıyla da sınırlı bir tatbikat imkanı bulmuştur. Birincisi, Birinci Dünya Savaşı sonrasıdır. Bu dönemde Wilson söz konusu ilkeyi evrensel anlamda kullanmakla birlikte sadece Avrupa’da bazı toplulukların egemenlik hakkı kazanması amacını gütmüştür. İkincisi ise İkinci Dünya Savaşı sonrasıdır. Bu dönemde ise self-determinasyonun uygulanmasında temel eğilim ve amaç denizaşırı imparatorlukların parçalanması sürecini istikrarlı bir şekilde sonuçlandırmaktır.³⁰ Dekolonizasyon olarak bilinen bu dönemde sıklıkla uygulama alanı bulan self-determinasyon ilkesinin bu dönem sona erdikten sonra eski hızını ve popülaritesini kaybettiği açıktır.³¹

Dekolonizasyon döneminde bile BM’nin self-determinasyon çerçevesinde bağımsızlıklarına izin verdiği bölgeler, ana yönetim merkezi, diğer bir ifade ile sömürgeci birim ile fiziksel olarak oldukça ayrı ve uzak olmaları ile dikkat çekmiştir. Bu nedenle de örneğin Demokratik Kongo Cumhuriyeti’nden ayrılmak isteyen Katanga bölgesinin bu arzusunu Birleşmiş Milletler reddetmiştir. 24 Kasım 1961 tarihli Güvenlik Konseyi kararı, bölgenin bağımsız bir egemen devlet olarak iddialarını tamamen reddetmiş ve Kongo Cumhuriyeti’ni Kongo’nun dış ilişkilerinden sorumlu tek siyasi varlık olarak tanımıştır.³²

Yukarıdaki kısa açıklama self-determinasyonun daha çok sömürge ilişkisinin bulunduğu dönem ve durumlarda daha sıklıkla uygulama imkanı bulduğunu göstermektedir. Ancak belirtmek gerekir ki sömürge ilişkisinin

²⁹ Eagleton, “Self-determination in the United Nations,” 91.

³⁰ Rupert Emerson, “Self-Determination,” *American Journal of International Law* Vol 65 No 3 (1971): 463.

³¹ Emerson, “Self-Determination,” 465.

³² *UN Doc. S/5002*, (BM Güvenlik Konseyi Kararı: 24 Kasım 1961.)

olmadığı bazı özel durumlarda bile uluslararası hukuka göre self-determinasyon hakkı tanınabilmektedir. Örneğin Doğu Pakistan'daki iç çatışmalarda geçici de olsa problemi çözmek için self-determinasyonun çerçevesini belirlemek üzere bazı ilave kriterler belirlemek mümkündür.³³ Bu kriterler özetle şunları içermektedir: İki bölgenin fiziksel olarak birbirinden ayrı olması ve Batı Pakistan'ın Doğu Pakistan üzerinde hakimiyeti; iki bölge arasında dil, kültür ve etnik farklılıklar; Batı Pakistan lehine büyük bir ekonomik farklılık; Batı Pakistan ordusunun acımasız eylemleri ve soykırım suçlamasına neden olan tutumları.³⁴

Eğer self-determinasyon, bir halkın kendi yönetimlerini, geleceklerini ve siyasi kurumlarını seçme özgürlüğü ve hakkı ise bu hakkın aynı zamanda bir devletin ülkesel bütünlüğe sahip olma hakkı ile önemli bir tezat oluşturacağı açıktır.³⁵ Birleşmiş Milletler de birçok örnekte ayrılıkçı hareketlere karşı soğuk davranmış ve ayrılıkçılığın self-determinasyon ilkesi çerçevesinde meşrulaştırılmasına izin vermemiştir. Bunun en önemli nedeni ise, kendi üyelerinin ülkesel bütünlüğüne yönelik bu tür tehditlere izin verdiği takdirde BM'nin oldukça zor bir durumda kalacağıdır.³⁶

Self-determinasyon çok farklı bir şekilde uygulama alanı bulabilmektedir. Bunların arasında şu ana kadar en fazla gözlenen formları şunlardır: Asya ve Afrika devletlerinin bağımsızlıklarında olduğu gibi sömürge hâkimiyetinden kurtulma; bunun tersi, yani bir devletin egemenliğinde kalma iradesi; bir devleti barışçı bir şekilde sona erdirmeye ve sona eren devlet ülkesi üzerinde yeni bir devlet oluşturma; Bangladeş ve Eritre örneklerinde olduğu gibi tartışmalı ayrılma hakkı; Almanya örneğinde olduğu gibi bölünmüş devletlerin yeniden birleşmesi ve sınırlı otonomi hakkı.³⁷

³³ Ved. P. Nanda, "Self-Determination in international law: the tragic tale of two cities—Islamabad (West Pakistan) and Dacca (East Pakistan)," *American Journal of International Law* Vol 66 No 2 (1972): 321-322.

³⁴ Nanda, "Self-Determination," 328.

³⁵ Nanda, "Self-Determination," 326.

³⁶ Nanda, "Self-Determination," 327.

³⁷ Kirgis, Jr, "The Degrees of self-determination in the United Nations era," 307.

Bu açıklamaya göre Güney Osetya'nın bilinen self-determinasyon örnek ve uygulamaları çerçevesinde bağımsız olamayacağı açıktır. Her şeyden önce bilinen yaygın self-determinasyon uygulamaları daha çok belli bir coğrafya için ve belli bir süre boyunca geçerli olmuş ve genel bir ilkenin ortaya çıkmasına yol açmamıştır. Bu self-determinasyon dalgası diyebileceğimiz dönemlerin birincisinde daha çok Birinci Dünya Savaşı'nın galip devletlerinin istek ve politikaları etkili olmuştur. Bunun sonucunda da bazı yeni devletler ortaya çıkabilmiştir.

İkinci dalga ise dekolonizasyon dönemi ile eşzamanlı olarak yürümüş ve özellikle eski Afrika sömürge ülkeleri bu dönemde bağımsızlıklarına kavuşmuşlardır. Burada özellikle sömürgeci devlet ile sınırı olmayan ve hatta sömürge ülkeye coğrafi olarak çok uzak olan sömürge ülkeleri birbiri ardına BM sistemine dâhil olmuşlardır. Güney Osetya'nın ise ne birinci ve ne de ikinci dalga şablonuna uymadığını söylemek mümkündür. Sovyetler Birliği'nin ve Doğu Bloku'nun dağılması sonrasında ortaya çıkan üçüncü self-determinasyon dalgasında ise eski Sovyet cumhuriyetleri bağımsızlıklarını kazanmışlardır.

Bu dalgada Güney Osetya, Gürcistan'ın bir parçası olarak Sovyetler Birliği'nden ayrılmıştır. Bu önemli gerçek dikkate alındığında Güney Osetya'nın şu ana kadar uygulaması görülen üç self-determinasyon dalgasından hiçbirine uymadığı görülecektir. Bir kere üçüncü dalgada bağımsız olamayan Güney Osetya'nın bağımsızlığı için çok daha meşru ve öncekilerden farklı bir gerekçenin bulunması zorunludur. Yoksa kendi akrabalarını kuzeyde bırakma pahasına Gürcistan içinde kalan Osetlerin bu çerçevede bağımsızlık iddiasında bulunabilmeleri ve bu iddialarının başlangıçta Güney Osetya'nın Gürcü sınırları içinde kalmasına razı olan Rusya tarafından desteklenmesi söz konusu değildir.

Diğer bir ifade ile Sovyetler Birliği'nin dağılması sırasında mevcut kural ve uygulamalara göre Gürcistan'a bırakılan Güney Osetya'nın bağımsızlık veya ilhakı için bu kural ve uygulamalardan daha farklı bir kritere ihtiyaç vardır. Güney Osetya Gürcistan'da kalmıştır çünkü Sovyet döneminde de bu

bölge Gürcistan'ın bir parçası olarak var olmuştur. Dolayısıyla, Sovyetler dağılırken takip edilen teamüllere uygun olarak Güney Osetya Gürcistan sınırları içinde kalmıştır.

Peki bu durumda Güney Osetya'yı Gürcistan'dan uluslararası hukuka uygun bir şekilde ayırmak isteyen Rusya'nın önündeki seçenek nedir? Güç kullanımı yolu ile Güney Osetya'yı fiilen Gürcistan'dan ayırmak mümkündür ki halihazırda var olan durum budur. Ancak bunun optimal bir seçenek olmadığı da açıktır. Klasik self-determinasyon uygulamaları çerçevesinde bağımsızlığı veya ilhaki mümkün olmayan Güney Osetya için Rusya, Batı dünyasının Kosova örneğinde teyit ve takip ettiği şablona uygun hareket ederek uluslararası ceza yargısı yoluyla amacına ulaşmak istemektedir.

3. GÜNEY OSETYA NASIL BAĞIMSIZ OLUR?

Uluslararası siyasi sistemin en önemli ilkelerinden biri olan iç işlerine karışmama konusunda ABD önderliğinde kurulan Yeni Dünya Düzeni parametreleri çerçevesinde Irak'a karşı yapılan operasyonlar yeni bir standart ortaya koymuştur. Buna göre, baskı altındaki ulusal azınlıkların korunması için iç işlerine karışmama ilkesi eski anlamından farklı bir şekilde yorumlanmakta ve bu çerçevede askeri müdahale meşru görülebilmektedir. Bununla birlikte, Irak'a yönelik yapılan askeri müdahaleye rağmen bu müdahale self-determinasyon ile sonuçlandırılmamıştır; daha da önemlisi ne ABD ne de uluslar arası toplum bu yönde bir irade ortaya koymamıştır.³⁸

Ancak Kosova örneği, uluslararası toplumun ayrılmayı ve ayrılıkçılığı ilk kez desteklediği olay olarak tarihe geçmiştir. Böylelikle özellikle zayıf devletlerin toprak bütünlüklerinin korunmasında işlevsel bir role sahip olan iç işlerine karışmama ve ayrılıkçı hareketleri desteklememe ilke ve kuralı çiğnenmiştir. Daha da önemlisi, sadece kolonyal dönemde, toprakları sömürge merkezinin başkentinden okyanus ile ayrılan sömürge devletlerine

³⁸ James Mayall, "Non-intervention, self-determination and the 'new world order'," *International Affairs* Vol 67 No 3 (1991): 421-429.

tanınan self-determinasyon hakkı ilk kez entegre bir devlet içindeki bölgeye de tanınarak uluslar arası hukuk ve politikada yeni bir teamül gelişmesine kapı aralanmıştır. Tarihsel bir geçmişi ve uzun bir devlet geleneği olmayan Kosova'nın tanınması ayrıca Sırbistan'ın toprak bütünlüğünü garanti eden 1244 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararının da tanınmaması anlamına gelmektedir.³⁹

Kosova'nın tek taraflı bağımsızlık ilanının uluslar arası hukukta önemli problemlere ve değişikliklere neden olduğu açıktır. Kosova'nın bağımsızlığı ile birlikte egemen devletlerin eşitliği ilkesi bir kenara bırakılmış ve Kosova'nın devlet olarak egemenlik ve bağımsızlığı halkların kendi siyasi geleceklerini tayin hakkını devletlerin ülkesel bütünlüklerinin önüne geçirmiştir.⁴⁰

Peki, Batı bunu neye dayanarak ve niçin yapmıştır? Elbette ki bir takım siyasi etkenlerin bunda büyük bir rolü vardır. Ancak önemli olan, bu girişimin uluslar arası hukuk çerçevesinde nasıl meşrulaştırıldığıdır. Slobodan Milosevic döneminde ciddi baskılara maruz kalan ve azınlıkların sahip olması gereken haklardan tamamen mahrum bırakılan Kosova halkına yönelik sistematik etnik temizlik girişimlerinin hız kazanması nedeni ile NATO harekete geçmiş ve Kosova halkını Sırp baskısından kurtarmak için operasyon düzenlemiştir. Bunun uluslar arası hukuka ne kadar uygun olduğu oldukça tartışmalıdır. Ancak askeri hareketin meşrulaştırılmasındaki temel nokta bir halkın korunmasıdır. Bir sonraki adımda ise Kosova halkına karşı ciddi insan hakları ihlallerinin yapıldığı uluslar arası bir mahkeme tarafından teyit edilmiştir. Burada Milosevic'in Kosova'daki insan hakları ihlalleri nedeni ile yargılandığını belirtmek konuyu açıklayıcı olacaktır.

Buradan hareketle şunu söylemek mümkündür: Tek başına Güney Osetya'nın ve Abhazya'nın Rusya tarafından tanınması Gürcistan'ın içinden

³⁹ Martin Riegl, "Why Kosovo is not entitled to international recognition," *The New Presence*, (Yaz 2000): 35.

⁴⁰ Aleksei Moiseev, "The Kosovo precedent and the system of international law," *International Affairs: A Russian Journal of World Politics, Diplomacy & International Relations* Vol 54 No 4 (2008): 136-144.

iki yeni devlet doğması için yeterli değildir. Devlet statüsü kazanabilmeleri için, bu iki ayrılıkçı bölgenin üç temel kriteri sağlaması gerekmektedir. Öncelikle, bir devletin ya da siyasi varlığın bağımsız olabilmesi için belirlenmiş bir ülkesi olmalıdır. Bunun yanı sıra, sürekli bir nüfusu ve işleyen bir hükümeti de bulunmalıdır. Bu üç temel kriter ilk olarak Georg Jellinek tarafından dile getirilmiş,⁴¹ sonrasında ise Montevideo Devletlerin Hak ve Görevleri Sözleşmesinin 1. maddesinde yer almıştır. Adı geçen sözleşme bu üç kriterin yanında, bir siyasi varlığın devlet niteliği kazanabilmesi için bu varlığın diğer devletler ile ilişkiye girebilme yeteneğine sahip olması gerektiğini ifade etmektedir.⁴² Öyle görünüyor ki, devlet niteliğini kazanmada en azından bu üç kriterin var olması gerektiği üzerinde bir uzlaşma mevcuttur.⁴³

Tanınma ile ilgili olarak genel olarak kabul edilen görüşe göre, sözü geçen kriterleri objektif olarak sağlamamış bir varlığın tanınması kurucu bir etkiye sahip olmaz. Diğer bir ifade ile böylesi bir tanınmanın uluslar arası hukuk açısından hukuki bir anlamı yoktur. Uluslar arası ilişkiler ve uluslar arası hukuk tarihine bakıldığında bu görüşün isabetli olduğu ortaya çıkmaktadır. Ancak Anzilotti ve Kelsen, tanınmadığı sürece bir varlığın uluslar arası hukuka göre var olmayacağı fikrini desteklemişlerdir. Bu çerçevede Demokratik Alman Cumhuriyeti'nin (Doğu Almanya) tanınması örnek olarak verilebilir. Bu tanınma en azından, daha önce Doğu Almanya'da bağımsız bir devletin kurulmasının Sovyetler Birliği'nin yükümlülüklerinin bir ihlali olacağı görüşünü paylaşan Batılı devletler üzerinde kurucu bir etkiye sahip olmuştur.

Bununla birlikte günümüzde geçerli görüşe göre, açık bir gerçek haline gelmedikçe bir devletin varlığının hukuki bir etkiye sahip olmayacağı yönündedir. Bu görüş Montevideo Sözleşmesi'nin üçüncü maddesinde de

⁴¹Georg Jellinek, *Allgemeine Staatslehre*, (Almanya: Verlag von O. Haring, 1905).

⁴²*Convention on Rights and Duties of States (inter-American) (Montevideo Sözleşmesi)*, 49 Stat. 3097; Treaty Series 881, (Montevideo: 26 Aralık 1933).

⁴³ Dominik Zimmermann, "Russia's recognition of South Ossetia and Abkhazia," *International Law Observer*, 26 Ağustos 2008.

ifade edilmektedir. Söz konusu sözleşmeye göre bir devletin siyasi varlığı, diğer devletlerin tanınmasından bağımsızdır.⁴⁴

Diğer bir ifade ile tanıma ile devletin var olması için gereken kriterlerin varlığı ispat edilebilse bile bu yine de bir Devletin yaratılması potansiyelini taşımaz. Bu da bizi şu sonuca götürür: tanıma, devletlerin daha çok yürütme organlarının inisiyatifinde kalan tek taraflı bir eylem olup en iyi ihtimalle oldukça sınırlı bir hukuki etkiye sahiptir.⁴⁵

Bu örneğimizde Güney Osetya ve Abhazya'nın tanınmasının ana ülke olan Gürcistan'ın haklarının ihlali anlamına geldiği de düşünülebilir. Böylesi bir tanıma Gürcistan'ın uluslar arası hukuk çerçevesinde sahip olduğu egemenlik hakkını ve bu hukukça korunan kendi başına var olma hakkını ihlal etmekte olabilir. Günümüzde devletlerin egemenliği hala uluslar arası hukukun en önemli ilkelerinden biri olmaya devam etmektedir.⁴⁶ Burada tanımanın bu çerçevede bir ihlal olarak görülebilmesi, self-determinasyon ile ilgili olarak daha önceden adım atılıp atılmamış olduğunun tespit edilmesi ile yakından ilişkilidir.

Gürcistan'ın ayrılıkçı bölgelerinin bağımsızlıklarının tanınması ile ilgili olarak yapmış olduğu açıklamada Rusya devlet başkanı Medvedev, tanıma sebebi olarak, Oset ve Abhaz halklarının açık ve BM Statüsü, 1970 Devletler arasından Dostane İlişkileri Yöneten Uluslar arası Hukuk İlkeleri Beyannamesi (Declaration on Principles of International Law Governing Friendly Relations Between States), 1975 AGİT Helsinki Nihai Senedi ve diğer temel uluslar arası enstrümanın ilgili hükümleri ile de desteklenen iradelerini göstermiştir.

Burada Medvedev'in atıfta bulunduğu en önemli uluslar arası hukuk ilkesi halkların kendi geleceklerini tayin etme hakkını ifade eden self-

⁴⁴ Montevideo Sözleşmesi, Madde 3.

⁴⁵ Peter Malanczuk, *Modern Introduction to International Law*, (Londra: Routledge, 1997), 85.

⁴⁶ Bakınız, *Birleşmiş Milletler Statüsü (BM Statüsü)*, Madde 2(1).

determinasyon ilkesidir. Gerçekten de gerek BM Statüsü⁴⁷ gerekse de sözü geçen Deklarasyon⁴⁸ bu önemli ilkeye atıfta bulunmaktadır. Buradan çıkarılacak en kestirme sonuç, Rusya'nın Oset ve Abhaz halklarının self-determinasyon haklarını tanıdığıdır.

Ancak sözü geçen bu ilkenin iki ayrılıkçı bölge Abhazya ve Güney Osetya'ya tatbik edilip edilemeyeceği oldukça tartışmalı bir konudur. Her şeyden önce sözü geçen belgeler oldukça eski olup sadece kendi kendini yönetemeyen bölgeler ve himaye ve vesayet altındaki siyasi varlıklar ile ilgili bir ilkeden söz etmektedir.⁴⁹ Dolayısıyla bu belge ve enstrümanlarda sözü edilen ve bunlarda tanımlandığı şekliyle self-determinasyon ilkesinin bağımsız bir devletin parçası olan siyasi varlıklara uygulanıp uygulanamayacağı tartışmalıdır. Bu ilkenin, bu tür varlıklar için de geçerli olduğunu iddia etmek ayrılıkçı hareketleri cesaretlendirecektir ki bu da özellikle uluslar arası düzenin sürdürülebilirliği açısından arzu edilir bir sonuç değildir.

Öyleyse Güney Osetya nasıl bağımsız olacaktır; bir başka deyişle, Rusya bu bölgeyi Gürcistan'dan nasıl koparacaktır? Gürcistan'ın Güney Osetya'ya saldırması ile başlayan ve kısa süre içinde Rusya'nın dâhil olması ile tırmanan gerilim sonrasında Gürcistan'ın bölgedeki kontrolünün artık sadece kâğıt üstünde kaldığını söylemek mümkündür. Rusya'nın hâlihazırda statükodan daha geri bir noktaya razı olacağı ve Güney Osetya'da Gürcü kontrolüne kısmen de olsa izin vereceğini bugün hiç kimse iddia edemez.

Ancak daha önce de ifade edildiği gibi bu durum Güney Osetya'nın bağımsızlık yolunun açıldığı anlamına da gelmiyor. Rusya parlamentosu tarafından resmen tanınsa bile muhtemel bir bağımsızlık ilanı Güney Osetya'nın uluslararası sisteme egemen ve meşru bir devlet olarak katılmasını sağlayamaz. Böyle bir bağımsızlık çok sınırlı sayıda devlet

⁴⁷ *BM Statüsü, Madde 2(1), 55 ve 73.*

⁴⁸ Declaration on Principles of International Law Governing Friendly Relations Between States

⁴⁹ Örneğin bakınız, UAD'nin Namibya kararı: *ICJ judgment in the Namibia-Case, ICJ Rep. 1971, 16, 31*

tarafından kabul edilebilir bulunacaktır. Çünkü aynen Kosova gibi Güney Osetya’da Sovyetler Birliği zamanında da Gürcistan’ın bağımsızlığı sonrasında da Gürcistan’ın bir parçasıydı. Dolayısıyla yerleşik uluslararası hukuk kurallarına göre Güney Osetya’nın bağımsızlığını kazanması oldukça düşük bir ihtimaldir.

İşte tam bu noktada Kosova örneği Rusya’nın imdadına yetişiyor. Şayet Güney Osetya’yı dünya kamuoyuna yeni bir Kosova olarak sunmayı başarabilirse Rusya Güney Osetya’nın bağımsızlığını dünyaya kabul ettirebilecektir. Aksi takdirde Güney Osetya sadece kendisinin tanıdığı bir bölge olarak kalabilecek; üstelik bu bölgeyi ilhak etmesine de uluslararası sistem izin vermeyecektir.

Güney Osetya’yı yeni bir Kosova olarak sunabilmesi için Rusya’nın bu bölgede Gürcü yönetiminin ciddi insan hakları ihlallerine neden olduğunu ispat etmesi gerekmektedir. Dahası, Güney Osetya’nın Kosova’nın bağımsızlığında takip edilen ve Batı dünyası tarafından icat edilen teamüle uygun olarak bağımsızlığını sağlayabilmek için Rusya’nın, Osetlerin Gürcü yönetiminde sürekli bir biçimde ağır saldırı ve hak ihlallerine maruz kalma ihtimalinin yüksek olduğuna dair dünya kamuoyunu ikna etmesi şarttır.

4. UCM’NİN ROLÜ

Osetlerin Gürcü yönetimi tarafından ağır baskı altında tutulduklarının en somut ispatlarından biri UCM yargısından geçmektedir. Uluslararası meşruiyeti gün geçtikçe artan Mahkemenin vereceği karar ya da kararlar Gürcü yönetimin eylemleri ile ilgili şüpheleri kaldıracacağı için tartışmaları da sona erdirebilecektir.

Devlet başkanlarını bile yargılama yetkisine sahip olan UCM’nin mesela Saakaşvili’yi Gürcistan’ın Güney Osetya bölgesindeki sivil ölümlerinden sorumlu tutması durumunda Güney Osetya için bağımsızlık yolu açılmış olacaktır.

Peki UCM'nin Saakaşvili'yi yargılamasını engellemek mümkün müdür? Pratikte bu mümkün olsa bile Saakaşvili ya da başka üst düzey bir Gürcü yönetici aleyhine soruşturma ve kovuşturma kararı alınması Rusya için aynı amaca hizmet edebilecektir. Zira UCM yargısından kaçan ya da kaçırılan Gürcü yöneticiler, Rusya'nın Güney Osetya'nın bağımsız olması gerektiği tezini daha da güçlendirecektir.

Bu açıdan bakıldığında Gürcü yöneticiler aleyhine soruşturma açılması yeterli olabilecektir. Bu ise aslında o kadar da zor değildir. Zira Mahkeme savcısının bir soruşturmayı başlatabilmesinin üç yolu vardır. Roma Statüsü'ne taraf devletler bir olayı savcının dikkatine resmen sunabilecekleri gibi⁵⁰ taraf olmayan devletlerin birinde meydana gelen olaylarla ilgili olarak bu devletin rızası olmasa bile BM Güvenlik Konseyi kararı ile söz konusu olay Mahkemeye sevk edilebilmektedir.⁵¹ Bu iki seçenek dışında ise Mahkeme başsavcısı kendisine ulaşan belge ve bilgiler ışığında kendiliğinden (proprio motu) soruşturma başlatabilmektedir.⁵² Sözü geçen bilgi ve belgelerin kaynağı hakkında da ciddi bir kısıtlama yoktur. Bu belge ve bilgiler resmi organlardan gelebileceği gibi sivil toplum örgütleri de bu konuda Savcıya yardımcı olabilmektedir.⁵³

Dolayısıyla Gürcistan örneğinde UCM'nin Gürcistan'da meydana gelen olaylarla ilgili olarak BM Güvenlik Konseyi kararına ihtiyacı yoktur zira Gürcistan Roma Statüsü'ne taraftır. Bu durumda Güney Osetya'daki çatışmalar ile ilgili olarak Mahkeme başsavcısı kendiliğinden soruşturma başlatabilir. Soruşturma başlatabilmesi için ise somut bilgi ve belgelere ihtiyacı vardır. İşte bugünlerde Rusların yapmaya çalıştıkları da budur: UCM savcısına bol miktarda bilgi ve belge vermek. Amaç ise Güney Osetya'nın bağımsızlığını UCM kararı ile meşrulaştırmak ve Kosova örneğini takip ederek Osetya'yı Gürcistan'dan koparmaktır.

⁵⁰Roma Statüsü, Madde 14.

⁵¹Roma Statüsü, Madde 13(2).

⁵²Roma Statüsü, Madde 15(1).

⁵³Roma Statüsü, Madde 15(2).

SONUÇ

Güney Osetya’da belli bir geçmişi olan ancak Ağustos 2008’de Rusya’nın müdahil olduğu sıcak bir çatışmaya dönüşen gerginlik uluslararası politikada ciddi bir değişim etkisine sahip olma potansiyeli taşımaktadır. Bu yönüyle bölgedeki kriz lokal olmaktan ziyade çok parametrelili bir problem niteliğine sahiptir.

Askeri hedeflerinin önemli bir kısmını gerçekleştirme başarısı gösteren Rusya Federasyonu, Soğuk Savaşın sona ermesi ile birlikte bölgede nüfuzunu önemli oranda arttıran Batılı güçlere karşı büyük bir fırsat elde etmiştir. Bu fırsatı iyi değerlendirmek isteyen Rusya ise daha kalıcı sonuçlar elde etmek için askeri adımların yanı sıra hukuki ve siyasi adımları da gecikmeksizin atmaktadır.

Bu çerçevede Batı dünyasının Kosova örneğinde izlediği politikanın bir benzerini uygun bir zamanlama ile deneyen Rusya, Gürcü liderlerin savaş suçu ve soykırım suçu işlediklerini ispatlama girişiminde bulunmuşlardır. Bunu sağlamak için ise bir yandan Rus iç hukuk mekanizmalarını harekete geçirmiş bir yandan da sahada delil toplayarak Gürcü liderlerini mahkum edebilmenin yollarını aramışlardır.

Bu amacı gerçekleştirmek için ise Rusya UCM yargısına güvenmeyi seçmiştir. Bu tercih birçok açıdan isabetli gözükmektedir. Çünkü UCM yargısına güvenmekle Rusya hiçbir riske girmemektedir; UCM’ye taraf olmayan Rusya’nın, teorik olarak Gürcü topraklarında işlenen savaş suçlarından sorumlu olmaları söz konusu ise de bu suçların failleri Rus vatandaşlarını Mahkemeye teslim etmesi için herhangi bir zorunluluk bulunmamaktadır. Buna karşılık Mahkemeye taraf olan Gürcistan’ın savaş suçları ya da soykırım suçu işlediği iddia edilen vatandaşları mahkemede yargılabilecektir. Rusya’nın istediği bir kararı vermesi durumunda ise UCM aslında Güney Osetya’nın Kosova örneğindeki süreci izlemesine önemli katkıda bulunabilecektir.

KAYNAKÇA

“Russia brings case on genocide in South Ossetia.” *Caucasian Knot News*, 14 Ağustos 2008.

“Russia opens ‘genocide’ criminal case on South Ossetia events.” *ITAR-TASS*, 14 Ağustos 2008.

“The ICC prosecutor analyzing alleged crimes in Georgia.” *International Herald Tribune*, 20 Ağustos 2008.

“US assails Russian ‘escalation’ of crisis.” *Washington Post*, 10 Ağustos 2008.

Bouwnegt, Thijs. “ICC analyses Georgian situation.” *Radio Netherlands Worldwide*, 20 Ağustos 2008.

Brown, Philip Marshal. “Self-determination in Central Europe.” *American Journal of International Law* Vol 14 No 1 (1920).

Connor, Walker. “Self-determination: the new phase.” *World Politics* Vol 20 No 1 (1967).

Convention on Rights and Duties of States (inter-American) (Montevideo Sözleşmesi). 49 Stat. 3097; Treaty Series 881. Montevideo: 26 Aralık 1933.

Çakmak, Cenap. “Violence in Georgia: whose war is this?” *Today's Zaman*, 11 Ağustos 2008.

De Waal, Thomas. “South Ossetia: moral battle lines drawn.” *Financial Times*, 13 Ağustos 2008.

Doğan, İlyas. “Siyasal bir ilke olarak halkların kendi geleceğini belirleme ilkesine devletler hukuku açısından bakış.” *Kamu Hukuku Arşivi* Cilt 9 No 1 (Mart 2006).

Eagleton, Clyde. “Self-determination in the United Nations.” *American Journal of International Law* Vol 47 No 1 (1953).

Emerson, Rupert. “Self-Determination.” *American Journal of International Law* Vol 65 No 3 (1971).

“ICC Prosecutor confirms situation in Georgia under analysis.” *ICC-OTP-20080820-PR346 ENG*. Lahey: 20 Ağustos 2008.

Jellinek, Georg. *Allgemeine Staatslehre*. Almanya: Verlag von O. Haring, 1905.

Keitner, Chimene I. “National self-determination in historical perspective: the legacy of the French Revolution for today’s debate.” *International Studies Review* Vol 2 No 3 (2000): 3-26.

King, Charles. “The five-day war.” *Foreign Affairs* Vol 87 No 6 (2008): 2-11.

Kirgis, Frederic L. “The Degrees of self-determination in the United Nations era.” *American Journal of International Law* Vol 88 No 2 (1994).

Lemerchand, Rene. “The limits of self-determination: the case of the Katanga secession.” *The American Political Science Review* Vol 56 No 2, (1962).

Malanczuk, Peter. *Modern Introduction to International Law*. Londra: Routledge, 1997.

Mayall, James. "Non-intervention, self-determination and the 'new world order'." *International Affairs* Vol 67 No 3 (1991).

Moiseev, Aleksei. "The Kosovo precedent and the system of international law." *International Affairs: A Russian Journal of World Politics, Diplomacy & International Relations* Vol 54 No 4 (2008).

Nanda, Ved P. "Self-Determination in international law: the tragic tale of two cities—Islamabad (West Pakistan) and Dacca (East Pakistan)." *American Journal of International Law* Vol 66 No 2 (1972).

Özkan, Güner. "Who will stop Russia?" *Turkish Daily News*, 13 Ağustos 2008.

Riegl, Martin. "Why Kosovo is not entitled to international recognition." *The New Presence* (Yaz 2000).

Sestanovich, Stephen. "What has Moscow done?" *Foreign Affairs* Vol 87 No 6 (2008): 12-29.

Stack, Megan K. "Russia's claim of Georgia genocide in South Ossetia hard to verify." *Los Angeles Times*, 18 Ağustos 2008.

Taştekin, Fehim. "Kadehler birleşik Osetya ve Rusya için kalkıyor." *Radikal*, 18 Eylül 2008.

UAD'nin Namibya kararı: *ICJ judgment in the Namibia-Case, ICJ Rep. 1971, 16, 31.*

Uluslararası Ceza Mahkemesi Roma Statüsü (Roma Statüsü). 2187, U.N.T.S. 90, 1 Temmuz 2002.

Van Dyke, Vernon. "Self-determination and minority rights." *International Studies Quarterly* Vol 13 No 3 (1969).

Zimmermann, Dominik. "Russia's recognition of South Ossetia and Abkhazia." *International Law Observer*, 26 Ağustos 2008.

Zyberi, Gentian. "Provisional measures indicated in Geogia v. Russia." *International Law Observer*, 16 Ekim 2008.

SURİYE DIŞ POLİTİKASINDA GÜÇ VE GÜVENLİK İLİŞKİSİ

The Relationship between Power and Security in Syrian Foreign Policy

Yasin ATLIOĞLU*

Özet:

Suriye, Soğuk Savaş yılları boyunca sürekli Orta Doğu'nun karmaşık politikalarının merkezinde yer aldı ve önemli bir bölgesel role sahip oldu. Soğuk Savaş'ın bitmesiyle Suriye bölgesinde siyasi ve ekonomik olarak güç kaybetmeye başladı. Haziran 2000 tarihinde iktidara geçen Beşşar Esad, Suriye'nin dünya ile entegrasyonu için önemli bir fırsat olarak görüldü. Oysa bu umutlar kısa sürede yok oldu. Özellikle ABD'nin ikinci Irak operasyonunun başlamasından bu yana Suriye birçok iç ve dış tehditle yüzleşmektedir. Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esad, bu dönemde bir taraftan tehditler ve fırsatlar arasında denge kurmaya diğer yandan da iktidarı elinde tutmaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Suriye, Güç, Güvenlik, Beşşar Esad.*

Abstract:

Syria is constantly located in the center of the chaotic Middle Eastern politics throughout years of the Cold War and it had an important regional role. By the end of the Cold War, Syria began to lose power politically and economically in its region. Bashar Assad taking over the power from his father in June 2000 has been seen as an important opportunity to the integration of Syria with world system. Whereas this expectations disappeared inside the short period. In particular since the beginning of the second Iraqi operation of the US, Syria has been faced with plenty of internal and external threats. In this term Syrian President Bashar Assad has tried both to balance between threats and opportunities and to hold onto power.

Keywords: *Syria, Power, Security, Bashar Assad.*

* Marmara Üniversitesi, Orta Doğu Araştırmaları Enstitüsü Doktora Öğrencisi.

GİRİŞ

2001 yılında George W. Bush'un ABD başkanı seçilmesi ve ardından gerçekleşen 11 Eylül saldırıları, Suriye'nin uluslararası sistemden tecrit edilmesi sürecinin başlangıcı olarak alınabilir. Ama asıl Suriye-ABD ilişkilerinin kırılma noktası, ABD'nin 2003 yılında başlayan Irak işgalidir. ABD'nin Irak işgali ve Orta Doğu'ya yönelik tek yanlı güvenlikçi politikaları, Suriye'yi birçok iç ve dış tehditle ve artan güvenlik kaygıları ile yüzleşmek zorunda bıraktı. Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esad, bu dönemde bir taraftan tehditler ve fırsatlar arasında denge kurmaya diğer yandan da iktidarı elinde tutmaya gayret gösterdi. Esad, Suriye'nin sınırlı dış politika gücünü verimli bir şekilde kullanarak ve kendini destekleyecek bölgesel çıkar ittifakları kurarak bekasını korumaya çalıştı.

Beşşar Esad'ın, uluslararası sistemdeki güç dengelerini gözeterek uyguladığı güvenlik eksenli dış politika stratejileri, sınırlı siyasi, ekonomik ve askeri güce sahip küçük çaplı bir devletin bekasını nasıl sağlayabildiğine güzel bir örnek teşkil etmektedir. Bu çerçevede realist paradigmanın güç, ulusal çıkar, çatışma ve güvenlik kavramlarını kullanarak Beşşar Esad döneminde Suriye'nin dış politika stratejilerini incelemeye çalışalım.

1. ULUSLARARASI İLİŞKİLERDE GÜÇ KAVRAMI VE ORTADOĞU

Uluslararası ilişkiler disiplinine güç kavramını sokan ve en çok vurgulayan yaklaşım, realist paradigmadır.¹ Devleti uluslararası sistemdeki temel aktör olarak tanımlayan realist teorisyenler, anarşik yapıdaki sistemde aktörler arasında güç mücadelesinin ve çatışmanın kaçınılmaz olduğunu söylemektedir. Bütün devletlerin nihai hedefi düşmanı yok etmek ve anarşik

¹ Deniz Ülke Arıboğan, *Globalleşme Senaryosunun Aktörleri* (İstanbul: Der Yayınları, 1997), 17.

ortamda güvenliğini ve bekasını sağlamaktır. Bu nedenle bütün politikalar ulusal güvenliği sağlayacak güç hesapları ile belirlenmektedir.²

İkinci Dünya Savaşı sonrası realizmi teorileştiren kişi olarak kabul edilen Hans Joachim Morgenthau,³ 1943 yılında yayınladığı *Politics of Nations* (Uluslararası Politika) adlı kitabında klasik realizmin genel çerçevesini belirlemiştir. Morgenthau kitabında, realizmin altı ilke ile tanımlarken şunları söylemektedir: “Uluslararası politikanın en önemli noktası, güç terimi ile ifade edilen ulusal çıkar kavramıdır. Bu kavram rasyonel dış politika değerlendirmesi için esastır... Söz konusu güç ve çıkar kavramları, politikanın özüdür, zaman ve yere bağlı değildir... Evrensel ahlak ilkeleri, evrensel soyut formlarıyla devletlerin dış politika davranışlarına uygulanamaz...”⁴

Morgenthau, güç kavramını antropolojik bir bakış açısıyla yorumlamakta ve onu insan doğasının potansiyel olarak hiçbir zaman doyuma ulaşmayacak ve egemen olma bağlamında yayılmacı, amaçlar arası mücadele ortamında kendi arzusunu kabul ettirmeye yönelik temel bir dürtü biri olarak niteler.⁵ Morgenthau’ya göre güç, insanın insan üzerinde denetimini kuran ve sürdüren her şeyi içine alır. Bu nedenle güç bu sonuca hizmet eden fiziksel şiddetten, en anlatılması zor bir aklın diğerini kontrolü gibi psikolojik bağlara kadar her türlü sosyal ilişkiyi kapsamaktadır.⁶

Realizm, devleti uluslararası ilişkilerin temel aktörü olarak kabul ederek, uluslararası ilişkiler ve uluslararası politikayı devletler arasındaki mücadele süreci olarak görmektedir. Devletin yekpare ve bütüncül bir aktör olduğunu

² Mustafa Aydın, “Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz,” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* Cilt 51 Sayı 1–4 (Ocak-Aralık 1996): 93.

³ Detaylı bilgi için bkz. Martin Griffiths, *Fifty Key Thinkers in International Relations* (Londra: Routledge, 1999), 36–41.

⁴ Hans Morgenthau, *Uluslararası Politika*, çev. Ünsal Oskay, Baskın Oran (Ankara: Türk Siyasal İlimler Derneği Yayınları, 1970), 2-18.

⁵ Efe Çaman, “Uluslararası İlişkilerde Kindermann ve Münih Okulu,” *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi* Cilt 2 Sayı 8 (2006): 37.

⁶ Arıboğan, *Globalleşme Senaryosunun*, 18.

varsayan realistler devlet içi dinamikleri göz ardı etmektedir. Konuları arasında hiyerarşi gözeterek askeri ve güvenlik konularına öncelik veren realist teori için güç, uluslararası ilişkileri anlamada en temel kavramdır.⁷ Bundan dolayı uluslararası ilişkilerin ana gündemini ulusal güvenlik konuları oluşturmaktadır. Realistler, devletin bekasını sürdürmesine ilişkin ulusal güvenlik konularını *High Politics* olarak nitelendirir.⁸ Kenneth Waltz göre güvenlik anarşi ortamında, en önemli amaçtır, ancak beka garanti altına alınırsa, devletler sükûn, kazanç ve güç gibi diğer amaçlara ulaşmaya çalışabilirler.⁹ Realistlere göre devlet adamlarını yönlendiren unsurlar korku, kuşku, güvensizlik, güvenlik ikilemi, üne kavuşma, prestij ve çıkar gibi unsurlardır. Özellikle bunlar arasında korku ve bunun yol açtığı güvenlik ikilemi devletleri savaşa zorlayan nedenlerin başında gelmektedir.¹⁰

Realistlerin güç, ulusal çıkar, çatışma ve güvenlik kavramları ile tanımlama uğraşı içerisinde girdikleri uluslararası sistemin bir parçası (alt sistemi) olan Orta Doğu'da da devletlerarası var olan yapı, anarşik ve çatışmacıdır. Devletlerin birbirlerine yaklaşımlarında, karşılıklı korku ve kuşku hâkim olurken, güvenlik kaygıları siyasi ve diplomatik güce dayalı çıkar mücadelelerine ve çoğu kez sıcak askeri çatışmalara dönüşebilmektedir. Hatta son yüzyılda uluslararası sistemin en uzun süreli çatışmalarının ve krizlerinin bu bölgede ortaya çıktığı rahatlıkla söylenebilir. Araplar ile İsrail arasında yapılan dört büyük savaş, İsrail'in Suriye, Lübnan ve Filistin topraklarına yönelik uzun süreli askeri işgalleri, Suriye'nin Lübnan'ı işgali, Irak'ın Kuveyt'i işgali, ABD'nin Irak işgali, İsrail'in, İran'ın ve Arap devletlerinin silahlanma çabaları ve dünyada çatışmaları önlemek için kurulan idealist örgüt Birleşmiş Milletlerin aldığı kararlarının bölgede uygulanamaması gibi pek çok örnek bölgedeki çatışmacı ortamın somut göstergeleridir. Bu bağlamda bölgedeki aktörlerin dış politikada genellikle realistlerin söyledikleri kavram ve davranış kalıpları çerçevesinde hareket

⁷ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2006), 164.

⁸ Arı, *Uluslararası İlişkiler*, 167.

⁹ David A. Baldwin, "Güvenlik Kavramı," çev. Çiğdem Şahin, *Avrasya Dosyası Güvenlik Bilimleri Özel Cilt 9 Sayı 2* (Yaz 2003): 27.

¹⁰ Arı, *Uluslararası İlişkiler*, 164.

ettikleri ve eylemlerini siyasi ve askeri güç kullanarak meşrulaştırdıkları söylenebilir.

Orta Doğu'da ulusal çıkar kavramının tanımlanması rasyonel nedenler kadar dinsel fanatizm ve tarihsel olaylardan beslenmekte ve dogmatik dış politika yaklaşımlarına yola açmaktadır. Bir İsraili karar alıcı için İsrail devletinin bölgedeki varlığı her şeyden önce dinsel bir hak ve zorunluluktur. Bu hak ve zorunluluk da İsrail'in ulusal çıkarının temelini oluşturur. Bir Arap karar alıcı için ise İsrail devletinin Müslüman topraklarında kurulmuş olması, İslam dinin yaşam alanına bir saldırdır ve Yahudiler nefret edilen bir öteki olabilmektedirler. Bu bakış açısı Arap devletlerinin ulusal çıkarını oluşturmaktadır. Böyle bir yaklaşım tarzından dolayı bölgede uygulanmak istenen idealist ve barış yönelik girişimler ise çoğu zaman başarısızlığa mahkûmdur. Bu konjonktür, Orta Doğu'daki tüm devletleri kendi siyasi ve askeri gücünü yükseltmeye ve özellikle askeri caydırıcılıklarını arttırmaya teşvik etmektedir. Bu askeri gücü artırma çabaları çerçevesinde nükleer veya kimyasal silahlanma önemli bir yer teşkil etmektedir. Böylece silahlanarak bekasını ve güvenliğini sağlama çabaları bölge devletlerinin dış politikalarındaki en önemli amaç haline gelebilmektedir. Devletlerin iç veya dış sebeplerden dolayı güçlerindeki dönemsel yükseliş ve düşüşlerse dış politikada uygulanan stratejilerde ve kullanılan araçlarda sürekli bir değişime yol açmaktadır. Realist paradigmanın söyledikleriyle birlikte önce Suriye dış politikasının son 30 yılındaki yükseliş ve düşüşleri, ardından da Beşşar Esad dönemindeki dış politika gelişmelerini ele alalım.

2. SOĞUK SAVAŞ SONRASI SURİYE'NİN GÜÇ KAYBI

Suriye'de, Fransız Manda döneminden günümüze, siyasal iktidarın ve siyasetin oluşması ve değişmesi üzerinde dış dinamiklerin belirleyiciliği oldukça yüksek olmuştur. Uluslararası sistemdeki büyük güçler, Orta Doğu'daki çıkarlarını koruyabilmek için Suriye iç ve dış politikasına doğrudan veya dolaylı yollardan müdahale etmiştir. Ayrıca 2. Dünya Savaşı sonrası bağımsız olan Suriye, İsrail gibi büyük güçlerce desteklenen ve teşvik edilen bir düşmanla yüzleşmiş ve askeri güç mücadelesine girmiştir. Bu durumun bir sonucu olarak Suriye'yi yönetenler, sürekli iktidarı ve

devletin bekasıyla ilgili şüphe ve korkuyu üzerlerinde hissetmişler ve güvenlik meselelerini ülkesinin öncelikli meselesi olarak görmüşlerdir.

Modern Suriye tarihinin geneline bakıldığında dış müdahalenin en alt düzeyde kaldığı dönemin Hafız Esad'ın Suriye'yi yönettiği 30 yıldır. Esad, uluslararası sistemdeki güç dengelerini ve diplomasiyi ustalıkla kullanan karizmatik lider kişiliğiyle Suriye'ye gelebilecek dış müdahaleleri en alt düzeyde tutmayı ve ülke içinde, otoriter ve baskıcı da olsa, istikrarlı bir yönetim kurmayı başardı. Esad, pragmatizme dayalı rasyonel bir dış siyaset anlayışıyla da Suriye'yi önemli bölgesel bir güç haline getirdi. Esad, başkanlık monarşisi sayesinde dış politika yapımında geniş yetkilere sahipti.¹¹ Esad'ın politikalarının ahlaki değerlerden çok güce dayandığı aşîkârdır. Bu anlamda Esad, 20. yy.ın en önemli realist liderlerinden biridir. Esad'ın dış politikası onun sahip olduğu realist lider özelliğine ek olarak üç temel argüman üzerinde yürütülüyordu: Güçlü bir Suriye ordusu, ideoloji (Büyük Suriye ideali)¹² ve pragmatik bir diplomasi anlayışı.

Soğuk Savaş yıllarında SSCB ekseninde bir dış politika izleyen Esad, Sovyet askeri ve ekonomik yardımı sayesinde özellikle Suriye çapında bir devleti büyük bir askeri güce ulaştırdı.¹³ Esad'ın silahlanmaya verdiği önemin temel nedeni, İsrail ile askeri güç dengesini sağlamaktı. Bununla birlikte Esad'ın Arap dünyasının liderliğine oynayabilmesi için de askeri gücü ile kendini kanıtlaması gerekiyordu. Suriye ordusunu 1982'de Lübnan'da başlayan ve 23 yıl süren işgali, ideolojik ve güvenlik nedenleriyle askeri güç kullanımının iyi bir örnek teşkil etmektedir. Esad, dış politikaya yönelik silahlanma stratejisini "Büyük Suriye" ideali ve pragmatik diplomasi anlayışıyla destekledi. Bölgesel düzeyde ya da Arap dünyası içindeki güç ve hegemonya mücadelesinde, devletlerin kapasitelerinin yanı sıra, stratejik hedefleri doğrultusunda kontrol etmeyi hedefledikleri coğrafi alanı

¹¹ Raymond Hinnebusch, "The Foreign Policy of Syria," içinde *The Foreign Policies of Middle East States*, der. Raymond Hinnebusch ve Anoushiravan Ehteshami (Londra: Lynne Rienner Publishers, 2002), 148.

¹² Detaylı bilgi için bkz.: Daniel Pipes, *Greater Syria: The History of an Ambition* (New York: Oxford University Press, 1990).

¹³ Hinnebusch, "The Foreign Policy," 150.

tanımlayabilmeleri çok önemlidir.¹⁴ Esad, bunu “Büyük Suriye” ideali ile başarmış ve dış politika algılamalarında Lübnan, Filistin ve Ürdün’ü hiçbir zaman bağımsız devletler olarak görmemiş ve bu devletlere Suriye’nin yaptığı her türlü müdahaleyi legal olarak görmüştür. Buna ek olarak Esad’ın dış politikadaki pragmatizmi çerçevesinde, zaman zaman Arap dünyasıyla bağları koparmamak için Pan-Arabizmi de kullandığını gözden kaçırmamak gerekir.

Hafız Esad’ın güçlü bir ordu, ideoloji ve pragmatik diplomasi anlayışı üzerine inşa ettiği dış politika anlayışının en önemli araçlarından birinin de yakın periferisinde düşman olarak gördüğü ülkelere karşı terör örgütleri kullanma stratejisi olduğunu belirtmek gerekiyor. Lübnan’daki işgalin başlamasından sonra Suriye, Lübnan’ı (özellikle Beka bölgesini) terör örgütlerinin önemli bir barınma yeri haline getirdi. Esad döneminde Suriye destekli terörün iki ana hedefi vardı: Bir yanda İsrail, ABD ve Lübnan’da etkinliği olan Fransa, diğer yanda Türkiye ve Ürdün.

1990’larda Soğuk Savaş’ın bitişiyle uluslararası sistemdeki güç dengelerinde meydana gelen değişimler, Suriye’nin dış politika anlayışını ve stratejilerini değiştirmesini zorunlu kıldı. Suriye, yeni oluşan şartlarda öncelikle SSCB’nin stratejik desteğini yitirdiği gibi uluslararası alanda da büyük bir yalnızlık içine düştü. Globalleşme, serbest piyasa ekonomisi, liberal demokrasi, insan hakları, uluslararası hukuk gibi değerleri savunan Batılı bir dünya içinde ülkesine yer bulmaya çalışan Esad, öncelikle Batı karşıtı politik anlayışını revize etmekle işe başladı.

1990’da Saddam Hüseyin’in Kuveyt’i işgal etmesini bir fırsat olarak gören Hafız Esad, Batılı devletlerle birlikte Irak karşıtı koalisyonun içinde yer aldı. Esad, 1991’de başlayan “Oslo Barış Süreci” dâhilinde de İsrail’le barış müzakereleri için aynı masaya oturdu. Görüşmelerden bir uzlaşma çıkmasa da Esad, tavizsiz ve pragmatik diplomasi anlayışını tekrar sergileme

¹⁴ Yavuz Gökalp Yıldız, *Global Strateji’de Ortadoğu* (İstanbul: Der Yayınları, 2000), 30.

fırsatı buldu.¹⁵ ABD yönetimi, 1990–2000 yılları arasında Suriye ile olan ilişkilerini daha çok Orta Doğu Barış Süreci ve İsrail’le olan ilişkilerine endeksledi. Bununla birlikte ABD yönetimi Esad’la pek çok kez görüştü. 1990’lı yıllar boyunca Esad, Amerikan Dışişleri Bakanı James Baker (Eylül 1990 ve Temmuz 1992 arasında on iki kez), Warren Christopher (Şubat 1993 ve Şubat 1996 arasında on beş kez) ve Madeline Albright’tan (Eylül 1997 ile Ocak 2000 arasında dört kez) ve Başkan Clinton’dan (Suriye’ye bir ziyaret ve Ocak 1997 ve Mart 2000 arasında İsviçre’de iki toplantı) toplantı davetleri aldı.¹⁶ Bu diplomatik temaslara rağmen Suriye, kitle imha silahlarının yasaklanması ve terörizme destek vermemesi yönünde Amerikan taleplerine maruz kaldı ve ABD yönetiminin terörist devletler listesinde kalmaya devam etti. Ayrıca Suriye’nin 1990–2000 yılları arasında en önemli siyasi ve askeri destekçileri, Çin, Kuzey Kore ve Rusya Federasyonu oldu. Bu dönemde AB ile Suriye arasındaki ekonomik ilişkiler ise sürekli yükseliş gösterdi.¹⁷

Suriye’nin Soğuk Savaş döneminde önemli sorunlar yaşadığı komşularından biri de Türkiye olmuştur. 1990’lı yılların ortalarında Türkiye’nin İsrail’le siyasi ve askeri ilişkilerini yoğunlaştırması sonucu iki ülke arasındaki ilişkiler gerginleşen bir sürece girdi. Türkiye-İsrail yakınlaşmasını Arap dünyası üzerinde tehdit olarak algılayan Esad, İran ve Irak’la ilişkilerini geliştirdi ve Türkiye’ye karşı Yunanistan ve Ermenistan’la ortak hareket etti. Diğer yandan bu dönemde yaşanan siyasi gelişmeler ve krizler, Suriye dış politikasındaki bir zafiyeti tekrar gözler önüne serdi: Kendisinden daha büyük bir askeri güçle çatışmadan kaçınma ve askeri tehdit yoluyla Suriye’nin dış politika davranışlarının değiştirme imkânı. 1997 yılında PKK terör örgütü lideri Abdullah Öcalan’ın Suriye’den çıkarılması sürecinde Türkiye askeri tehdit yoluyla Suriye’nin

¹⁵ C. Ernest Dawn, “The Foreign Policy of Syria,” içinde *Diplomacy in The Middle East*, der. L. Carl Brown (Londra: I.B. Tauris, 2004), 176.

¹⁶ Bernard Lewis, *İslam’ın Krizi*, çev. Abdullah Yılmaz (İstanbul: Literatür Yayınları, 2003), 97.

¹⁷ Hinnebusch, “The Foreign Policy”, 159.

davranışlarında değişim sağlayabildi.¹⁸ Türkiye'nin askeri güç kullanma tehdidinin iki ülke arasında günümüzde var olan işbirliği ve güvene dayalı ikili ilişkilerin bir başlangıcı olmasıysa uluslararası ilişkilerdeki değişimin bir göstergesidir.

3. SURİYE'DEKİ İKTİDAR DEĞİŞİMİ VE YENİ SORUNLAR

2000 yılının Temmuz ayında Beşşar Esad iktidara geldiğinde Hafız Esad tarafından gerginlikleri azaltılan ve normalleşme sürecine girmiş bir dış politika mirası devrildi. İlk yıllarında ülke içinde iktidarı sağlamlaştırmaya çalışan Beşşar Esad, aynı zamanda Batılıların “Şam Baharı”¹⁹ olarak adlandırdıkları siyasi, ekonomik ve toplumsal bir liberal açılım programı başlattı. Fakat, Beşşar Esad'ın iktidara geçmesinden kısa bir süre sonra uluslararası sistemde ve Orta Doğu'da meydana gelen ani dönüşümler (11 Eylül Saldırıları, ABD'nin Afganistan ve Irak işgalleri), Suriye'yi büyük ölçüde olumsuz etkilendi ve çatışmacı bir ortama sürükledi.

ABD-Suriye ilişkilerinin gerginleşmesine ve ABD yönetiminin Suriye'ye karşı diplomatik ve ekonomik baskı politikası uygulamasına yol açan kırılma noktasını, ABD'nin Irak'a gerçekleştirdiği askeri müdahale oluşturur. Çatışmacı bir karaktere sahip olan ve güvenlik algılamalarının subjektif hale geldiği bir uluslararası sistemde, ABD'nin Irak'a yerleşmesi ve İsrail'in bölgede varlığını güçlendirmesi, Suriye'nin derin güvenlik kaygıları duymasına neden oldu. Özellikle ABD yönetiminin dış askeri müdahaleler veya “Büyük Orta Doğu Projesi” gibi eylem planlarıyla bölgeyi özgürleştirme ve demokratikleştirme iddiası, Suriye içinden ve dışından mevcut yönetime muhalif hareketlerin canlanmasına ve mevcut yönetimin yıkılacağı söylentilerinin sürekli gündemde tutulmasına yol açtı. Bu gelişmeler, Suriye'de değişimin, dış askeri müdahale veya dış baskının yardımıyla ülke içinde, Ukrayna, Gürcistan ve Kırgızistan benzeri

¹⁸ Ely Karmon, “A Solution to Syrian Terrorism”, *Middle East Quarterly* Vol 6 No 2 (1999).

¹⁹ Detaylı bilgi için bkz. Yasin Athloğlu, *Beşşar Esad Suriyesi'nde Reform* (İstanbul: TASAM Yayınları, 2007), 73–78; Alan George, *Syria: Neither Bread nor Freedom* (Londra: Zed Books, 2003), 47- 63.

demokratik devrim diye adlandırılan yumuşak bir geçişle gerçekleşmesi olasılığını ortaya çıkardı.

11 Eylül Saldırıları ve ABD'nin Irak'ta başlayan işgali, Soğuk Savaş sonrası yeni bir döneme giren uluslararası sistemin daha da dinamik ve kaotik bir hale gelmesine neden oldu. Beşşar Esad, 2003 sonrası dönemde dış dinamiklerin ve dış politikadaki gelişmelerin baskısını üzerinde yoğun bir şekilde hissederek iktidarını sürekli bir kriz yönetimi şeklinde devam ettirdi. Bu çerçevede Suriyeli karar alıcılar da Suriye'nin dış politika çıkarlarını geliştirebilmek ve gücünü dengede tutmak için hissettikleri güvenlik sorunlarına uygun yeni güvenlik stratejileri geliştirdi. Suriye'nin yeni güvenlik stratejilerini dört ana eksen üzerinden incelemeye çalışalım:

- 1) Güçlü Aktörlerle Çatışmalardan Kaçınma
- 2) Pragmatik ve Esnek Diplomasi
- 3) Gücün Dolaylı Kullanımı: Hizbullah Örneği
- 4) İttifak Arayışları: İran ve Rusya

3.1. Güçlü Aktörlerle Çatışmalardan Kaçınma

Çatışmayı, sistemde var olan aktörlerin aynı şeyi elde etmek istedikleri veya aktör davranışları karşılıklı olarak birbiriyle bağdaşmadığı zaman karşılaşılan bir durum olarak tanımlarsak²⁰ Suriye'nin 2000'li yıllarda hem Orta doğu'daki iki komşusu İsrail ve Lübnan'la, hem de 2003 yılı sonrası Irak'a askeri olarak yerleşen küresel güç ABD ile sürekli bir siyasi ve diplomatik çatışma içerisinde olduğunu rahatlıkla söylenebilir.

Suriye, jeopolitik konum itibarıyla İsrail (Filistin), Lübnan ve Irak gibi istikrardan yoksun, çatışmacı karaktere sahip üç önemli kriz alanı tarafından çevrelenmektedir. Bu jeopolitik dezavantaj Beşşar Esad döneminde Suriye dış politikasının en belirgin özellikleri olarak dış politika hedeflerinde ve

²⁰ Michael Nicholson, *Rationality and The Analysis of International Conflict* (Cambridge: Cambridge University Press, 1992), 11.

davranışlarında savunmacı bir anlayışın hâkim olmasına yol açtı. Suriye'nin 2000'li yıllarda siyasi, ekonomik ve askeri gücü ve etki etme kapasitesi kısıtlı bir devlet olduğu aşikârdır. Bundan dolayı Suriyeli karar alıcılar bölgedeki güç dengelerini göz önüne alarak özellikle güçlü uluslararası aktörlere karşı ihtiyatlı bir dış politika izlemeyi tercih etmektedir. Diplomatik dil olarak radikal söylemlerden kaçınan Suriye yönetimi büyük güçlerle karşı karşıya kalacakları kriz ve çatışma ihtimallerini en az düzeye indirmeye gayret etmektedir. Özellikle Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esad, yaptığı açıklamalarda veya Batılı medya organlarına verdiği röportajlarda ılımlı tavrı ile dikkat çekmekte ve İsrail'e karşı bile çoğu zaman sert söylemlerden uzak durmayı tercih etmektedir. Bu açıdan Suriye'nin dış politika çıkarları devletin beka sorunsalı ve gücüyle orantılı olarak belirlenmektedir.

Suriye'nin bölgedeki en önemli düşmanı olan İsrail'in iki ülke arasındaki askeri güç dengelerini kendi lehine üstün tutması ve 2005 Nisan'da Suriye Ordusu'nun Lübnan'dan çekilmesi, Suriye yönetiminin dış politikadaki askeri caydırıcılığını da sınırlamaktadır. Hatta çoğu zaman Suriye kendi topraklarına yönelik İsrail saldırılarına karşı bile meşru müdafaa hakkını tam anlamıyla kullanamamaktadır. Beşşar Esad döneminde Suriye topraklarına yönelik ilk İsrail saldırısı 4 Ekim 2003'te gerçekleşti. İsrail Hava Kuvvetleri (IAF) Şam yakınlarındaki bir bölgeyi Filistin eğitim kampı olduğu iddiasıyla bombaladı. Bu tür bir saldırının 1973 Yom Kippur Savaşı'ndan beri ilk kez gerçekleşmiş olması da²¹ Suriye'nin Soğuk Savaş'ın ardından askeri olarak büyük güç kaybettiğinin kanıtı sayılabilir. Bu saldırının üzerinden neredeyse üç yıl sonra Haziran 2006'da Beşşar Esad'ın Lazkiye'deki sarayının üzerinde uçuş yapan İsrail savaş uçaklarına ateş açıldığı iddia edilmişti. 2007 Eylül ayında ise Suriye Savunma Bakanlığı yetkilileri İsrail savaş uçaklarının ülkenin hava sahasını ihlal ettiğini ve Suriye hava savunma sistemlerinin ihlal gerçekleştiren uçaklara ateş ettikleri ve ülke hava sahası

²¹ Eyal Zisser, "What's Behind Bashar Al-Assad's Peace Offensive?" *Telaviv Notes* 95, (11 Ocak 2003).

dışına çıkmaya zorladıklarını belirtiyordu.²² Saldırıdan bir süre sonra İsrail mercileri de saldırıyı kabul etti ve bir tesisin vurulduğunu açıkladı.

Suriye karar alıcılarının gerek iç politikada gerekse dış politikada güvenlikçi ve statükocu politikalara sapmasına yol açan bir diğer sebep de ABD yönetiminin Suriye'ye yönelik uyguladığı baskıcı ve tehdit içerikli dış politika yaklaşımlarıdır. ABD yönetimi, Irak ve Lübnan kriz alanları üzerinden Suriye'ye diplomatik bir köşeye sıkıştırma politikası uyguladı. Statükocu politikaların ülke içindeki ilk yansıması, devlet teşviğiyle başlatılan siyasi reform çabalarının yine devlet otoritesiyle yavaşlatılması ve Şam Baharı'nı katkı yapan entelektüellerin tutuklanması olurken reform çabaları daha çok ekonomik alana kaydırıldı. Bu dönem ülke içinde Irak'taki siyasi konjonktüre bağlı olarak Kürt milliyetçisi hareketlerin canlanmış olması dikkat çekici bir gelişmedir. Orta Doğu Projesi'nin dünya kamuoyunda konuşulmaya başlandığı 2004 yılında Suriyeli Kürtlerin ülke tarihindeki ilk isyan girişimi olan "Kamışlı Olayları" Suriye yönetimini tedirgin etti.²³

3.2. Pragmatik ve Esnek Diplomasi

Suriye'nin dış politikadaki savunmacı stratejilerini ve sınırlı çıkarlarını sürdürebilmesinin en önemli araçlarından biri diplomasidir. Beşşar Esad'ın dış politikadaki ılımlı ve diplomasiye istekli lider görünümü özellikle Avrupalı meslektaşlarında Suriye olan sempatinin artmasına yol açtı. ABD'nin uyguladığı tecrit politikasından dolayı Suriye diplomasinin tesir düzeyi uzun süre sınırlı kalsa da özellikle 2007 yılından itibaren yükselen bir seyir izledi.

Uzun süredir ABD ile Suriye arasında işlemeyen diplomatik kanallar, Amerika Temsilciler Meclisi Başkanı Nancy Pelosi'nin üst düzey bir yetkili

²² "Air Defense Units Confront Israeli Aircrafts over Syrian airspace forcing them to Leave," SANA, Erişim tarihi 6 Eylül 2007, <http://www.sana.org/eng/21/2007/09/06/137956.htm>.

²³ Detaylı bilgi için Gary C. Gambill, "The Kurdish Reawakening in Syria," *Middle East Intelligence Bulletin* Vol 6 No 4 (5 Nisan 2004).

vasfıyla Nisan 2007’de Şam gidişiyile sembolik de olsa ilk kez açılmış oldu. Pelosi’nin Şam ziyareti, Bush yönetimi tarafından sert bir dille eleştirilmiştir.²⁴ Aslında Bush yönetiminin sert tavrına rağmen 2006 yılının sonunda dönemin İngiltere Başbakanı Tony Blair’ın Irak’ın istikrarı için İran ve Suriye ile temas kurulmasına yönelik açıklamaları, Orta Doğu’daki Amerikan ve İngiliz politikalarının diplomatik olarak Suriye’yi de kapsayabileceğini düşündürmüştü.²⁵

Suriye, dış politikadaki diplomatik manevra alanını en fazla 2008 yılı boyunca genişletti. Beşşar Esad içinde Fransa, Rusya, İran, Hindistan gibi küresel ve bölgesel güçlerin olduğu birçok ülkeyi ziyaret etti. Suriye’nin ilişkilerini en hızlı tersine çevirebildiği Batılı devlet ise Fransa oldu. Nikolas Sarkozy’nin Mayıs 2007’de iktidara gelmesinin ardından Levant üzerindeki tarihsel misyonunu kullanarak bölgede yeni siyasi ve ekonomik çıkar ve açılım alanları yaratma stratejisi, Suriye ile temasa geçişini kolaylaştırdı. Fransa, 2007 yılı sonunda Lübnan’daki devlet başkanlığı krizinin çözülememesini bahane ederek Suriye ile ilişkilerini askıya alsa da, özellikle Lübnan’daki krizin aşılmasından sonraki dönem iki ülke arasında yoğun bir diplomatik trafiğe şahit oldu. 7 Haziran’da Lübnan’a kısa bir ziyaret gerçekleştiren Fransa Devlet Başkanı Nikolas Sarkozy Eylül ayında da ABD’nin son 5 yıldır uluslararası ortamda yalnızlaştırmaya çalıştığı Suriye’yi ziyaret etti. 10 Haziran’da Suriye Kültür Bakanı Riad Nassan Agha’nın ve ardından Suriye Devlet Başkanı Beşşar Esad’ın Paris’e yaptıkları resmi ziyaretler, Suriye Fransa ilişkilerinin 2007 yılı sonunda yaşanan krizi geride bıraktığını gösterdi.²⁶

²⁴ “US Democrat Pelosi in Syria talks,” *BBC News*, 4 Nisan 2007.

²⁵ Adel Darwish, “Positive Climate in Washington is Met by a Negative Middle East Reality,” *Mideastnews*, 16 Kasım 2006.

²⁶ Yasın Atlıoğlu, “2008 Yılında Suriye ve Lübnan’ın Kronolojisi,” Erişim tarihi 27 Aralık 2008,

http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=248:2008-yilinda-suriye-ve-luebnann-kronolojisi&catid=77:ortadogu-analizler&Itemid=150.

Yıla damgasını vuran gelişme ise Suriye İsrail arasındaki barış müzakerelerinin 8 yıl sonra Türkiye'nin arabuluculuğundan İstanbul'da tekrar başlaması oldu. Uluslararası kamuoyunda oldukça olumlu karşılanan müzakerelerin ilk 4 turu hız bir şekilde iki ay içerisinde gerçekleştirildi. 28–30 Temmuz'da müzakerelerin 4. turu yapılırken Eylül ayında yapılması planlanan 5. tur İsrail'deki iç politika krizlerinden dolayı gerçekleştirilemedi.²⁷ Ehud Olmert yılın son ayı Ankara'ya yaptığı ziyarette müzakerelerinin devamı konusunda olumlu mesaj verse de çok kısa bir süre sonra İsrail Ordusu'nun Gazze'ye yönelik başlattığı askeri saldırı ve bu saldırının tarihin en büyük katliamlarından birine dönüşmesi, Türkiye'nin arabuluculuğu olduğu Suriye İsrail barış müzakerelerinin devam etmesi yönündeki beklentileri azalttı.

Suriye, 2008 yılında uluslararası siyasi ve kültürel toplantılara ev sahipliği yaparak Arap dünyası içinde gücünü de ön plana çıkmaya gayret etti. Ocak ayında UNESCO tarafından düzenlenen “Arap Kültür Başkenti” festivaline ve Mart ayında Arap Birliği'nin 20. Zirve Toplantısı'na Şam ev sahipliği yaptı. Arap kültürünü tüm dünyaya tanıtmak için yapılan “Arap Kültür Başkenti” etkinlikleri çerçevesinde kültür ve sanat alanında ünlü konuklar Şam'a davet edildi. “Arap Kültür Başkenti” festivali, Suriye için sadece kültürel bir festival değil kamuoyu diplomasisini uygulayabilecekleri önemli bir fırsattı. Özellikle Arap dünyasının en önemli müzik divası sayılan ve adı Lübnanlılıkla özdeşleşmiş Fairuz'un festival için Şam'a gelmesi ve konser vermesi, Lübnan'daki Suriye karşıtı gruplarda büyük bir hayal kırıklığı yarattı.²⁸ Arap Birliği zirvesine gelince: Suriye'nin zirve öncesi yoğun diplomatik çabalarına rağmen zirveye katılım düşük düzeyde kaldı. Zirvenin Lübnan'daki devlet başkanlığı krizinin sürdüğü sırada gerçekleşmesi Mısır, Suudi Arabistan ve Ürdün'ün Suriye karşıtı tavrını açıkça ortaya koymasına yol açtı. Bu üç ülke, Suriye'nin Lübnan'a müdahalesinden duydukları endişeden dolayı zirveye alt düzeyde temsilci gönderdiler. Örgütün kurucuları arasında yer alan Lübnan'ın, Arap Birliği

²⁷ Athloğlu, “2008 Yılında.”

²⁸ “MP advises Fairuz to call off performance before Lebanon's 'jailers' in Syria,” *The Daily Star*, 12 Ocak 2008.

zirvesine ilk defa hiçbir temsilci göndermemesi ise zirveye damgasını vurdu.²⁹

3.3. Gücün Dolaylı Kullanımı: Hizbullah Örneği

Suriye'nin bekasını devam ettirme ve güvenliğini sağlama çabaları, siyasi ve askeri gücünün sınırlı oluşundan dolayı savunmacı olsa bile çevresindeki diğer devletlerin (tabi bundan kastedilen daha çok İsrail ve Lübnan) güvenliğini azalttığı durumlar da söz konusudur. Batılı devletler ve İsrail'in terörist olarak nitelendirdiği Hamas ve Hizbullah gibi örgütleri silahlı gücünü İsrail'e doğrudan zarar vermek için kullanabilmekte veya destekleyebilmektedir.

Suriye'nin Hizbullah'a siyasi destek verdiği Devlet Başkanı Esad dâhil tüm Suriyeli yetkililer tarafından kabul edilmektedir.³⁰ Askeri destek verdiklerini kabul etmeseler de en azından Hizbullah giden silahların Suriye üzerinden ulaştırılması muhtemeldir. Hizbullah açısından askeri lojistik destek sağlamada coğrafi konumuyla Suriye bir akciğer işlevi görmektedir.³¹

Diğer yandan Suriye'nin Hizbullah ile ilişkilerini düşünürken Lübnan'da Hizbullah'ın sadece elinde silah bulunduran bir askeri güç olmayıp aynı zamanda iyi örgütlenmiş ekonomik ve toplumsal bir direniş hareketi olduğunu anlamak gerekiyor. Elis Zisser de Hafız Esad'ın Hizbullah'ı Suriye'nin Lübnan'daki bir aracı olarak görürken Beşşar Esad'ın Hizbullah'a bakışının farklılık arz ettiğini altını çiziyor. Hatta, Beşşar Esad için Hasan Nasrallah'ın büyük bir lider ve izlenecek bir rol model olarak gördüğünü iddia eden Zisser, bölgesel bir güç haline gelen Hizbullah'ın

²⁹ "Boycott clouds Syrian Arab summit," *BBC News*, 29 Mart 2008.

³⁰ *Syria Under Bashar (I): Foreign Policy Challenge* (ICG Middle East Report No 23, 11 Şubat 2004), 13.

³¹ Jonathan Freedland, "To rescue the two-state solution, Israel must make peace with Syria," *The Guardian*, 12 Mart 2008.

sadece İsrail'e karşı değil Lübnan'daki yerel siyasette bir aktör olmasına Suriyelilerin alıştıklarını söylüyor.³²

Hizbullah'ın askeri açıdan en dikkate değer özelliklerinden biri, bölgede İsrail'e doğrudan etkili saldırı yapabilecek insan ve silah gücüne ve organizasyon kabiliyetine sahip tek irade olmasıdır. Kendi topraklarına karşı yapılan hava saldırılarına karşı meşru müdafaa hakkını bile kullanamayan Suriye için Hizbullah'ın askeri varlığı, İsrail'e karşı yürütülen askeri stratejik mücadele anlamında önem arz etmektedir. İki ülke arasında İsrail'in lehine var olan askeri dengeler yüzünden Suriye, İsrail'le askeri mücadelesini Lübnan üzerinden sürdürmeyi kendi ulusal çıkarları için daha yararlı görmektedir. 2006 Lübnan Savaşı'nda Hizbullah'ın Katyüşa füzeleriyle İsrail topraklarına yaptıkları saldırıların vuruş ve zarar gücünün yüksekliği de İsrail'in güvenlik endişenin boyutunu attırmıştır.

Hizbullah'ın Suriye için diğer bir faydası da Lübnan yerel siyasetinde Suriye'ye karşıtı gruplara karşı denge unsuru olmasıdır. Bilindiği gibi 14 Şubat 2005'te gerçekleşen Refik Hariri suikastı ve ardından Lübnan'daki diğer suikastlar ve patlamalar, Suriye yönetimine yönelen suçlamaları arttırdığı gibi Lübnan'daki siyasi dengelerin Suriye'nin aleyhine değişmesi yol açmıştı. Bununla birlikte Mayıs 2005 parlamento seçimlerinin ardından ortaya çıkan siyasi tablo iki ana kampa bölündüğünü açıkça göstermiştir. 2005 yılından bu yana ortaya çıkan sürekli siyasi krizler, İsrail'in Lübnan'a saldırısı ve Hizbullah'ın tavizsiz muhalefeti Lübnan'da devletin sağlıklı işlemesini engellemektedir. Lübnan'da Ekim 2007-Mayıs 2008 arasında devlet başkanının seçilememesinden kaynaklanan ve sürekli tırmanan ciddi bir kriz, Mayıs ayında Hizbullah'ın ilk defa ülke içindeki rakiplerine karşı silahlı güç kullanımıyla ciddi bir güç gösterisi yapmıştır.³³ Krizin çözümünü sağlayan Doha Anlaşması'yla Hizbullah siyasi olarak da kazanımlar elde etmiştir. Bu bağlamda Suriye yönetiminin, eskisi gibi Lübnan'ın iç işlerine doğrudan müdahale etmek yerine, Hizbullah'ı desteklemek yoluyla

³² Eyal Zisser, "Syrian Foreign Policy Under Bashar al-Assad," *Jerusalem Issue Brief* Vol 4 No 2 (29 Ağustos 2004), <http://www.jcpa.org/brief/brief4-2.htm>.

³³ "Hezbollah takes over west Beirut," *BBC News*, 9 Mayıs 2008.

Lübnan'daki Suriye karşıtı grupları dengelemeye çalıştığı ve Lübnan siyasetine müdahil olduğu söylenebilir.

Soğuk Savaş sonrası Suriye, siyasi ve askeri olarak büyük bir güç düşüşü yaşamış olsa da Suriye'de kim iktidar olursa olsun her zaman az veya çok Lübnan ve Filistin üzerinde sorumluluk hissedeceği ve hegemonya kurma arzusu taşıyacağı aşikârdır. Bu hegemonya arzusu, Suriye'nin güçlü olduğu dönemlerde siyasi ve askeri müdahale şeklinde, kendini zayıf hissettiği dönemlerde Hizbullah ve Hamas gibi kendine yakın güçleri kullanmaya çalışmak yoluyla olacaktır. Bu durum bölgenin jeopolitik bir gerçeğidir. Diğer yandan Suriye'nin dış politikadaki algılamalarını etkileyen coğrafi ve tarihi faktörlerle günümüzdeki gerçeklerin uyuşmaması, Suriyeli karar alıcılar tarafından zaman zaman olumlu kullanılmak istense de genellikle dış politikadaki gücünü daralttığı söylenebilir. Öyle ki uluslararası konjktür, Beşşar Esad'ın 2005'te Suriye'nin Lübnan'daki işgalini bitirmesine ve iki ülkenin 2008 yılı sonundan itibaren karşılıklı elçilik açma girişimlerine yol açtı.

3.4. İttifak Arayışları: İran ve Rusya

Orta Doğu, ABD'nin Irak'ı işgalinden beri hızla iki bloklu bölgesel bir cepheleşmeye doğru kaymaktadır. Cephenin bir tarafını Suriye, İran, Hizbullah ve Hamas oluştururken karşısında ABD, İsrail ve İngiltere bulunmaktadır. Rusya ve Çin ilk bloka dolaylı destek verirken Fransa gibi bazı AB ülkeleri de ikinci blokla yakın olmakla birlikte ilk blokta yer alan devletlerle de diplomatik teması kesmemektedir. Bölgedeki Suudi Arabistan, Mısır, Ürdün ve Körfez Emirlikleri gibi Sünni Arap ülkeleri ise genellikle ikinci bloka yakın politikalar izlemektedir. Tabii ki böylesi bloklaşmalar ve ittifaklar belirli uluslararası koşullarla altında ortaya çıkabilir. ABD'nin Irak işgali sonrası Orta Doğu'da sürekli değişen dengeler, yeni tehditlerin ortaya çıkmasına zemin hazırlamaktadır. Suriye yönetiminin uluslararası yalnızlığını yenme ve kendini güvenliğini arttırma kaygısı, İran ve Rusya'yla çok yönlü yoğun ilişkiler kurmasına yol açmıştır.

İran, Suriye'nin bölgedeki en önemli siyasi ve ekonomik destekçilerinin başında gelmektedir. İki ülkeyi yakınlaştıran en önemli neden, dış politikada olaylara bakış açılarının çoğu zaman uyumlu olmasıdır. Ayrıca her iki ülkenin bekasını sürdürme açısından ortak güvenlik sorunlarının başında İsrail ve ABD gelmektedir. İki ülke arasındaki ilişkilerin çok boyutlu yapısı son yıllarda daha çok güvenlik ve savunma konularına kaymaktadır. Diğer yandan Suriye ile İran arasındaki yakın ilişkilerin nedeni olarak bazen de dini faktörlere (Şii) vurgu yapılmaktadır. Hatta İran, Suriye ve Hizbullah arasında bir Şii hilalinden bahsedilerek Orta Doğu genelinde Sünni-Şii rekabeti canlandırılmaya çalışılmaktadır. Ürdün Kralı Hüseyin ve Suudi Arabistan'ın eski Washington büyükelçisi Prens Bender bin Sultan gibi siyasiler tarafından dile getirilen Sünni-Şii çatışması olasılığının, Suriye'nin dini yapısı ve gelenekleri, Hizbullah'ın Arap dünyasındaki imajı gibi etkenlere bakılarak gerçek olmaktan çok uzak olduğu sonucuna varılabilir.

İran açısından Suriye, jeopolitik konumu itibarıyla, İsrail'e karşı uyguladığı politikalarda bir zıplama tahtası ve İran-Suriye-Hizbullah ekseninin kilit aktörüdür. İran'ın bölgesel hırslarını gerçekleştirmesi ve Hizbullah'a ekonomik ve askeri destek ulaştırabilmesi için Suriye'ye ihtiyacı vardır.³⁴ İran, bu sayede dış politikasında Lübnan'ı ve Filistin'i İsrail'e karşı psikolojik bir baskı unsuru olarak kullanma şansını yakalamakta ve Müslüman dünya içerisinde prestijini arttırabilmektedir. Suriye tarafına baktığımızda da İran'ın siyasi ve ekonomik desteğinin oldukça önemli olduğu aşikârdır. Beşşar Esad'ın göreve geldiği tarihten beri, en son Ağustos 2009'da olmak üzere, İran'a 7 kez resmi ziyarette bulunması bu önemi gösteren en somut dış politika davranışıdır. Suriye yakın çevresinde yaşadığı kriz ve çatışmalarda doğrudan ve neredeyse sürekli destek gördüğü ve dış politikadaki hamlelerinde gerektiğinde sorumluluğu paylaşabildiği tek bölge ülkesi İran'dır. Tüm bunlarla birlikte Suriye ve İran arasındaki çok boyutlu ve karmaşık ilişkilerin sürekli stratejik bir ortaklık boyutuna çıkmasının

³⁴ Robert G. Rabil, "Has Hezbollah's Rise Come at Syria's Expense?" *Middle East Quarterly* Vol 14 No 4 (2007).

önündeki en ciddi engel, ekonomik bağların yeterince güçlü olmaması ve iki ülkenin uzun vadeli hedeflerinin değişebilir olmasıdır.³⁵

Suriye'nin bir diğer önemli bölgesel destekçisi, Putin döneminde uluslararası rekabet gücünü arttıran Rusya'dır. Soğuk Savaş dönemine kadar uzanan tarihsel bir derinliğe sahip olan Suriye-Rusya ilişkileri, Rusya'nın 2000'li yıllarda kendini siyasi ve ekonomik olarak güçlenme sürecine girmesi ve Putin liderliğinde küresel etkinliğini artırma çabaları sonucu yeni bir boyut kazanmıştır. Putin Rusya'sı Orta Doğu stratejilerinin ilk ayağı olarak bölge devletleriyle güçlü siyasi ve ekonomik ilişkiler kurup bölgeye karşı duyarlı olduğunu göstermek istemektedir.³⁶ Bu duyarlılığın ve dünyanın önemli silah üreticilerinden biri olarak bölgede kendine pazar yaratma çabasının bir sonucu olarak son yıllarda Rusya'nın bölgeye yönelik politikası Suriye'nin acil askeri ihtiyaçlarıyla çakışmaktadır.

Bu bağlamda Suriye Rusya arasında gelişen ilişkilerin en önemli yanını iki ülke arasındaki silah satışları oluşturmaktadır. Silahlı Kuvvetlerini güçlendirme ve modernleştirme adına sınırlı ekonomik güce sahip olan Suriye yönetimi, Soğuk Savaşın bitişinden beri yüksek caydırıcılık imkânlarına sahip silah sistemlerin sağlanmasına yönelmektedir. Bu silah sistemlerinin başında füze teknolojisi ve kitle imha silahları gelmektedir.³⁷ Nisan 2005'te Rusya, dönemin İsrail Başbakanı Ariel Şaron'un tüm itirazlarına rağmen, Suriye'ye 100 milyon dolarlık Strelets SA-18 alçak irtifa yüzeyden-havaya füzelerinin satışını onayladı.³⁸ Putin, hem İsrail ve hem de Amerika'nın rica ve baskılarına rağmen Suriye'ye SA-18 füzelerini satma kararını aldı ve böylece genel stratejik anlamda olmasa bile en azından

³⁵ Alon Ben-Meir, "Syria and Iran: An Alliance of Convenience," *The Huffington Post*, 26 Ağustos 2008.

³⁶ Mark N. Katz, "Putin's Foreign Policy Toward Syria," *MERIA* Vol 10 No 1 (Mart 2006).

³⁷ Anthony H. Cordesman, "Syria and Israel: The Changing Military Balance and the Prospects of War," *The Center for Strategic and International Studies Web Flash*, Erişim tarihi 15 Ağustos 2007,

http://www.csis.org/media/csis/press/pr_2007_0820.pdf.

³⁸ "Rusya: Şam'a füze satacağız," *BBC Turkish*, Erişim tarihi 16 Şubat 2005, http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/02/050216_moscow_missile.shtml.

taktik anlamda İsrail-Suriye askerî dengesini bir ölçüde değiştirdi.³⁹ Putin bir röportajında da İsrail savaş uçaklarının, Suriye Başkanlık Sarayı üzerinden uçuşunun bu füzeler nedeniyle bundan böyle zor olacağını belirtiyordu.⁴⁰ Aralık 2006'da Beşşar Esad'ın Moskova ziyareti sırasında dünya kamuoyunda en çok konuşulan konu, Rusya'nın Orta Doğu'da daha etkin olma çabaları ve Rusya'nın Suriye'ye satmak istediği MiG-29SMT savaş uçakları ve Pantsir S1 kısa menzilli karadan havaya, aynı anda iki hedefi vurabilen balistik füzeleri idi.

Beşşar Esad'ın Ocak 2005, Aralık 2006 ve Ağustos 2008 olmak üzere üç defa Rusya'ya resmi ziyarette bulundu. Esad'ın Ocak 2005 Moskova ziyareti, Suriye- Rusya ilişkileri açısından önemli bir dönüm noktası oldu ve yeni bir dönemin başlangıcını teşkil etti. Son yıllarda iki ülke arasındaki siyasi, ekonomik ve askeri işbirliğinin tekrar yükselen bir seyir izlediği görülmektedir. Suriye yönetimi, ABD'ye karşı Rusya'yı iyi bir dengeleyici faktör olarak kullanmak istiyor. Bununla birlikte Ağustos 2008'de Gürcistan'da çıkan son çatışmalar, Rusya'nın küresel bir güç olarak tekrar uluslararası sisteme geri döndüğünün bir göstergesi olarak görülmektedir. Bu değerlendirme şu an için abartılı olarak görülse de Rusya'nın Putin'in iktidara gelmesinin ardından güç yelpazesini genişlettiği ve daha iddialı bir dış politikaya yöneldiği de aşikârdır. Avrupa'nın enerji olarak Rusya'ya olan bağımlılığı Rusya'ya doğrudan ve dolaylı yollardan önemli stratejik avantajlar kazandırmaktadır.

SONUÇ

Suriye, tarihi, kültürel ve coğrafi güç parametrelerini kullanarak Arap dünyası üzerinde etkili olma ve ön plana çıkma potansiyeline sahip önemli bir aktördür. Bununla birlikte Suriye dış politikadaki amaçlarını ve manevra

³⁹ Fikret Ertan, "Putin İsrail'de", *Zaman*, 28 Nisan 2005.

⁴⁰ "İsrail Suriye'nin alacağı füzelerden endişeli," *BBC Turkish*, Erişim tarihi 21 Nisan 2005,

http://www.bbc.co.uk/turkish/news/story/2005/04/050421_israel_missiles.shtml.

alanın belirlerken çoğu zaman uluslararası sistemin yapısından etkilenmektedir. Bu çelişki, Suriye dış egemenlik alanıyla birlikte iç egemenlik alanını daralttığı gibi bölgesel düzeyde sürekli dönemsel yükseliş ve düşüşler yaşamasına yol açmaktadır. Hafız Esad döneminde dış yardımlar alarak, silahlanarak, uluslararası dengeleri ve ideolojik araçları kullanmak etkin ve nüfuzlu bir bölgesel güç olmayı başaran Suriye Beşşar Esad döneminde uluslararası sistemin dinamik ve karmaşık bir hale gelen yapısından dolayı, Suriye ciddi güvenlik tehditleriyle karşı karşıya kalmış ve küresel aktörlerle güç çatışmasına girmiştir. Bunun doğal bir sonucu olarak Suriye'nin ciddi bir beka sorunu yaşadığı söylenebilir. Bekasını koruma sorunu, Suriye'nin gücünü geliştirmesinin ve bölgeye yönelik açılımlarının önündeki en önemli engeldir ve bölgesinde bir güç merkezi olmasını imkânsızlaştırmaktadır. Bu şartlar altında Suriye yönetimi güvenlikçi ve statükocu politikalara saparak, dış politikadaki sınırlı gücünü verimli bir şekilde kullanarak ve kendini destekleyecek çıkar ittifakları kurarak bekasını korumaya çalışması doğal bir durumdur.

Son yıllarda uluslararası sistemdeki güç mücadelelerindeki dönüşümler ve Suriye yönetiminin diplomatik çabaları (İsrail'le olaylı barış müzakereleri gibi) Suriye'nin uluslararası alandaki manevra alanını genişletmiştir. Bu çerçevede Suriye'nin bölgesel düzeydeki en önemli destekçileri olarak İran ve Rusya görünmesine rağmen Beşşar Esad'ın esnek dış politika yaklaşımları göz önüne alındığında Suriye'nin bulunduğu bölgesel blokun dışına çıkması ve Batıyla yakınlaşması ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Bu noktada ABD'nin yeni başkanı Barack Obama'nın Suriye'ye yaklaşımı büyük önem arz etmektedir. Suriye, dış politikada rahat hareket edebilmek için her şeyden önce ABD'nin siyasi, diplomatik ve ekonomik baskısından kurtulmak zorundadır.

Obama'nın ABD Başkanı olması, ABD'nin Suriye'ye yönelik politikasını çok fazla değiştirmese de kısmen yumuşamasına ve iki ülkenin diplomatik temasa geçmesinin yolunu açtı. Amerikalı yetkililer her seferinde Suriye ile ilişkilerin düzelmesinin uzun ve yavaş işleyecek bir süreç olduğunu belirtmesine rağmen iki ülke arasında 2009'un başından beri bir diplomatik hareketlilik yaşanmaktadır. Şubat ayında önce ABD Senato Dış İlişkiler

Komisyonu Başkanı John Kerry'nin başkanlığında bir heyet, ardından Mart ayında ABD Dışişleri Bakan Yardımcıları'ndan Jeffrey Feltman ve Ulusal Güvenlik Konseyi'nden Daniel Shapiro Şam'ı ziyaret etti.⁴¹ Başkan Obama döneminde ilk üst düzey ziyaret ise ABD Başkanı'nın Ortadoğu Özel Temsilcisi George Mitchell'in iki Şam ziyareti (Haziran ve Temmuz 2009) oldu. İki ülke arasında yumuşamayı gösteren bu diplomatik adım, daha çok İsrail- Filistin müzakerelerini sağlamaya yönelik görünse bile, Mitchell ikinci ziyareti sırasında Suriye'ye uygulanan Amerikan yaptırımlarının bazılarının (uçak, telekomünikasyon gibi) kaldırılması yönünde vaatlerde bulundu. Obama yönetiminin Suriye'ye yönelik önemli bir hamlesi de tam 4 yıl sonra Şam'a bir büyükelçi atmaya karar vermesidir. 2005 yılında Hariri suikastından dolayı ABD yönetimi, Şam'daki büyükelçisi Margaret Scobey'i geri çekmişti ve Şam'daki Amerikan büyükelçiliği maslahatgüzar tarafından yönetiliyordu.⁴² Suriye yönetimi, yeni Amerikan büyükelçisinin gelişini iki ülke ilişkilerinin normalleşmesi yönünden oldukça önemsiyor. Obama yönetiminin diplomatik girişimlerinin Suriye'nin uluslararası alanda manevra alanını genişletmekle birlikte Suriye yönetiminin birkaç yıl öce duyduğu güvenlik kaygılarını azalttığı ve öz güven kazandırdığı aşikâr.⁴³

ABD Başkanı Obama, Orta Doğu'ya yönelik diplomatik girişimlerinde Suriye'ye karşı önyargısız ve olumlu bir yaklaşım sergilerse Suriye'nin ABD yönetimine olumlu cevap vermesi muhtemel görünüyor. Başkan Obama'nın Suriye'ye yönelik diplomatik çabalarını arttırarak sürdürmesi ve belki de kısa bir süre sonra Şam'a yapacağı bir diplomatik ziyaret ABD-Suriye ilişkilerinin gelişmesi için stratejik ve tarihsel bir hamle olabilir. Haziran ayında ABD yönetiminin yeni bir büyükelçiyi Şam'a göndereceğini açıklamasının ardından İngiliz SKY TV'ye konuşan Beşşar Esad ve eşi Esmâ Esad, dolaylı da olsa Başkan Obama'yı Şam'a davet etmişti. Tabi Obama'nın ülkesindeki Yahudi lobilerine karşı koyarak böylesi bir resmi ziyaret için Şam'a gitmesi, değişen ABD dış politikasının bir göstergesi

⁴¹“US talks in Syria constructive,” *Al Jazeera*, 10 Mart 2009.

⁴²“U.S. to send ambassador back to Syria,” *CNN*, 23 Haziran 2009.

⁴³ Jay Solomon, “U.S. Woos Damascus by Easing Export Ban,” *The Wall Street Journal*, 28 Temmuz 2009.

olabilir. Böylece Başkan Obama, Bush döneminde ABD'nin Orta Doğu'da kaybettiği prestij ve inandırıcılığı biraz olsun telafi edebilir.

KAYNAKÇA

Arı, Tayyar. *Uluslararası İlişkiler Teorileri*. İstanbul: Alfa Yayınları, 2006.

Arıboğan, Deniz Ülke. *Globalleşme Senaryosunun Aktörleri*. İstanbul: Der Yayınları, 1997.

Atlıoğlu, Yasin. *Beşşar Esad Suriyesi'nde Reform*. İstanbul: TASAM Yayınları, 2007

Atlıoğlu, Yasin. "2008 Yılında Suriye ve Lübnan'ın Kronolojisi." Erişim tarihi 27 Aralık 2008,

http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=248:2008-yilinda-suriye-ve-luebnann-kronolojisi&catid=77:ortadogu-analizler&Itemid=150.

Aydın, Mustafa. "Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz." *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* Cilt 51 Sayı 1-4 (Ocak-Aralık 1996).

Baldwin, David A. "Güvenlik Kavramı." Çeviren Çiğdem Şahin. *Avrasya Dosyası Güvenlik Bilimleri Özel* Cilt 9 Sayı 2 (Yaz 2003).

Ben-Meir, Alon. "Syria and Iran: An Alliance of Convenience." *The Huffington Post*, 26 Ağustos 2008.

Cordesman, Anthony H. "Syria and Israel: The Changing Military Balance and the Prospects of War." *The Center for Strategic and International Studies Web Flash*, Erişim tarihi 15 Ağustos 2007, http://www.csis.org/media/csis/press/pr_2007_0820.pdf.

Çaman, Efe. "Uluslararası İlişkilerde Kindermann ve Münih Okulu." *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi* Cilt 2 Sayı 8 (2006).

Darwish, Adel. "Positive Climate in Washington is Met by a Negative Middle East Reality." *Mideastnews*. 16 Kasım 2006.

Dawn, C. Ernest. "The Foreign Policy of Syria." içinde *Diplomacy in The Middle East*. Derleyen L. Carl Brown. Londra: I.B. Tauris, 2004.

Ertan, Fikret. "Putin İsrail'de." *Zaman*, 28 Nisan 2005.

Freedland, Jonathan. "To rescue the two-state solution, Israel must make peace with Syria." *The Guardian*, 12 Mart 2008.

Gambill, Gary C. "The Kurdish Reawakening in Syria." *Middle East Intelligence Bulletin* Cilt 6 No 4 (5 Nisan 2004).

George, Alan. *Syria: Neither Bread nor Freedom*. Londra: Zed Books, 2003.

Griffiths, Martin. *Fifty Key Thinkers in International Relations*. Londra: Routledge, 1999.

Hinnebusch, Raymond. "The Foreign Policy of Syria." içinde *The Foreign Policies of Middle East States*. Derleyen Raymond Hinnebusch-Anoushiravan Ehteshami. Londra: Lynne Rienner Publishers, 2002

Karmon, Ely. "A Solution to Syrian Terrorism." *Middle East Quarterly* Vol 6 No 2 (1999)

Katz, Mark N. "Putin's Foreign Policy Toward Syria." *MERIA* Vol 10 No 1 (Mart 2006).

Lewis, Bernard. *İslam'ın Krizi*. Çeviren Abdullah Yılmaz. İstanbul: Literatür Yayınları, 2003.

Morgenthau, Hans. *Uluslararası Politika*. Çeviren Ünsal Oskay, Baskın Oran. Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları, 1970.

Nicholson, Michael. *Rationality and The Analysis of International Conflict*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.

Pipes, Daniel. *Greater Syria: The History of an Ambition*. New York: Oxford University Press, 1990.

Rabil, Robert G. "Has Hezbollah's Rise Come at Syria's Expense?" *Middle East Quarterly* Vol 14 No 4 (2007).

Solomon, Jay. "U.S. Woos Damascus by Easing Export Ban." *The Wall Street Journal*, 28 Temmuz 2009.

Syria Under Bashar (I): Foreign Policy Challenge. ICG Middle East Report No 23, 11 Şubat 2004.

Yıldız, Yavuz Gökalp. *Global Strateji'de Ortadoğu*. İstanbul: Der Yayınları, 2000.

Zisser, Eyal. "Syrian Foreign Policy Under Bashar al-Assad." *Jerusalem Issue Brief* Cilt 4 No 2, Erişim tarihi 29 Ağustos 2004, <http://www.jcpa.org/brief/brief4-2.htm>.

Zisser, Eyal. "What's Behind Bashar Al-Assad's Peace Offensive?" *Telaviv Notes* 95, 11 Ocak 2003.

Al Jazeera.

BBC News, BBC Turkish.

CNN.

Daily Star.

SANA.

İSRAİL- FİLİSTİN İHTİLAFI ÖZELİNDE POLİTİK BİR ARAÇ OLARAK SU

Water as a Political Tool in Israeli-Palestinian Dispute

Elif KUTSAL*

Özet:

İnsanlık için en önemli hayat kaynağı olan su, yeni yüzyılda bir çatışma kaynağına dönüşmektedir. Orta Doğu'nun kurak iklimi ve ihtilafli topraklarında politik bir araç haline gelen su, İsrail-Filistin sorununun da çok önemli bir parçasıdır. İsrail'in iç ve dış politikasında izlediği hidro-strateji, ülkenin su ihtiyacının yarısından fazlasını işgal altında tuttuğu Filistin topraklarından karşılamayı gerektirmektedir. Bu sebeple, İsrail'in tarihi Filistin topraklarını boşaltması yakın gelecekte muhtemel gözükmemektedir. Filistin'deki mevcut su krizinin siyasi ve ekonomik boyutlarının yanında, insan hakları boyutu da ele alınmazsa sorunun çözümü hakkında atılacak adımlar eksik kalacaktır.

Anahtar kelimeler: Su sorunu, İsrail-Filistin İhtilafı, Ürdün Nehri, İşgal toprakları.

Abstract

Water, the source of life for humanity, has been transformed into a source of conflict in the new millennium. In the arid climate and disputed lands of the Middle East, water has been used as a political tool in the Israeli-Palestinian conflict. Israeli hydro strategy as part of the domestic and foreign policy agenda requires the country to control and utilize the water resources of the Palestinian Occupied Territories in order to meet more than half of the domestic water consumption. This is one of the vital reasons for Israel not to withdraw from the Occupied Territories in the near future. The current water crisis in Palestine is multi-dimensional and it is very crucial to see the human rights aspect of the problem along with the political and economic aspects to find concrete solutions to the crisis.

Keywords: Water problem, Israeli-Palestinian Conflict, Jordan River, Occupied Territories.

* Koç Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü Lisans Öğrencisi.

GİRİŞ

Su, dünyanın insanlığa sunduğu en önemli hayat kaynağıdır. Her ne kadar dünyanın dörtte üçü sularla kaplı olsa da, tatlı su rezervlerinin büyük bölümü buzullarda donmuş halde bulunmaktadır ve kullanılabilir tatlı su kaynakları toplam su hacminin yalnızca %1'ini oluşturmaktadır. Günümüzde dünya nüfusunun yaklaşık üçte biri su sıkıntısı çeken bölgelerde yaşamaktadır ve bu oranın 2025'te üçte ikiye yükselmesi beklenmektedir. Geçtiğimiz yüzyıl dünya nüfusu üç kat artarken, su tüketiminin altı kat artması ve tüketim alışkanlıkları, endüstri ve tarım sektörü ihtiyaçları sebebiyle bu artışın devam etmesi, su kaynaklarını giderek azaltmaktadır. Bu durum kirlilik, aşırı tüketim ve küresel ısınma gibi sebeplerle niceliği azalan su kaynaklarının niteliğinin de bozulmasına yol açmıştır. Böylece, özellikle Afrika ve Orta Doğu'da büyük sorunlar doğuran; ABD, Çin ve Hindistan'da da kendini hissettirmeye başlayan bir küresel su krizi ortaya çıkmıştır. Kimileri için bu kriz, suya ulaşmak için her gün kilometrelerce yürümeyi, kimileri için bulaşıcı hastalık ve açlık tehdidi altında yaşamayı, kimileri içinse savaşmayı gerekli kılmaktadır. Kısacası, bir hayat kaynağı olarak gördüğümüz su, gün geçtikçe bir çatışma kaynağı haline gelmektedir.

20. yüzyıl her ne kadar su savaşları senaryolarının gerçekleşmesine tanıklık etmemiş olsa da, su kıtlığı sorununun politik bir karakter kazanmasına şahit olmuştur. Su kaynaklarının paylaşımı devletlerarası düzeyde yapılan anlaşmalarla ve milli hidro-politik çıkarlara göre şekillenmeye başlamıştır. Bu durum, Mark Zeitoun'un 'hidro-hegemon' olarak adlandırdığı, ortak su havzalarındaki ekonomik ve askeri açıdan en güçlü devletlerin iç ve dış politika menfaatlerine göre belirlenen paylaşım sistemleri ortaya çıkarmıştır. Yani su ihtiyaca göre değil, asimetrik güç dengelerine göre dağıtılmıştır. Bunun küresel bir eğilim olduğunu söylemek doğru olmayabilir ancak Orta Doğu ve Afrika gibi siyasal istikrar ve barışın sağlanamadığı bölgelerde belirleyici düzen budur. Su kaynaklarının kazandığı bu politik boyut ve dünyadaki 260'ı aşkın su havzasının birden fazla ülke tarafından paylaşılıyor olduğu göz önüne alındığında, 21. yüzyılda bir çatışma kaynağı olarak petrolün yerini su alacak şekilde kehanetler

yapılmaktadır. Bu açıdan bakıldığında, petrol savaşlarının anavatanı olan Orta Doğu'nun ihtilafli topraklarında su, bölgenin barış ve istikrarı açısından belirleyici bir unsurdur.

Orta Doğu'da ihtilafli sınırlar demek kıymetli doğal kaynaklar üzerinde ihtilafli egemenlik anlamına gelmektedir. Bölgenin kurak iklimi dikkate alındığında, bu doğal kaynaklardan en önemlisinin su olduğu görülür. İnsani ve doğal sebeplerden ötürü ortaya çıkan su kıtlığı, Ürdün Nehri Havzası ülkeleri arasında önemli bir kırılma noktası olmuştur. Bu makalenin amacı, İsrail-Filistin ihtilafında tarihsel süreç içinde suyun rolüne odaklanarak su çatışmalarının insan eliyle yapılandırılmış boyutunu ve İsrail'in işgal topraklarından geri çekilmemesinin suya ilişkin sebeplerini irdelemektir. Tarihi gelişmeler, su ile ilgili uluslararası yasal düzenlemelerin yetersizliği ve milliyetçi iç politika hırsları işgal altındaki Filistin topraklarında büyük bir su sorunu yaratmıştır. Bu noktada su, stratejik ve siyasi bir baskı aracı olarak kullanılmış; şiddetli çatışmalar ve bir insan hakları krizi doğurmuştur. Su kaynaklarını hem iç hem de dış politikada güvenlik, var olma ve kalkınma söylemleriyle kullanması, su ihtiyacının yarıdan fazlasını işgal altında tuttuğu Filistin topraklarından karşılayan İsrail'in bu toprakları yakın zamanda boşaltmayacağına göstergesidir.

1. SU SORUNUNUN ZEMİNİ

Özellikle petrol üretimi yapmayan Orta Doğu ülkeleri için, bölgenin kurak iklimi suyu, insani kalkınma ve ekonomik gelişme için en önemli kaynak haline getiriyor. Doğal nedenlerden ötürü yaşanan su azlığı, hızlı kentleşme, devlet destekli tarım, tek taraflı kararlar, ihtilafli sınırlar ve nüfus patlaması gibi sebeplerden dolayı son 40 senedir oldukça hızlandı. Bu süreç, bölgesel su kaynaklarının aşırı kullanımı, kaynak yenilenme kapasitesinde düşüş ve suyun niteliğinin bozulmasına neden oldu. 1998 yılında bölgedeki yıllık tatlı su kapasitesi 2,400 milyon metreküp (MMK) iken, yıllık tüketim 3,000 MMK üzerindedir.¹ 2007'de Dünya Bankası, konu ile ilgili raporunda

¹Mélanne A. Civic, "Water scarcity in the Jordan River basin," *Global Issues* Vol 4 No 1 (1999): 16.

bölgedeki su açığının daha da büyüyeceğini ve günümüzde 1,100 MMK olan kişi başı su tüketiminin, 2050 yılında 550 MMK'ya düşeceğini açıkladı.²

Bölgedeki en önemli tatlı su kaynaklarından birisi olan Ürdün Nehri'nin senelik kapasitesi 1,300 MMK olarak tahmin ediliyor. Uluslararası sular kapsamındaki bu havzada kullanım hakkı olan ülkeler Suriye, Ürdün, İsrail, Lübnan ve işgal altındaki Filistin toprakları olarak listeleniyor. Ürdün Nehri dışında, yeraltı su havzaları da bölgedeki yaşamın devam etmesinde önemli rol oynuyor. Bu yeraltı suları, kanal sistemleriyle köy ve şehirlerle dağıtılıyor. Tarihi Filistin topraklarında bulunan Batı Şeria ve Kıyı yeraltı havzaları da uluslararası sular olarak kabul ediliyor. Uluslararası su statüsünün önemi, bu kaynakların uluslararası su anlaşmaları ve kararlarına tabi olmasından ileri geliyor. Çünkü bu anlaşmalar havza ülkelerinin tek taraflı olarak suyun yönünü değiştirmesini yasaklıyor. Fakat bu yasak, başta bölgedeki en büyük su tüketicisi İsrail olmak üzere, havzadaki birçok ülke tarafından sayısız kez ihlal edildi. İsrail'in yararlanabileceği diğer su kaynakları ise Necef Çölü altındaki 120 ila 240 yıllık tüketimi karşılayabilecek fosil su yatakları ve Akdeniz kıyısındaki tuzlu su arıtma tesisleri. Fosil suyun yenilenebilir olmaması ve tuzlu su arıtma işleminin de pahalı olması sebebiyle İsrail, su rezervi hesaplamalarına bu iki alternatifi dâhil etmiyor. Bunun yerine, su kaynaklarının %60'ını işgal altındaki Filistin topraklarından sağlıyor.³ Böylece zaten girift olan su sorununa yeni bir boyut ekleniyor: İhtilafli sınırlar.

Mevcut doğal su kıtlığı göz önüne alındığında, İsrail'in Filistin topraklarını işgal altında tutması, Orta Doğu'nun hayat kaynağı su rezervlerini kontrol etme stratejisiyle açıklanabilir. Burada verilmek istenen mesaj, İsrail'in işgal politikasının yalnızca suya dayalı olduğu değildir;

²Lucia, Dore, "Per capita water availability in the Middle East to fall by 50 per cent," *Khaleej Times Online*, Erişim tarihi 7 October 2007, <http://www.khaleejtimes.com/DisplayArticleNew.asp?xfile=data/business/2007/October/b>.

³Eran Feitelson, "Political Economy of Groundwater Exploitation: The Israeli Case," *Water Resources Development* Vol 21 No 3 (September 2005): 416.

suyun İsrail'in iç ve dış politika denklemlerinde diğer faktörlerin de yanında önemli bir yere sahip olduğunun dikkate alınması gerektiğidir.

2. İSRAİL-FİLİSTİN İHTİLAFINDA SUYUN ROLÜ: DIŞ POLİTİKA

20. yüzyılın başından beri su, İsrail-Filistin çatışmasında önemli bir rol oynamaktadır. 1917 Balfour Deklarasyonu ile İngiltere'den Filistin mandası topraklarında kurulacak bir 'Yahudi ulusal evi' sözü alan Siyonist liderler, 1919'da Deklarasyon sonrası çizilen sınırların değiştirilmesi talebinde bulundu. Bu talep önemli su kaynaklarının Filistin mandasına, sonrasında da Yahudi devletine, dâhil edilmesi yönündeydi:

“Filistin'in tüm ekonomik geleceği sulama ve elektrik gücü için gerekli su kaynaklarına dayalıdır [...] Ürdün ve Litani nehirleri bu su ihtiyacının karşılanacağı kaynaklardır.”⁴

Siyonist liderlerin henüz kurulmamış devletlerinin sınırlarını su havzalarına göre çizmesi, Yahudi devletinin varlığının ancak su kaynaklarını kontrol edebilmesiyle mümkün olacağına göstergesidir. Nitekim Yahudi liderler, taleplerinin İngiliz ve Fransızlar tarafından reddedilmesi ve Hitlerin 1933'te Almanya'da gücü ele geçirmesinden sonra hızlanan Yahudi göçleri sonucu bölgede nüfusun oldukça artmasıyla akut hale gelen su kıtlığı problemini çözmek için uluslararası anlaşmaları ihlal eden bir projeyi hayata geçirdiler. Lowdermilk Planı (1944) Ürdün Nehri'nin sularının yönünün tek taraflı olarak değiştirilip havza dışına çıkarılmasını, Yahudi yerleşimlerine su sağlanmasını ve Necef Çölü'nün sulanarak tarıma uygun hale getirilmesini öngörüyordu. 1953'te yapımına başlanan, İsrail ile Arap komşuları arasında çatışmalara sebebiyet veren, günümüzde halen çalışmakta olan İsrail Ulusal Su Taşıyıcısı Lowdermilk'in ışığı doğrultusunda yapılandırıldı. İsrail, dev boru hatları, açık kanallar, yer altı tünelleri ve pompalama istasyonlarından oluşan bu 130 kilometrelik Taşıyıcı

⁴Harald D. Frederiksen, “Water: Israeli Strategy, Implications For Peace and The Viability of Palestine,” *Middle East Policy* Vol 10 No 4 (2003): 71.

ile ülkenin kuzeyindeki su kaynaklarını güneydeki tarım arazileriyle buluşturdu.

1947’de Birleşmiş Milletlerin 181 sayılı Kararnamesi, Filistin topraklarını Filistinliler ve Yahudiler arasında 44/56 oranında paylaştırdı. İsrail devletinin kurulması için verilen topraklar bölgedeki en önemli su kaynaklarından olan Ürdün nehrinin bir kısmını ve Tiberias Gölü’nü kapsamaktaydı. 1948’de İsrail’in bağımsızlığını ilan etmesi ve tanınmasıyla Filistinliler için durum daha da kötüleşti. İsrail, çıkardığı yasalarla su kaynaklarının çok büyük bir bölümünü Yahudi nüfusa tahsis etti. Bu amaçla öncelikle nüfus azaltma politikasına hız vererek, yaklaşık 750,000 Filistinliyi göçe zorladı ve su tüketimini azaltmış oldu. Ardından ‘Temel Yasalar’ olarak adlandırdığı yasal düzenleme paketini kabul etti. Bu paketle atılan ilk adım iki sınıflı vatandaşlık sisteminin uygulanmasıydı. Yahudi olmayan nüfusa İsrail vatandaşlığı, Yahudi nüfusa ise Yahudi uyruğu verildi. İkinci adım olarak Statü Yasası (1952) İsrail hükümetiyle, birçok ulusal örgüt arasında yalnızca Yahudi uyruklu vatandaşlara hizmet edecek bir işbirliği ağı kurdu. Dünya Siyonist Organizasyonu ve Yahudi Ulusal Fonu gibi ülkedeki su kaynaklarının ve altyapısının büyük bölümünü kontrol eden örgütler, bu yasa kapsamında Yahudi uyruklu olmayan vatandaşlara hizmet sunmamaktadır. Böylece, İsrail’de yaşayan Filistinlilerin su hakları büyük ölçüde kısıtlanmakta hatta yok edilmektedir.

1950’de Geri Dönüş Yasası’nın kabulü ile birlikte, İsrail’e göç eden Yahudi nüfusta bir patlama yaşandı. Bu patlama ile kentleşme hız kazandı ve su tüketimi arttı. İsrail’in çözümü Ulusal Su Taşıyıcısı oldu. Ürdün Nehri Havzası’nda her türlü yön değiştirme eğilimi ‘sıfır toplamı oyun’ çerçevesinde değerlendirildiğinden (bir ülkenin daha çok su alabilmesi diğerlerinin daha az alması anlamına geliyor), Arap ülkeleri önce kendi su taşıyıcı projelerini başlatarak ardından da askeri güç kullanarak İsrail’in bu planına tepki gösterdi. 1964 – 67 yıllarında İsrail ile Arap komşuları, özellikle Suriye, arasında çıkan küçük çaplı askeri çatışmalar 1967 yılında Altı Gün Savaşı olarak patladı. Mısır, Ürdün ve Suriye’ye karşı savaşan İsrail savaştan muzaffer ayrılan taraf oldu. Ariel Sharon’un savaş hakkındaki

yorumu, hidro-politiğin bölgedeki barış ve istikrar açısından önemini yansıtıyordu: “savaş [1967’den] iki buçuk sene önce, İsrail’in Ürdün Nehri’nin yönünün değiştirilmesine karşı hareket etmeye karar verdiği gün başlamıştı.”⁵ İsrail Batı Şeria, Golan Tepeleri, Gazze Şeridi ve Sina Yarımadası’nı ele geçirdi. 1978’de Sina Yarımadası’nı Mısır’a geri verdi ancak işgal ettiği diğer topraklar İsrail hidro stratejisi açısından geri verilemeyecek kadar önemliydi, çünkü tarihi Filistin’in tüm su kaynakları bu topraklarda yatıyordu. Golan Tepeleri’nden geçen Yarmuk ve Banyas nehirleri ile Tiberya Gölü, İsrail’in yıllık su tüketiminin yaklaşık %25’ini karşılamaktadır. Gazze Şeridi ve Batı Şeria’daki yer altı su havzaları ve tekeline aldığı Yukarı Ürdün suları da, İsrail için hayati önem taşımaktadır. Bu sebeple İsrail, işgal bölgelerindeki tüm su kaynaklarını ulusallaştırdı, Filistin kanal sistemlerini kendisinininkine bağladı, tüm sulama ve yeni kuyu açma işlemlerini İsrail askeri otoritelerinden alınacak izne bağladı ve tüm Filistinlilerin mevcut kuyulara erişimini yasakladı. İşgal öncesi dikilmiş meyve ağaçları söküldü ve yeni ağaç dikilmesi için İsrail işgal kuvvetlerinden izin almak şart koşuldu.

İsrail’in işgal altındaki Filistin topraklarında uyguladığı su politikası ve Yahudi yerleşimlerinin sayıca arttırılması, Cenevre Sözleşmeleri, Hague Deklarasyonu, Birleşmiş Milletler Antlaşması ve Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Maddeleri gibi birçok uluslararası anlaşma ve sözleşmeyi ihlal ediyor. Özellikle Dördüncü Cenevre Sözleşmesi’nin Ek Protokolü işgalci güçlerin işgal altında bulundurduğu topraklardaki doğal kaynakları korumasını, maddi tazminat olmaksızın özel mülke el koymamasını gerekli kılıyor ve işgal topraklarında yerleşim kurmayı bir savaş suçu olarak duyuruyor.⁶ Ancak sorun şu ki, bu belgeler kısa zamanlı işgal durumları için tasarlanmış anlaşmalar ve suya direkt referans veren bir madde içermiyorlar. Ayrıca İsrail, bu tür anlaşmaların Filistin sorununa uygulanamayacağını çünkü ortada Filistin diye bir devlet olmadığını

⁵Mustafa Dolatyar, “Water Diplomacy in the Middle East,” içinde *The Middle Eastern Environment* (St Malo Press, 1995).

⁶Abdallah Abu-Eid, “Water as a Human Right: The Palestinian Occupied Territories as an Example,” *Water Resources Development* Vol 23 No 2 (2007): 295.

savunuyor. Tüm bunların yanında, yasal yönden bağlayıcı uluslararası anlaşmalarda su, bir insan hakkı olarak kesin ve net bir dille tanınmıyor ve Filistin sorunu çoğu zaman siyasi ve ekonomik bir kriz olarak görülüyor. Bu da yaşanan su sorununun insan hakları boyutunun görmezden gelinmesine ve buna yönelik somut adımlar atılmamasına sebep oluyor.

Soğuk Savaş'ın bitmesiyle, uluslararası camia 1991'de başlatılan Madrid Barış Görüşmeleri ile Orta Doğu'da barış için umutları yeşertti. Bu barış sürecinde su, görüşmelerin ana başlıklarından biriydi. Filistin Ulusal Yönetimi ile İsrail arasında imzalanan 1995 Geçici Anlaşma ile su konusunda önemli sayılabilecek gelişmeler oldu. İki taraf arasında, oybirliği ilkesine dayanarak karar alacak olan Ortak Su Komitesi kuruldu.⁷ Bu komite, siyasi meseleler ve İsrail'in Filistin'den gelen su projesi tekliflerini çoğunlukla reddetmesi nedeniyle Filistinlileri tatmin etme konusunda başarılı olamadı. Bunun yanında, fon yetersizliği, İntifada olayları ve İsrail'de aşırı milliyetçi Likud Partisi'nin başa gelmesi de Ortak Su Komitesi'ni etkisiz kıldı. Tüm bu olumsuzluklara rağmen komite, El-Aksa (İkinci) İntifada olayları sırasında çalışmalarını durdurmadı ve siyasi sorunları teknik su meselelerinden ayrı tutmaya çalıştı. Filistin Su Yönetimi, Filistinliler için su kaynağı geliştirmek ve dağıtımını sağlamak amacıyla 1996'da kuruldu. Filistin Yönetimi'nin 2002'de kabul ettiği Su Yasası, suyu bir insan hakkı olarak tanımlıyor ve işgal altındaki bölgelerde yaşayan herkes için eşitlikçi ve sürdürülebilir su dağıtımını savunuyor.⁸ Ancak tahmin edilebileceği üzere, bu yasanın uygulanabilmesi Filistin Yönetimi'nin askeri, siyasi ve ekonomik gücünün yetersizliği sebebiyle şimdiye dek mümkün olmadı.

İsrail'in Filistinliler üzerinde uyguladığı su politikası, 2000'li yıllarda da devam etmektedir. 2005 verilerine göre, İsrail'deki kişi başı su tüketimi işgal

⁷Anders Jägerskog, "Why States Cooperate Over Shared Water: The Water Negotiations in the Jordan River Basin," içinde *Water Resources in the Middle East* (2007), 197.

⁸Abdallah Abu-Eid, "Water as a Human Right: The Palestinian Occupied Territories as an Example," *Water Resources Development* Vol 23 No 2 (2007): 300.

bölgelerinin 7 katıdır.⁹ Dağıtımdaki bu dengesizlik İsrail'in yapımına devam ettiği Batı Şeria'yı çevreleyen Duvar ile daha da yıkıcı hale geliyor. Duvar'ın sulama yapılabilen birçok tarım alanı ve su kaynağını İsrail tarafında bıraktığı Birleşmiş Milletler tarafından raporlandı.¹⁰ Bütün bunların yanında, Lonergan ve Brooks (1995) su envanteri bulunabilirliği ve geçerliliği krizine dikkat çekiyor.¹¹ Su ile ilgili tüm istatistik ve bilgileri devlet sırrı olarak saklayan İsrail, su kaynakları hakkındaki yayımlara da sansür uyguluyor. Bu durum, Ortak Su Komitesi'nin çalışmasını zorlaştırdığı gibi barış görüşmelerinde de tıkanıklıklara yol açıyor. Buradan yola çıkarak, İsrail'in su konusundaki mevcut statükoyu değiştirmek için çabaladığını söylemek pek de mümkün olmuyor. İsrail'in Barak ve Sharon'un başbakanlık dönemlerinde barış görüşmelerinde gündeme getirdiği su ile ilgili şartlar da bunu kanıtlayıcı niteliktedir. Filistin devletinin var olması için koyulan önkoşullar içinde Filistin'in tüm su kaynaklarının egemenliği ve Filistinlilerin su çıkarma haklarının düzenlenmesinin İsrail kontrolünde olması; Gazze Şeridi ve Batı Şeria'daki su rezervlerinin İsrail sınırları içinde tüketilmesi birer madde olarak verilmişti. Bu şartlar Madrid ve Oslo anlaşmalarının ihlalini gerektirmektedir ve bu koşullar altında Filistin devletinin varlığından ya da bağımsızlığından söz edilemeyeceği aşikârdır. Aynı şekilde, Filistin'in su kaynakları olmadan İsrail'in bugünkü varlığını sürdürebilmesi de neredeyse imkânsızdır. Bu sebeple mevcut statüko İsrail tarafından bozulmayacaktır.

Görüldüğü gibi, İsrail'in dış politikasında tarihi Filistin topraklarındaki su kaynakları çok önemli bir rol oynamıştır. Bu rolün öneminin yakın gelecekte azalacağı öngörülmektedir. Bunun sebebi artan nüfus ve gitgide azalan, niteliği bozulan su kaynakları karşısında herhangi bir alternatifin üretilmemesidir. Taraflar arasındaki asimetric güç dengesi sebebiyle, bölgesel su yönetimi rejiminin eşitlikçi ve adil bir sistem getirmesi ihtimali

⁹Abu-Eid, "Water as a Human," 298.

¹⁰ *The Humanitarian Impact of the West Bank Barrier on Palestinian Communities* (East Jerusalem: United Nations, June 2007), Erişim tarihi 25 Temmuz 2009, http://unispal.un.org/pdfs/BR_Update30July2007.pdf.

¹¹Stephen C. Lonergan and David B Brooks, *Watershed: The Role of Fresh Water in the Israeli-Palestinian Conflict*, 1995.

oldukça azdır. Bu durum karşısında da saldırgan bir su politikası, İsrail dış ilişkilerini şekillendirme noktasında yerini koruyacaktır.

3. İÇ MEKANİZMALAR: ULUSAL POLİTİKA VE SÖYLEMLER

Orta Doğu ülkelerinin dış politikalarındaki su stratejileri, iç politikadaki hâkim görüşler ve akımlarla doğrudan ilintilidir. Bu akımlar suya kimin, ne zaman, nasıl ve ne kadar erişebileceğini, su kaynakları hakkında neler söylenip söylenemeyeceğini ve su güvenliği kavramının ne şekilde tanımlanacağını belirleyen güçlü unsurlardır. İsrail-Filistin ihtilafı da bu noktada bir istisna değildir. İki taraf arasındaki su sorunu, çoğunlukla İsrail'in iç politikasının bir yansıması olarak görülebilir. Filistin Ulusal Yönetimi'nin bu konuda çok da etkili olduğu söylenemez. Bunun sebebi, İsrail'in ekonomik, askeri ve siyasi açıdan Filistin Yönetimi'nden daha güçlü olması ve Ürdün Havzası hidro-politiğini şekillendirebilme becerisidir. Bu nedenle, İsrail'in iç politika dinamiklerinin zamanla nasıl şekillendiği ve su kaynaklarının devlet kurma ve ulus yapılandırma noktasında nasıl kullanıldığını anlamak, bölgenin gelecek istikrarı ve barışı hakkında öngörude bulunabilmek açısından büyük önem arz etmektedir.

Siyonizm'de ana temalardan biri olan tarım, 'çölü çiçek açtırmak' adına İsrail su kaynaklarının en çok kullanıldığı sektör oldu ve hâlihazırda da öyledir. Tarımın bu ideolojik önemi, bağımsızlığın ilk yıllarından itibaren İsrail'de ulus oluşumunu su kaynaklarına bağladı. Su, Siyonist hareketin kalbini oluşturan Yahudi yerleşimlerinin kalkınması, sayıca büyümesi ve sürekliliğinin sağlanabilmesi için elzem bir öge olarak görüldü. Ayrıca bölgeye gelen Yahudi göçmenlerin toprağa yerleştirilerek tarıma teşvik edilmesi yoluyla, göçmen ile toprak arasında hem maddi hem de manevi bir bağ oluşturuldu. Memleket kavramının oluşumu ve göçmenler arasında yayılması, çiftçiler sayesinde sağlandı. İkinci olarak Feitelson, 1950 ve 60'lı yıllarda İsrail'deki su ile ilgili devlet söylemlerinde güvenlik boyutunun öne çıktığına dikkat çekiyor.¹² Su kaynakları dışında başka sebeplerle Suriye ile

¹²Eran Feitelson, "Implications of shifts in the Israeli water discourse for Israeli-Palestinian water negotiations," *Political Geography* 21 (2002): 293 – 318.

yapılan çatışmalar, İsrail kamuoyuna su menşeli problemler olarak yansıtıldı. Böylece İsrail halkının zihninde ulusal güvenlik ve su kaynakları arasında bir bağ kuruldu. Bu bağ, İsrail’de günümüzde de oldukça güçlü olan, su kaynaklarının geliştirilmesi, planlanması ve dağıtımına karar veren asker-tarım sektörü koalisyonunu doğurdu. Görüldüğü gibi İsrail’in iç politika dinamiklerinde su, hem ideoloji hem de güvenlik açısından bir anlam ifade etmektedir. Su kaynaklarına yüklenen bu anlam, İsrail’in dış politikasında daha saldırgan ve uzlaşmaz olmasına ve suyun niteliğinden çok niceliğine önem vermesine yol açmıştır.

Su politikasının 1959’da kurumsallaşmasıyla, kolektif organize tarım sektörü, İsrail’de su kullanımı konusundaki karar verme gücünü güçlendirdi. İsrail Tarım Bakanlığı altında (1966’dan beri Altyapı Bakanlığı bünyesinde) Su Komisyonu kuruldu ve ulusal su şirketlerinden (Mekorot gibi) profesyoneller su politikasının belirlenmesine katkıda bulunmaya başladı. 1990 yılına kadar Tarım Bakanı ve Su Komisyonu Başkanı hep kolektif tarım sektöründen seçildi.¹³ Bunun yanında, Su Yasası ile su kaynaklarının kontrolü tamamen ulusal yönetimin eline verildi; yerel ve bölgesel otoriteler saf dışı bırakıldı. Bu sayede, mevcut tarım yanlısı, saldırgan su rejimi merkezileştirildi. 1990’ların başına kadar ne kentli ne de çevreci gruplar seslerini yeterince duyuramadı. Özellikle, Altı Gün Savaşı’nda tarihi Filistin’in çok geniş su kaynaklarının kontrol altına alınmasıyla su, kamu gündeminden uzaklaştırıldı. Su Komisyonu tarafından verilen kararlar halka duyurulmadı. İsrail’in su kıtlığı endişesi, işgal edilen topraklar sayesinde çözülmüştü. Tabi bu çözüm dâhilinde birçok uluslararası anlaşma ve sözleşme de ihlal edilecekti. 1977’de kent merkezli Likud Partisi’nin, kırsal merkezli İşçi Partisi’ne seçimlerde üstün gelmesi üzerine İsrail, bir pazar ekonomisi olma yolunda ilerleyeme başladı. Bu ilerleme doğrultusunda devlet eliyle gereksiz derecede finanse edilen bir tarım sektörü kabul edilemezdi. 1980’lerin ortasında aktifleşen pazar mekanizmaları, kırsal kooperatif sektörünün borç kriziyle birleşince ulusal kalkınma ve güvenlik kavramları ile tarım ve su kaynakları arasındaki bağ zayıfladı. İsrail Doğasını Koruma Topluluğu ve benzeri sivil toplum örgütleri kanalıyla

¹³Feitelson, “Political Economy of,” 416.

seslerini duyurmaya başlayan çevreci gruplar, kent merkezli Likud'un iktidarda olmasının da etkisiyle, kamuoyunda asker-tarım sektörü koalisyonunun söylemlerinden farklı görüşler oluşmasına yardımcı oldu.

1990'ların başında yaşanan kuraklık, suyun yeniden gündeme oturmasına sebep oldu. Krizin sebebi suyun yalnızca miktarı değil aynı zamanda kalitesinin de düşmesiydi. Bu tarihlerde yazılan en önemli iki rapor Devlet Denetleme (1990) ve Mühendis-Ekonomist (1995) raporlarıdır. Bu iki raporda da, su kullanımında verimliliğin artırılması gerektiği ve bunun için tarım sektörüne aktarılan yüksek ödeneklerin kesilmesi yoluna gidilmesi önerildi. Tarım Bakanlığı'nın çıkarları ve görüşleriyle tezat oluşturan bu iki rapor kısa süreli ve baştan savma uygulandıktan sonra rafa kaldırıldı.

Günümüzde, İsrail iç politika arenasında su sorunu hakkında farklı tanım ve çözüm önerilerine sahip, sayıları dörde ulaşan kamplar vardır. İsrail-Filistin ihtilafını da etkileyen bu kampların ana temaları kıtlık, ekonomi, çevre ve insan haklarıdır.¹⁴ 2000'lere kadar üstünlüğü tartışılmayacak olan ve kıtlık teması ile hareket eden kamp, tek taraflı, ulusalcı ve Filistinliler için korkunç sonuçlar doğuran politikaları besleyen söylemler içinde oldu. Ekonomi ana temasından yola çıkarak bir yol haritası belirleyen kamp ise son yıllarda popülaritesini arttırdı, bölgesel su yönetimi projeleri ve ulusal su tekellerini bitirmeye yönelik teklifleriyle dikkat çekti. Ekonomik kamp barışçıl uluslararası ilişkiler, su kaynakları kullanımında çok taraflılık ve işbirliği için umutları yeşertmektedir. Su sorununa çevre boyutundan bakan diğer bir kamp sınırlar arası ekosistem yönetimi rejimi sunarken; insan hakları tabanlı hareket suyun herkese eşitlikçi bir şekilde dağıtılması gerektiğini savunmaktadır. Bu iki grup her ne kadar politika üretme sürecinden dışlanmış olsalar da, İsrail-Filistin Araştırma ve Bilgi Merkezi'nin Çevre ve Su Programı¹⁵ gibi ulusal ve uluslararası sivil toplum örgütleri aracılığıyla kamuoyunu su sorununun ideolojik ve güvenlik boyutlarının ötesinde bilgilendirmektedirler. Fakat birçok sivil toplum

¹⁴Feitelson, "Implications of shifts," 312.

¹⁵Anders Jägerskog and David Phillips, *Managing Trans-boundary Waters for Human Development*, UNDP Human Development Report, (2006).

teşebbüsü yetersiz fon ve siyasi çatışmalar sebebiyle sürdürülememekte ya da hiç hayata geçirilememektedir. Son seçimlerle başa gelen Likud Partisi'nin kentli kimliğine rağmen, İsrail su politikasında ekonomi temalı söylemler dışında, kıtlık tehdidini kullanarak destek alan gruplara bir alternatif oluşturacak kadar güçlü bir kamp olmadığı görülmektedir.

Su paylaşımında dengeleri etkilemesi beklenen diğer bir taraf ise Filistin Yönetimi'dir. Filistin Yönetimi'nin su politikasının, ihtilafın başından beri çok da değişmediğini söylemek mümkündür. Filistin su söylemlerini özetleyecek en iyi örneklerden birisi, Ürdün Havzası'nda su paylaşımını belirleyecek olan ve ABD tarafından sunulan Johnston Planı'nı hakkındaki Arap Ligi Konseyi açıklamasıdır (1955):

“Bu plan emperyalistlerin ve Siyonistlerin, Arap vatanının kalbinde toprak genişletme olarak belirlenen hedeflerinin ekonomik çıkarlar kisvesi altında gerçekleştirilmesi için atılmış bir adımdır.”¹⁶

Bu tarz bakış açıları, barışçıl bir su rejiminin kurulması önünde büyük bir engel teşkil etmektedir çünkü tüm dış merkezli teşebbüsleri bir tuzak olarak görmekte ve uluslararası arabuluculuğa şans tanımamaktadır. Ayrıca, Filistin Yönetimi'nin İsrail iç mekanizması kadar etkili ve sistematik bir su politikasının olmaması da işgal topraklarında İsrail'in hükmünün geçmesine izin vermektedir. Filistinlilerin bu tek düze görüşü, yaklaşık bir yüzyıldır Batılı güçlere ve İsrail'e karşı kendi kaderini belirleme ve topraklarını kontrol etme uğruna verdikleri savaştan ileri gelmektedir. Fakat su ile ilgili tüm sorunlar için İsrail'i suçlayan Filistin bakışıyla realite arasında çok büyük farklılıklar vardır.¹⁷ Filistinli nüfus içindeki gruplar arası çatışmalar, su hatlarına hasar vermekte ve su kaynaklarını kirletmektedir. Fakat bu gerçek, Filistin Yönetimi tarafından su sorunu tanımlanırken ve çözüm üretilirken göz ardı edilmektedir. Gerçekçi bakış açılarına dayanmayan bu

¹⁶ Jeffrey R. Stein, “Water Politics in the Middle East: An Analysis of Resource Scarcity and Proposed Solutions,” (A Thesis Presented in Claremont McKenna College, 1999), Erişim tarihi 20 Temmuz 2009, http://www.roberts.cmc.edu/PSI/eep/1999_JSteinthesis.pdf.

¹⁷ Feitelson, “Implications of shifts,” 298.

gibi politikalar, İsrail'in işgal altında tuttuğu topraklarındaki hâkimiyetini güçlendirmekte ve geri çekilmesi için bir sebep vermemektedir.

SONUÇ

Su, İsrail tarafından baskıcı bir siyasi araç olarak Filistin'in sosyal ve ekonomik kalkınmasını durdurmak, Filistinli nüfusu kontrol altında tutmak, işgal altındaki topraklarda psikolojik baskı uygulamak ve İsrail'de ulus oluşumu hızlandırmak amaçlarıyla kullanılmıştır ve kullanılmaktadır. İç politikada ise su, asker-tarım sektörü koalisyonunun desteklediği kolektif tarım sektörünün gelişimi ve kentli-çevreci seslerin kısılması için kullanılmıştır. Bu politikanın, Su Komisyonu gibi organlarla kurumsallaştırıldığı ve Mekorot gibi ulusal tekellerle sürdürülebilirliğinin garanti altına alındığı görülmektedir.

İsrail dış politikasında sınırlar çizilirken ve işgal bölgeleri belirlenirken su kaynaklarının bir zemin oluşturduğu aşikârdır. Balfour Delarasyonu sonrasında bunu yazılı olarak duyuran Siyonist liderler, amaçlarını Altı Gün Savaşı'nda fiiliyata dökmüş ve Ürdün Havzası'ndaki en önemli su kaynaklarını işgal altına almıştır. Günümüzde de işgal altında olan bu kaynakların gelecekteki su tüketimi, ekonomik kalkınma, devletin varlığı ve devamlılığı açısından taşıdığı büyük önem, İsrail'i bu toprakları geri vermekten alıkoyan başlıca sebeplerdendir. Bunun yansımaları, İsrail'in barış görüşmelerinde Filistin devletinin oluşumu konusunda koyduğu şartlarda ve görüşmeleri sekteye uğratmaya yönelik sansür ve bilgi kısıtlamalarında görmek mümkündür.

İç politika sahasında, İsrail'de su kaynaklarına yüklenen anlam ekonomik olmaktan öteye gitmiş; ideoloji ve güvenlik boyutları da kazanmış ya da kazandırılmıştır. İsrail devletinin ve ulusunun oluşturulması sürecinde Siyonizm'in tarıma yüklediği önem su kaynaklarına hayati değer kazandırmış ve ulusal güvenlik meselesi haline getirmiştir. Günümüzde de su planlaması ve dağıtımı konusunda söz sahibi olan asker-tarım sektörü koalisyonu, agresif dış politikayı körüklemiş ve Filistinliler için trajedik

sonuçlar doğuran projeleri uygulamaya sokmuştur. Çevre ve insan hakları temalarıyla başlatılan hareketlerin zayıflığı ve aşırı milliyetçi elitlerin başa gelmesi de bu uygulamaların devam edeceğine işaret etmektedir. Suyun millet oluşumundaki yeri, İsrail halkının tarım sektörüne ve kendi kendine yetme politikasına verdiği önem sebebiyle işgal altındaki Filistin topraklarının İsrail tarafından boşaltılması söz konusu gibi gözükmemektedir.

Son olarak, direkt ve net olarak tanımlanmış yasal temel insan haklarının gerçekleştirilebilmesi için suyun olmazsa olmaz bir unsur olduğu unutulmamalıdır. Her ne kadar uluslararası anlaşmalar ve kararnamelerde su bir insan hakkı olarak tanımlanmasa da; yaşama hakkı, sağlık hakkı ve yaşama standardı hakkı gibi temel hakların su kaynaklarına erişim olmadan gerçekleştirilemeyeceği aşikârdır. Bu sebeple Filistin'deki su sorununun yalnızca siyasi ve ekonomik boyutunu değil; insan hakları boyutunu da görmek gerekir. Hatta bununla da kalmayıp, sorunun İsrail-Filistin ihtilafı özelinde kalmadığını, su sorununun ve dolayısıyla insan hakları krizinin bölgesel bir fenomene dönüşebileceğini değerlendirmek önemlidir. İnsan haklarının evrensel bir kavram olduğu ve evrensel korumaya ihtiyaç duyulduğu göz önüne alındığında, uluslararası camianın bu kriz konusunda geçerliliği sorgulanabilir anlaşmalar imzalamak yerine daha somut adımlar atması şarttır.

KAYNAKÇA

- Abu-Eid, Abdallah. "Water as a Human Right: The Palestinian Occupied Territories as an Example." *Water Resources Development* Vol 23 No 2 (2007): 295.
- Abu-Eid, Abdallah. "Water as a Human Right: The Palestinian Occupied Territories as an Example." *Water Resources Development* Vol 23 No 2 (2007): 300.
- Civic, Mélanne A. "Water scarcity in the Jordan River basin." *Global Issues* Vol 4 No 1 (1999): 16.
- Dolatyar, Mustafa "Water Diplomacy in the Middle East." içinde *The Middle Eastern Environment*. St Malo Press, 1995.
- Dore, Lucia. "Per capita water availability in the Middle East to fall by 50 per cent." *Khaleej Times Online*. Erişim tarihi 7 October 2007.
<http://www.khaleejtimes.com/DisplayArticleNew.asp?xfile=data/business/2007/October/b>.
- Feitelson, Eran. "Implications of shifts in the Israeli water discourse for Israeli-Palestinian water negotiations." *Political Geography* 21 (2002): 293 – 318.
- Feitelson, Eran. "Political Economy of Groundwater Exploitation: The Israeli Case." *Water Resources Development* Vol 21 No 3 (September 2005): 416.
- Frederiksen, Harald D. "Water: Israeli Strategy, Implications For Peace and The Viability of Palestine." *Middle East Policy* Vol 10 No 4 (2003): 71.
- Jägerskog, Anders and David Phillips. *Managing Trans-boundary Waters for Human Development*. UNDP Human Development Report, 2006.
- Jägerskog, Anders. "Why States Cooperate Over Shared Water: The Water Negotiations in the Jordan River Basin." içinde *Water Resources in the Middle East*. 2007, 197.

Loneragan, Stephen C. and David B Brooks. *Watershed: The Role of Fresh Water in the Israeli-Palestinian Conflict*. 1995.

Stein, Jeffrey R. "Water Politics in the Middle East: An Analysis of Resource Scarcity and Proposed Solutions." A Thesis Presented in Claremont McKenna College, 1999, Erişim tarihi 20 Temmuz 2009, http://www.roberts.cmc.edu/PSI/eep/1999_JSteinthesis.pdf.

The Humanitarian Impact of the West Bank Barrier on Palestinian Communities East Jerusalem: United Nations, June 2007. Erişim tarihi 25 Temmuz 2009, http://www.roberts.cmc.edu/PSI/eep/1999_JSteinthesis.pdf.

BİLGE ADAMLAR STRATEJİK ARAŞTIRMALAR MERKEZİ

Türk tarihi incelendiğinde geçmişteki başarıların arkasında iyi yetişmiş bilge adamların bulunduğu görülmektedir. Ancak günümüzde olayların çok boyutlu olarak gelişmesi ve sorunların karmaşıklaşması, birkaç bilge kişinin veya aydının gelişmeleri zamanında ve doğru olarak algılamasını ve alternatif politikalar üretebilmesini zorlaştırmaktadır. Gelişmelerin yakından takip edilmesi, gelecekle ilgili gerçekçi öngörülerin yapılabilmesi ve doğru politikalar üretilebilmesi için farklı disiplinlere ve görüşlere sahip bilge adamlar ile genç ve dinamik araştırmacıların, esnek organizasyonlar içinde sinerji sağlayacak şekilde bir araya getirilmesi gerekmektedir.

Dünya'daki ve yurt içindeki gelişmeleri takip ederek geleceğe yönelik öngörülerde bulunmak; Türkiye'nin ikili ve çok taraflı uluslararası ilişkilerine ve güvenlik stratejilerine, yurt içindeki siyasi, ekonomik, teknolojik, çevresel ve sosyo-kültürel problemlerine yönelik bilimsel araştırmalar yapmak; karar alıcılara milli menfaatler doğrultusunda gerçekçi, dinamik çözüm önerileri, karar seçenekleri ve politikalar sunmak maksadıyla Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM) kurulmuştur. BİLGESAM'ın vizyonu, amacı, hedefleri, çalışma yöntemi, temel nitelikleri, teşkilatı ve yayınları <http://www.bilgesam.org/tr> web sitesinde sunulmaktadır.

BİLGE STRATEJİ DERGİSİ

Bilge Strateji; hakemli ve bağımsız bir dergidir. Bilge Strateji, Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM) tarafından yayınlanmaktadır. Yayın politikası ve bilimsel kriterler, bağımsız editörler ve Yayın Kurulu'nca tespit edilmektedir.

Alanında Türkçe ve İngilizce makaleleri yayınlar. Güz ve Bahar dönemlerinde olmak üzere yılda iki kez yayınlanmaktadır. Bilge Strateji, uluslararası ilişkiler başta olmak üzere tüm sosyal bilimler konularında makaleler içerir.

Bilge Strateji'nin temel amacı sosyal bilimler alanlarındaki farklı düşünen yazarların fikirlerinden oluşan sinerji ile yurt içi ve yurt dışında sosyal bilimler literatürüne katkıda bulunabilmektir. Özellikle, sunacağı farklı bilimsel düşüncelerle Türkiye Cumhuriyeti'nin siyasi, ekonomik, çevresel ve sosyo-kültürel problemlerine çözüm üretebilmektir.

YAZARLARA BİLGİ NOTU

1-Bilge Strateji Dergisi ulusal hakemli bir dergidir. Bilge Strateji Dergisi'nde yayınlanmak üzere gönderilen makale daha önce herhangi bir yerde yayınlanmamış olmalıdır.

2-Yazarlardan gelen makaleler alanında yetkin iki hakeme gönderilir. Hakemlerden rapor alınır ve rapora göre yazarlara geri dönüş yapılır. Yazarın hakemlerin raporları doğrultusunda ilgili düzeltme, değişiklik ve eklemeleri yapması durumunda makaleler yayınlanır. Makalenin yayınlanması konusunda hakemlerden biri olumsuz diğeri olumlu değerlendirme verirse, makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Üçünü hakemin verdiği değerlendirmeye göre makalenin yayınlanmasına karar verilir.

3-Makale dili Türkçe veya İngilizce olmalıdır.

4-Makale; yazım stili, anlatımda akışkanlık, dilin doğru kullanımı, yazının planlaması, dipnotlar ile yazı arasındaki uyum, dipnotlardaki bilgilerin eksiksiz ve doğru olması, dipnotların yeterliliği, yazı ile ilgili yeterli kaynağın kullanılıp kullanılmadığı, çalışmanın bilim dünyasına katkısı, orijinalliği, yazarın iddialarını savunmadaki yeterliliği, yazının derinliği ve kalitesi gibi noktalarda tutarlı olmalıdır.

5-Makale 4.000 kelimedenden az, 10000 kelimedenden fazla olmamalıdır. Kitap inceleme çalışmaları ise 1500-2000 kelime arasında olmalıdır.

6-Makale ile birlikte 80-110 kelimeyi aşmayan özeti (Türkçe ve İngilizce olarak) ve yazar hakkında 5-6 satırlık bilgi notu da gönderilmelidir.

7-Makale, Times New Roman formatında 11 puntoda ve 1,15 satır aralığında yazılmalıdır. Dipnotlar için Times New Roman formatında 10 punto kullanılmalıdır.

8-Makalenin başlığı Türkçe ve İngilizce olarak metne uygun kısa ve açık ifadeli olmalı; başlık ve alt başlıklar **kalm harflerle** yazılmalıdır.

9- Ana başlıklar ve alt başlıklar rakamlarla numaralandırılmalıdır. Ana başlıklar büyük harflerle yazılmalıdır. Takip eden alt başlıklar ise, kelimelerin ilk harfleri büyük diğer harfler küçük olacak şekilde düzenlenmelidir.

1. ANA BAŞLIK

1.1. Alt Başlık

1.1.1. Alt Başlığın Bölümü

10-Alıntılama Alıntılama Chicago Manual of Style sistemi kullanılmalıdır. Ayrıntılı bilgi için bakınız.

http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html.

Örnek:

- Kitabın dipnot olarak gösterimi;

Michael Pollan, *The Omnivore's Dilemma: A Natural History of Four Meals* (New York: Penguin, 2006), 99–100.

Pollan, *Omnivore's Dilemma*, 89.

- Kitap içindeki bölümün dipnot olarak gösterimi;

John D. Kelly, "Seeing Red: Mao Fetishism, Pax Americana, and the Moral Economy of War," in *Anthropology and Global Counterinsurgency*, ed. John D. Kelly et al. (Chicago: University of Chicago Press, 2010), 77.

Kelly, "Seeing Red," 81–82.

- Akademik dergi makalesinin dipnot olarak gösterimi;

Joshua I. Weinstein, "The Market in Plato's Republic," *Classical Philology* 104 (2009): 440.

Weinstein, "Plato's Republic," 452–53.

- İnternette alınan dipnotun gösterimi;

Fatih Özbay, “Türkiye-Rusya İlişkilerinde Üçüncü Dönem,” 11.05.2010, erişim tarihi 08.11.2010,

http://www.bilgesam.org/tr/index.php?option=com_content&view=article&id=677:turkiye-rusya-iliskilerinde-ucuncu-donem&catid=104:analizler-rusya&Itemid=136.

- Kaynakça gösterimi;

Pollan, Michael. *The Omnivore’s Dilemma: A Natural History of Four Meals*. New York: Penguin, 2006.

Weinstein, Joshua I. “The Market in Plato’s Republic.” *Classical Philology* 104 (2009): 439–58.

McDonald’s Corporation. “McDonald’s Happy Meal Toy Safety Facts.” Accessed July 19, 2008. <http://www.mcdonalds.com/corp/about/factsheets.html>.

11-Makale Teslim Şekli: Makaleler bilgesam@bilgesam.org adresine Bilge Strateji dergisinde yayınlanmak üzere gönderildiği belirtilerek yazar iletişim bilgileriyle birlikte gönderilmelidir. Bu süreçte, makalelerle ilgili yapılması gereken değişiklik ve düzeltmeler yazarlara bildirilecektir. Makalenin değişiklik yapılmış hali, bildirim tarihinden en geç iki hafta sonra yukarıda belirtilen e-posta adresine tekrar gönderilmelidir.

12-Yayınlanan yazıların sorumluluğu yazarlara aittir. Yazılardaki görüşler Bilge Strateji Dergisi’ne mal edilemez.

13-Daha fazla bilgi edinmek için www.bilgestrateji.com adresine bakınız.

NOTES FOR WRITERS

1-The Wise Strategy Journal is a nationally refereed journal. Articles submitted for publication in the Wise Strategy Journal must not ever have been previously published in any other publication.

2-Articles must be written in Turkish or English.

3-Submitted articles are viewed by two competent referees, who are renowned experts in their field. The authors are then given feedback according to the reviews given by these selected referees. Articles are published pending that the author makes the required corrections, changes, and additions to the article per the suggestions of the referees' review. In the case that referees submit contradicting reviews about the article, the article in question is then sent for review to a third referee. The ultimate publication of the article is lastly determined by the review given by the third referee.

4-Meticulous attention should be paid to the following criteria: writing style, academic accuracy, correct language usage, organized and cohesive writing, appropriate and adequate use of footnotes, and relevant and sufficient use of resources. Studies should exhibit originality, depth, and quality in their contribution to the science world.

5-Articles should not be less than 4,000 and more than 10,000 words. The number of words for book reviews should be between 1,500-2,000 words.

6-A summary of the article and a short biography of the writer (both not exceeding 100 words, in either Turkish or English) ought to be sent with the article.

7-The article must be written in 11-point Times New Roman font and 1.5 line spacing. Footnotes must also be written in Times New Roman font, size 10.

8-The article's title must be short, appropriate, and clearly expressed; headings and sub-headings should be marked in bold.

9-Headings and sub-headings ought to be numbered, as exhibited in the example below. Headings must be written in all capital letters. For the subsequent sub-headings, the first letter of the first word must be capitalized while the following letters are lower-cased.

1. MAIN HEADING

1.1. Sub Heading

1.1.1. A Brief Chapter Under Sub-Heading

10-For the use of citations, the system of the Chicago Manual of Style ought to be used. For further details, please see http://www.chicagomanualofstyle.org/tools_citationguide.html.

- For a book;

Michael Pollan, *The Omnivore's Dilemma: A Natural History of Four Meals* (New York: Penguin, 2006), 99–100.

Pollan, *Omnivore's Dilemma*, 89.

Pollan, Michael. *The Omnivore's Dilemma: A Natural History of Four Meals*. New York: Penguin, 2006.

- For a chapter or other part of a book;

John D. Kelly, "Seeing Red: Mao Fetishism, Pax Americana, and the Moral Economy of War," in *Anthropology and Global Counterinsurgency*, ed. John D. Kelly et al. (Chicago: University of Chicago Press, 2010), 77.

Kelly, "Seeing Red," 81–82.

Kelly, John D. "Seeing Red: Mao Fetishism, Pax Americana, and the Moral Economy of War." In *Anthropology and Global Counterinsurgency*, edited by John D. Kelly, Beatrice Jauregui, Sean T. Mitchell, and Jeremy Walton, 67–83. Chicago: University of Chicago Press, 2010.

- For a journal article;

Joshua I. Weinstein, "The Market in Plato's Republic," *Classical Philology* 104 (2009): 440.

Weinstein, "Plato's Republic," 452–53.

Weinstein, Joshua I. "The Market in Plato's Republic." *Classical Philology* 104 (2009): 439–58.

- For a website;

"McDonald's Happy Meal Toy Safety Facts," McDonald's Corporation, accessed July 19, 2008, <http://www.mcdonalds.com/corp/about/factsheets.html>.

"McDonald's Happy."

"McDonald's Happy Meal Toy Safety Facts." McDonald's Corporation. Accessed July 19, 2008. <http://www.mcdonalds.com/corp/about/factsheets.html>.

11-Article Submission: Articles to be published in the Wise Strategy Journal must be sent to bilgesam@bilgesam.org. Within the e-mail, the proposed article should be attached, together with a brief statement requesting the article's inclusion in the Wise Strategy Journal. Brief (100 words) biographical information about the writer should also be included.

The submission process will include notifying the writer of changes and corrections to the article that have been suggested by the selected referees. Authors must then re-send the final amendments to the article to the above email address no later than two (2) weeks, or 15 days, after the date when they were given the appropriate feedback.

11-The views expressed are solely those of the contributing author and do not necessarily reflect those of Bilgi Strateji.

12-For further information, please see http://www.bilgestrateji.com/eng/index.php?option=mod_content&view=view&id=11&menuId=59.